

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

číslo 1., ročník 2017

Obsah čísla

PŘEDMLUVA	
Jiří Dolejš – O vzniku a poslání Centra strategických a teoretických studií	2
VIZE	
S 21 – Socialismus pro 21. století	8
S 21 – Socialism for the 21 st century	31
C 21 – Социализм 21 века	56
POLEMIKA	
Kateřina Konečná – Zájmy občanů vs. mezinárodní obchod	85
Pavel Sirůček – Výzvy levice ve světle tzv. revoluce 4.0	91
Josef Heller, František Neužil – Návrh alternativní ideologie KSČM pro současnou etapu vývoje levice i společnosti	132
Ladislav Šafránek – Partekon – život po kapitalismu	151
PŘEKLADY	
Walter Baier – překlad článku Evropa a levice	156
RECENZE	
Jiří Boháček – recenze publikace „Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám“	162
Jan Klán – recenze sborníku „Velký regres“ a krize dneška	167
EKONOMICKÉ OSOBNOSTI	
Pavel Sirůček – František Valenta a pracovní teorie inovací	171

Jiří Dolejš

O vzniku a poslání Centra strategických a teoretických studií

Centrum strategických a teoretických studií (CSTS) se rozhodlo vydávat svůj e-časopis *Alternativy*. Měl by nabízet internetovou publikační možnost všem s profesní zkušeností ze společenských analýz, nejen lidem kolem teoretického zázemí KSČM ale i těm, kterým je seriózní a fundovaný argument důležitější než ideová předpojatost a vadí jim populistická bezobsažnost. Nejde nám o apologetické či agitační texty, ale o uvolnění kriticky pravdivého poznávání a o věcnou pozitivní diskusi nad významnými inspiracemi.

Jsme v CSTS přesvědčeni, že to potřebuje občanská společnost i politická levice, že je to klíčové pro budoucnost. Nezapomínáme, že nová, uvolněná tvořivá diskusi odpovídající situace vznikla pro levici po roce 1989. A právě obrovské společenské změny tehdy podtrhly význam modernizační strategie. Také KSČM, která vznikla v roce 1990, kladla důraz na teoretickou oporu své ambice být stranou schopnou skutečně důsledných a inovativních alternativ, poučenou o selhání systému před rokem 1989.

Období 1990-1993 proto přineslo intenzivního hledání strategického základu nové programové identity KSČM. V těchto časech teoretických, ale i politických a stranických polemik byla vyslovena řada zásadních a inspirativních myšlenek. S teorií se v KSČM ale v tomto období nepracovalo nijak systematicky.

Po III. sjezdu KSČM bylo přistoupeno k vytvoření samostatného kolektivu převážně externích pracovníků, se zkušeností z odborné práce v oblasti analytické a badatelské

činnosti zejména v oblasti společenskovední oblasti, s úkolem samostatného pohledu na strategické a teoreticko-koncepční otázky.

Příslušné teoreticko-analytické pracoviště (TAP) bylo začleněno do struktury odborného zázemí KSČM. Mezi jeho základní úkoly od roku 1994 patřil:

- projekt prognózy vývoje v ČR na nejbližších 20 let (tehdy do roku 2015),
- rozpracování analýzy a hodnocení společenského systému v letech 1948/1989,
- rozpracování alternativ cesty k novému socialistickému uspořádání společnosti.

S tímto odborným pracovištěm při KSČM externě spolupracoval i Miloslav Ransdorf, nedávno zesnulý levicový intelektuál, v roce 1989 nepřehlédnutelná postava reformátorské skupiny Demokratické fórum komunistů a v posledních letech europoslanec za ČR. Pro teoretické zázemí KSČM byla inspirací zejména jeho snaha tvořivého uchopení myšlenkového dědictví marxismu. Své promýšlení klasika vyjádřil zejména ve svém rozsáhlém díle *Nové čtení Marxe* (první díl vydal v roce 1995, druhý v roce 2012).

V roce 2008 se z původního pracoviště odborného zázemí KSČM stalo dnešní Centrum strategických a teoretických studií (CSTS). V čele se vystřídali lidé ze společenskovední sféry, Miloslav Formánek, později Ivo Látal, dále Stanislav Fischer a na přechodné období také Pavel Sirůček.

Pracoviště nemělo dostatečné síly na vlastní badatelské aktivity, významné se proto pro něj staly sledovatelské a řešeršní činnosti, monitorující a zprostředkující i kriticky popularizující nové poznatky. Stručné výtahy ze zpracovaných studií a diskusní články byly zpočátku publikovány v interní ediční řadě pracoviště. Vydávání odborně osvětového tištěného čtvrtletníku *Nové alternativy* však bylo z ekonomických důvodů nakonec ukončeno.

Teoretické pracoviště se vedle sledovatelské činnosti a expertním diskusím věnovalo i encyklopedické činnosti. Kolektiv vedený I. Látalem zpracoval např. *Malý slovník společensko-vědních pojmů* (Futura, Praha 2004), řada hesel byla publikována i na stránkách *Haló novin*. Na pomoc osvětě, zejména pro mladé a mladší, byla vytvořena rozsáhlá čítanka z děl klasiků, kterou zpracoval M. Formánek.

Od počátku se utvářela důležitá externí spolupráce na spolky a instituce s podobným zaměřením. Samozřejmě to bylo s Knihovnou Bohumíra Šmerala, zřízenou přímo KSČM. Od počátku přicházely v úvahu také kontakty na Masarykovu dělnickou (demokratickou) akademii, fungující při ČSSD (MDA). Zmínit lze kontakty na občanský spolek Sdružení pro podporu vědy a výzkumu (SPVV), v jehož čele stáli František Rieger a Jiří Hudeček.

Úzkým a dlouhodobým naším partnerem zůstává občanský spolek Klub společenských věd (KSV), v jehož čele stál Lubomír Vacek a nyní Jiří Boháček, členové CSTS. Zejména v 90. letech pomáhal levicovou společensko-vědní tradici, a to i v rovině teoretické, především politické ekonomie, udržovat a částečně i rozvíjet Klub ekonomů. Důležitý je i občanský spolek pro levicovou teorii Socialistický kruh (SOK), založený Michaellem Hauserem. V jejich ediční řadě vyšla celá řada zajímavých knih s tematikou levicové teorie. K významným externím kontaktům se od roku 2001 přidává Společnost pro evropský dialog, (SPED), kde se stal kontaktní osobou Jiří Málek, rovněž člen CSTS.

Ze zahraničí to byly zejména kontakty na německou nadaci Rosa Luxemburg Stiftung. Centrum je též zapojeno do alternativní sítě *Transform!* (coby evropskou síť pro alternativní myšlení a politický dialog), které se věnuje výměně a sdílení analýz a informací. Koordinátorem je Walter Baier z Rakouska. Z dalších kontaktů lze zmínit např. společnost RUSO (ruští vědci socialistické orientace) z Nižního Novgorodu nebo Osródek Mysli Społecznej (OMS) z Wrocławu.

Prognostické práce vyústily ve zpracování první verze výhledové studie *Základní trendy a prognóza společensko politického vývoje ČR a politika KSČM v dlouhodobém horizontu* (M. Formánek a kol.), oponované v listopadu 1998. Prognóza byla rozvíjena do souhrnné studie pod názvem *Trendy vývoje a levicová strategie* (jaro 2005). Speciální otázkou byla analýza evropských souvislostí strategie KSČM (viz práce M. Ransdorfa, Z. Háby, T. Vaško a dalších).

Kořeny analýzy minulost byly obsaženy již v práci Václava Čady v období 1990-1992. Komise KSČM pro analýzu 17. listopadu 1989 vedená M. Grebeníčkem předložila svou zprávu stranickým orgánům. Politické polemiky měly v té době navrch nad nezávislým pohledem na problém. Proto bylo uloženo se tématu věnovat na nezávislejší, odborné půdě. Pro teoretické pracoviště se metodologickým základem od počátku stal analyticko-kritický pohled, i když samozřejmě z levicových, socialistických pozic.

Teoretické zobecnění fungování společenského systému z období 1948-1989 je předmětem teoretických i politických polemik. Jako se liší názory na příčiny minulých ve společnosti, odlišné jsou i přístupy expertů. Pohled konkrétně historický vyžaduje otestovat zcela konkrétní hypotézy. Do cesty se tomu staví možná psychologická zkreslení pamětníků i pokusy o novou manipulaci historických faktů. Jakékoliv účelové obranářství, ale i flagellantství je přitom na překážku vědeckého přístupu.

Naprosto základním faktem zůstává, že historický pokus o vybudování socialismu ve 20. století skončil v Evropě porážkou a s tím prohrou tehdejší tzv. světové socialistické soustavy. Ze starších prací teoretického pracoviště lze připomenout např. interní studie *Příčiny zhroucení sovětského modelu v ČSSR*, *Návrh alternativní ideologie* apod. Informace o výsledku celé řady expertních diskusí na toto téma byla pak předložena i V. sjezdu KSČM (1995), který ji ale neprojednával.

V roce 2012 bylo znovu přímo uloženo CSTS začít systematicky pracovat na objektivní analýze období 1945, resp. 1948-1989. Šlo o zpracování uceleného výstupu za CSTS, ale i zde vznikaly samostatné monografie, kdy lze vzpomenout analýzu Miloslava Formánka *Cesta k socialismu v Československu* (2013). Na půdě CSTS probíhaly k tomuto tématu velmi různorodé diskuse, např. k celkové tendenci fungování systému, jeho vad a příčin selhání, vnitřních příčin a vnějších okolností neúspěchu, objektivních a subjektivních faktorů vývoje. Kriticky diskutovány byly jednotlivé etapy s tím, že analyzované období nebylo stejnorodé. Ze sociologických šetření vyznívá, že nejkritičtější postoje zaujímají lidé k 50. létům.

Určitá svodná informace s hodnotícím textem z podkladů CSTS byla opět předložena i stranickým orgánům, konkrétně IX. sjezdu KSČM (2016), který ji vzal na vědomí. Trvalým úkolem CSTS samozřejmě zůstává pokračování v kritické analýze minulosti. Určitým aktuálním zadáním je ale akcent na kritickou analýzu přítomnosti v proměnách dnešního globálního světa. Ostatně problematika vývojových trendů, včetně vývoje i proměn globalizace či financializace taktéž zůstává permanentním předmětem zájmu CSTS. Analyzovat změny a reagovat na ně na základě teoretického zobecnění má nyní strategický význam.

Z některých témat analýzy současného světa lze připomenout nový smysl rovnoprávné celoevropské integrace na základě demokratizace evropských institucí

a prohloubení evropských sociálních a ekologických standardů. Dále je důležité zmapovat možnosti mírové spolupráce objektivně multipolárního světa, řešícího konflikty na základě mezinárodního práva a utváření nové architektury světové bezpečnosti včetně řešení globálních ekologických ohrožení a hospodárného využívání zdrojů země.

Mezi stálé teoretické priority CSTS patří téma inovovaného socialismu na základě poučení minulým pokusem, reagující na změnu podmínek a na nové poznání. V roce 2004 byl vytyčen úkol připravit „*model socialistické společnosti jako strategického cíle KSČM a cesty k jejímu utváření*“. Veřejnosti byl výsledek předložen v letech 2008 a 2012. Vedle prezentace modelu stranickým orgánům byla zpracována i knižní monografie. Výsledný text k socialismu v 21. století určený i pro veřejnou diskusi byl zpracován jako cizojazyčné mutace (anglicky, rusky) a předložen mezinárodní konferenci v roce 2015.

Otázkám moderního socialismu se v CSTS věnovaly např. studie o zaměstnaneckém vlastnictví, participaci pracujících na řízení a zisku, o proměnách třídně sociální struktury společnosti, stavu vědomí a hodnotové orientace společnosti. K detailně rozebíraným tématům patří např. ekonomické základy socialismu či strategie prvních kroků socialistických změn, interakce mezi vývojem kultury a systémovými změnami nebo problematika vývoje k socialismu jako celosvětový proces.

Otevřený přístup k tématu předpokládal zpracování základních pracovních hypotéz. Výsledná studie pod názvem *Socialismus pro 21. století* byla oponována experty, ale též podrobena i vnitrostranické diskusi v KSČM. Z polemiky nad východisky se narodily i alternativní publikace. Mezi částí členů CSTS se v roce 2009 zformovala iniciativní skupina pracujících na vlastní alternativě ke zpracovávanému textu socialismu v 21. století. S tím souvisela i kniha, *Bojíte se socialismu?* (Josef Heller, František Neužil a kol.), zdůrazňující model samosprávného socialismu. Alternativa byla prezentována v roce 2011. Pokus v rovině teoreticko-badatelské renesance ohledně modelu socialismu pro 21. století představuje i následná publikace *Kdopak by se Marx bál?* (Josef Heller, František Neužil a kol.).

Ve výhledu nám půjde o rozpracování vybraných témat, a to ve větší spolupráci s dalšími pracovišti, resp. institucemi a s využitím zahraničních teoretických kontaktů. Socialismus dnešní doby se neobejde bez demokracie socialistické občanské společnosti, v ekonomice bez spojení výkonnosti spojené se svobodným uplatnění talentu

a schopností každého občana (otevřeným a velkým tématem zůstává socialistický trh či pluralita vlastnických forem). Také se zvládnutím vědeckotechnického rozvoje při respektování kulturně humanizačních a v neposlední řadě i ekologických hledisek.

Na teoretickou práci nemůže nikdo, kdo uvažuje o předvoji moderního poznání, rezignovat. Pro budoucnost platí, že CSTS nemá jako hlavní ambici formovat vlastní badatelský potenciál, nýbrž že je pro centrum klíčové mít adekvátní přehled o aktuálním dění v oblasti společenských věd. V oblasti teoretické a koncepční práce je stále potřebné prolamovat stereotypy myšlení a informační bariéry. Důležité jsou proto otevřené kontakty na vědecké kapacity i akademické naděje. I k takovému setkávání nositelů nových, svěžích a neotřelých myšlenek může sloužit tento elektronický časopis CSTS.

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

**1961. Poslanec PS PČR. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické či Občanské futurologické společnosti. Pro KSČM začal pracovat jako ekonomický expert, od roku 1999 místopředseda KSČM. Nyní předseda CSTS.*

S 21 – Socialismus pro 21. století

Úvodem

Dokument „Naděje pro Českou republiku“, přijatý VI. sjezdem KSČM, označil za **základní programový cíl KSČM socialismus, demokratickou společnost svobodných, rovnoprávných občanů, společnost politicky a hospodářsky pluralitní: „Je postavena na maximální občanské samosprávě, je prosperující a sociálně spravedlivá. Pečuje o zachování a zlepšování životního prostředí, zabezpečuje lidem důstojnou životní úroveň a prosazuje bezpečnost a mír. V její ekonomice se prosazují přednosti a klíčová úloha společenského vlastnictví, které zaručí efektivní, celospolečensky provázané a usměrňované hospodaření kolektivu zaměstnanců podniků, družstev, obcí, regionů i dalších sdružení občanů. Jde o strategický cíl, který vychází z dlouholetých tradic marxistického myšlení. Jeho naplnění chceme dosáhnout demokratickou cestou. KSČM odmítala a odmítá takovou praxi, která připouští nebo ospravedlňuje omezování demokracie, diskriminaci nebo represí za názory a vytváří podmínky pro kult osobnosti.“**

V současné době, plné hrubého zkreslování povahy socialismu a politických a hospodářských cílů KSČM, pokládáme za nezbytné tuto charakteristiku podrobněji rozvinout. Svět se v posledních desetiletích závažně změnil a i my sami pro sebe si potřebujeme upřesnit, jaké závěry z těchto změn pro nás vyplývají.

Neúspěch první formy socialismu, která u nás i v dalších zemích ztroskotala pod tlakem kapitalistického obklíčení i v důsledku vlastních chyb, **neubral nic na významu základních myšlenek socialismu pro nejširší vrstvy obyvatelstva**. Společenský pokrok zahrnující **větší sociální spravedlnost, životní jistoty, růst životní úrovně, mírový svět**, to jsou stále hodnoty, s nimiž se ztotožňuje většina našich občanů.

Je naším úkolem ukázat, že tyto hodnoty jsou **reálně dosažitelné** a nejsou jen utopickým snem, a současně ukázat, jaké cesty k jejich dosažení vedou.

Světový kapitalismus ani ve stadiu globalizace ekonomických vztahů nezměnil svou povahu. I nadále plodí válečné konflikty, které mohou kdykoli přerůst v ničivý celosvětový požár. **Bezohledností k životnímu prostředí** ohrožuje život nejen příštích generací, ale i té současné. **Odsuzuje k bídě a hladovění desítky miliónů obyvatel chudých zemí** a ani v hospodářsky nejvyspělejších zemích nebrání růstu počtu sociálně vyloučených, živoření nebo kriminalitě ponechaných lidí. S každým rokem další existence kapitalismu narůstají škody, s nimiž se bude muset příští společnost vyrovnávat. Kritikové kapitalismu, jejichž počet stále narůstá, vystupují s heslem „**Jiný svět je možný!**“ My připojujeme: **Je nejen možný, ale v zájmu zachování lidské civilizace je i nutný.**

Komunisté jsou přesvědčeni, že tento jiný svět bude socialismem: společností svobodnou, ekonomicky výkonnou, sociálně spravedlivou, uvolňující tvůrčí schopnosti každého jednotlivce a v neposlední řadě poučenou z vlastních chyb v minulosti. Je úkolem politiky, aby uvedla do pohybu společenskou sílu, které by takovou společnost dokázaly vytvořit. Úkolem vědy je objasnit, na jakých základech musí být postavena, aby byla skutečným východiskem z krizí soudobého kapitalismu, nejen dočasným záplatováním jejich následků. Kontury socialistické společnosti, vycházející z těchto zásad, jsou načrtnuty v následujícím textu.

1. Východiska

Představy o socialismu se v dějinách vyvíjely podle toho, jaké cíle se vykořisťovaným masám a jejich vůdcům jevily jako nejnaléhavější a jaké předpoklady a prostředky ke své činnosti měli k dispozici.

Východiskem našich představ o socialismu je myšlenkový odkaz klasiků. Karel Marx, Bedřich Engels, ale později i V. I. Lenin, ve své době vědecky podložili vizi překonání

kapitalismu socialismem. Jejich pojetí společenského vývoje je i dnes základním metodologickým východiskem pro vědecké pojetí socialismu.

Druhým východiskem jsou poznatky z analýzy soudobého kapitalismu. **Socialismus nemůže být prostým popřením kapitalismu, ale jeho překonáním. Socialismus dědí po kapitalismu rozvinuté výrobní síly, jejich technické a organizační formy, civilizační výtobytky, kulturní a umělecké hodnoty. Přebírá z nich všechno cenné pro život člověka.**

Současný kapitalismus dnes vypadá jinak než v době průmyslové revoluce, je jiný i ve srovnání se státně monopolním kapitalismem Leninovy doby. **V soudobém kapitalismu se prosazuje globální nadvláda superburžoazie, nadnárodní korporace svými sítěmi opřádají planetu a rychle se rozvíjí technologická a informační revoluce.** I když se kapitalismus ve své podstatě nezměnil, **nové jevy v jeho vývoji mění i podmínky pro přechod k socialismu.**

Třetím odrazovým můstkem pro úvahy o modelu socialismu našeho věku je více než půlstoletá zkušenost z historického typu výrobních vztahů v podobě, která vznikla v původně nerozvinutém Rusku a později byla pod vlivem SSSR přejata v naprosté většině evropských socialisticky orientovaných států, včetně ČSSR.

Tato zkušenost ukazuje na jedné straně **částečnou úspěšnost sovětského modelu socialismu u nás, zejména v oblasti extenzivního hospodářského rozvoje a v oblasti sociální,** kde se názorně prokázala jeho schopnost zajišťovat sociální práva a jistoty. Na druhé straně **měl i závažné nedostatky, zejména v oblasti stimulování efektivní pracovní aktivity lidí, uplatňování občanských práv, v podpoře iniciativy a tvořivosti a v řešení problémů životního prostředí.**

Tyto nedostatky byly nakonec – spolu s postupným poklesem ekonomické úspěšnosti a koncentrovaným tlakem ze zahraničí – příčinou toho, že **socialismus v ČSSR a dalších zemích neobstál v soutěži s kapitalismem, ustrnul, nebyl schopen zachytit nové podněty zejména z oblasti vědecko-technického rozvoje a za podpory či pasivního přihlížení většiny obyvatelstva přestal existovat.** Byla výrazně oslabena zpětná vazba mezi veřejností a sférou moci, utlumena iniciativa a zainteresovanost lidí. **Budoucí socialistická společnost se musí z chyb minulosti poučit.**

Nutnost nového společenského uspořádání je dána nejenom tím, že kapitalismus je postihován funkčními, popř. strukturálními krizemi. **Změnu si vynucují zásadní limity, na které tento systém naráží, bezvýchodnost jeho vnitřních rozporů.** Zvraty ve vývoji jsou z dějin známé. **Bez zásadní změny může vývoj vyústit dokonce v regres a barbarství v důsledku válečných konfliktů,** zhroucení dosavadních ekosystémů a sociálního konsensu nutného pro fungování klasické demokracie.

Platí poučení, že ke každému dalšímu kroku socialistické výstavby je třeba získat demokratickou cestou souhlas většiny obyvatelstva. Nedočkavost, netrpělivost může vést ke ztrátě kontaktu s lidmi a k selhání a diskreditaci jinak dobře míněných záměrů.

Přechod k socialismu, nová forma sociální revoluce, ve které občané musí donutit vládnoucí struktury, aby přijaly demokratická pravidla hry a nepokoušely se sáhnout ke zbraním, bude mít zřejmě nejméně dvě etapy. **Bude to etapa, kdy bude existovat ještě poměrně silný kapitalistický sektor, a etapa, kdy se socialismus bude stávat dominujícím.** K rozvoji nové, tentokrát již trvalé formy socialismu, bude důležité dát probíhající vědeckotechnické revoluci humánní rozměr.

Podmínkou úspěšného postupu je respektování světového rozměru socialismu. Minula doba, kdy bylo možné úspěšně dokončit budování socialismu v jedné zemi, což však neznamena, že by pro něj nemohly být v jedné zemi vytvářeny příznivé nástupní podmínky. To vyžaduje i novou architekturu světových institucí umožňující **globalizaci solidarity, rovnoměrnější rozdělení blahobytu v procesu udržitelného rozvoje lidstva a obhajobu všeobecného uplatňování lidských práv.**

2. Materiální základna socialismu

Současný stav výrobních sil umožňuje učinit si představu o budoucí materiální základně socialismu. Vědeckotechnická revoluce v hospodářsky vyspělých zemích pozvedává výrobní síly na další, kvalitativně vyšší vývojový stupeň. Rozložila tradiční technickou základnu industriální fáze kapitalismu, prolomila dřívější dělbu práce,

změnila požadavky na kvalifikaci a výkonnost pracovní síly. Rozvoj technologické a informační revoluce dneška vytváří materiálně-technickou základnu, jejíž mohutnost a produktivní síla je dostatečná k tomu, aby umožnila úspěšné nastolení a fungování socialistických ekonomických vztahů. **K vývoji k socialismu bude neoddělitelně patřit stav, kdy člověk bude ve stále větší míře přecházet od obsluhy stroje či těžké fyzické práce k vysoce kvalifikované, silně intelektualizované činnosti.**

Cílem socialistické společnosti je tyto výrobní síly přeskupit a zaměřit jejich vývoj na obory klíčové pro budoucí potřeby obyvatelstva. Prostředky k takové restrukturalizaci nalezne společnost zpočátku v omezení ztrát, plynoucích z disproporcí živelné tržní výroby, v odstranění válečných výdajů, využití možnosti soustředit akumulované prostředky nejprve na projekty dříve finančně nedostupné, později na růst vlastní výkonnosti ekonomiky. **Jen růst produktivity práce ale může umožnit, aby základní životní potřeby společnosti byly uspokojovány ve srovnání s kapitalismem v konkurenčně schopném rozsahu, v lepší skladbě a prací stále se zmenšujícího počtu pracovníků ve výrobě.**

Již dnes je v hospodářsky vyspělých zemích v odvětvích materiální výroby zaměstnána méně než polovina celkového počtu pracovníků. **Za socialismu bude tento trend bezpochyby pokračovat – a patrně zesilovat – zkracováním pracovní doby a rozšiřováním volného času. Poroste tak poptávka po službách i po dalších, nemateriálních potřebách.**

Lze odůvodněně očekávat, že v socialistické společnosti bude většina pracovníků činná mimo oblast vlastní produktivní výroby – v různých odvětvích služeb, v organizacích společenské správy, sociální péče, vzdělání, kultury a sportu apod. V návaznosti na to dojde i ke změně sociální struktury společnosti.

3. Ekonomické vztahy

Za socialismu budou nadále existovat a působit obecné ekonomické zákony. I za socialismu se musí výroba vyvíjet v určitých vzájemných, objektivně daných proporcích,

i za socialismu bude existovat vedle práce nutné i nadpráce a nadprodukt, i za socialismu bude prvním ekonomickým zákonem „úspora času“, tj. zvyšování efektivnosti výroby. I za socialismu bude jako jeden z faktorů zvyšování efektivnosti působit **soutěživost mezi ekonomickými subjekty**. Především tu však budou mohutné výrobní síly, věda, technika, informační a komunikační sítě, vzdělanost, kvalifikovanost lidí a formy jejich efektivní součinnosti. Bez těchto výrobních sil by zásadní změna společnosti nebyla možná.

Nejsou to jen výrobní síly, které socialismus může převzít a uzpůsobit je změněným podmínkám. Dokonce i výrobní vztahy, které jsou jádrem celého ekonomického systému i celého společenského uspořádání, není nutno totálně rozbít. I v nich jsou určité prvky, které mohou velmi dobře sloužit, jestliže je zabudujeme do socialistické reality za aktivní úlohy vztahů společenského vlastnictví a politické moci otevřené nejširším vrstvám.

V oblasti ekonomických vztahů existují určité složky a formy, které mají – obrazně řečeno – provozně-ekonomický charakter, které zabezpečují běžné fungování ekonomiky. Patří sem např. organizace a metody řídicí práce, obchodní a finanční soustava, vztahy funkční nadřízenosti, podřízenosti a pracovní disciplíny, systémy odměňování práce apod. A také takové jevy každodenního hospodářského života, jako jsou banky, supermarkety, platební karty či spotřební úvěry. Jejich úkolem je věcně zprostředkovávat plynulý chod ekonomiky – výroby, rozdělování, směny a spotřeby. Socialismus sice zruší jejich kapitalistickou formu, ale zachová věcnou náplň těchto vztahů.

Socialistická ekonomika nebude popřením všeho, co vyrostlo v ekonomice kapitalistické, nebude jejím „opakem“ za každou cenu. K jejímu vytvoření bude třeba bedlivě rozeznávat, které prvky složité soustavy ekonomických vztahů kapitalismu lze postavit do služeb socialistické ekonomiky a které je třeba skutečně nahradit prvky zcela novými.

Zásadní změnu ekonomického systému je třeba hledat v oblasti vztahů vlastnických. **Socialismus navazuje na dlouhodobě se prosazující dějinnou tendenci směřující k zespolečenštění práce. Společenské vlastnictví má za socialismu za úkol vyloučit vykořisťování člověka člověkem, přehradit dosavadní nesmyslné plýtvání lidskou pracovní silou i omezenými přírodními zdroji, ale i zachovat a rozmnožit všechny podněty ekonomického rozvoje a učinit pracujícího člověka skutečným**

společenským spoluvlastníkem. Tržní vztahy a ekonomické řízení budou sloužit novému systému ještě lépe než za kapitalismu a budou regulovány demokratickým plánováním a zapojením pracujících do řízení. **Nový socialismus nebude návratem k byrokratickým** mechanismům známým z minulosti. Zkušenost také ukázala, že různé druhy výrobní činnosti a poskytování služeb budou vyžadovat **rozmanité vlastnické formy**, mezi nimiž se budou jako nejperspektivnější, ekonomickými prostředky, prosazovat **různé formy společenského vlastnictví.**

Úkol „nahrazovat soukromé vlastnictví společenským vlastnictvím“ ale nespočívá ve formálním právním a mocenském vyvlastňováním „starých“ vlastníků výrobních prostředků vlastníky novými, na které se někdy klade hlavní důraz. **Jde o to vytvořit takový ekonomický systém, ve kterém bude různými cestami** (demokratickou regulací, zapojováním pracujících do řízení, politikou a vstupováním společenského kapitálu do kapitalistických podniků) **posilovat společenské vlastnictví** a jeho perspektivnost se potvrdí **v rovnoprávné ekonomické soutěži s ostatními formami.** Bude také muset být schopný konkurovat i velkým nadnárodním korporacím.

Poučili jsme se z minulých chyb a rozhodně nechceme nějaké administrativní a všeobecné znárodňování. Lze předpokládat, že v socialistické ekonomice budou jako ekonomické subjekty působit podniky **nadnárodní, státní, samosprávných zaměstnaneckých kolektivů, družstevní, regionální a komunální podniky, ale i soukromé, individuální, resp. rodinné, případně i podniky nadací a jiných organizací.** Všechny tyto vlastnické formy, včetně soukromého vlastnictví, budou začleněny do systému hospodářských vztahů socialismu. Silný neprivátní sektor bude pro činnost středních a drobných soukromých podniků vytvářet pozitivní rámec. A naopak - existence soukromých vlastníků výrobních prostředků bude v tomto rámci užitečná i za socialismu. Značný prostor bude dlouho zůstat pro soukromé subjekty, ve kterých bude nebezpečí vykořisťování práce výrazně omezeno převažujícím způsobem výroby.

Socialistické hospodářství bude plánovanou tržní ekonomikou. Plán se však bude prosazovat nikoli direktivními státními nařízeními a rozpisem ukazatelů státního plánu, ale **prostřednictvím ekonomických nástrojů** a bude zaměřen především na **strategii hospodářského rozvoje.** Bude mít především **koordinační a indikativní funkci**, přičemž indikátory „růstu růstu“ budou nahrazeny indikátory růstu kvality života.

Plánování, projektování a předpovídání v různých formách bude součástí společenského, zvláště pak hospodářského řízení na všech úrovních, u různých subjektů.

Socialistické tržní vztahy nebudou samoúčelem, ale prostředkem. Tržní prvky hospodaření budou sloužit jednak jako korektiv vládní hospodářské strategie, jednak jako měřítko hospodářské efektivnosti podniků a pracovních zásluh jejich zaměstnanců. Budou spojeny s podnikavostí a konkurencí, s tržní cenotvorbou v podstatné části ekonomiky. Nutno zdůraznit, že **socialistická ekonomika** jako předstupeň ekonomiky komunistické **se bez tržních vztahů neobejde.**

Za cíl socialistické výroby se dříve zpravidla označoval soustavný růst životní úrovně, měřený objemem individuální nebo rodinné spotřeby. Toto měřítko za socialismu 21. století ztratí na své výlučnosti, i když zejména v mimoevropských nerozvinutých zemích si ještě ponechá svůj význam.

Na jedné straně hospodářský rozvoj umožní postupně naprosté většině obyvatelstva dostatečně uspokojovat své základní potřeby, žít důstojným životem a obrátí jejich pozornost na jiné životní cíle, než na pouhý růst materiální spotřeby – na tvůrčí práci, kvalitu života, životní a sociální prostředí, zdraví a bezpečí. Na druhé straně trvale udržitelný rozvoj bude narážet i na současné meze čerpání přírodních zdrojů Země.

4. Sociální spravedlnost

Primárním zájmem podstatné části světové populace a hybnou silou revolučních hnutí je touha po sociální spravedlnosti, sociální jistotě a úctě k člověku. Mezi lidmi stále sílí nespokojenost se světem, ve kterém někteří bohatnou jen díky svým zděděným nebo násilně uzurpovaným výsadám, díky privilegiím stavovským, majetkovým, rasovým, národnostním, náboženským aj., zatímco jiní jsou odsouzeni k životu v bídě, přestože celý život namáhavě pracují.

Karel Marx prokázal, že v kapitalismu vykořisťování existuje v důsledku zákonitostí kapitalistického soukromého vlastnictví i při formální občanské rovnosti a platnosti zákonů zbožní směny. Podstatou kapitálového vztahu stále

zůstává to, že **kapitalista si bez náhrady přivlastňuje část práce fyzicky i duševně pracujících zaměstnanců. Předpokladem sociální spravedlnosti je proto odstranění nadvlády kapitalistické formy vlastnictví rozvojem společenských vlastnických forem, které se stanou převažujícími. To umožní zajistit všem:**

- a rovnou příležitost k práci podle schopností,
- b odměnu za práci podle pracovní zásluhy,
- c rovné právo na vzdělání, zdravotní péči a další podmínky kultivace osobnosti,
- d sociální jistoty pro všechny pracující v takové míře, aby i nejméně odměňovaná řádná práce dávala šanci na důstojné životní podmínky.

Princip sociální spravedlnosti neznamená sociální a mzdovou nivelizaci - klíčová je zásada odměňování pracovníků **podle jejich pracovní zásluhy**, samozřejmě při uplatňování doprovodných mechanismů solidární sociální pomoci těm skupinám i jednotlivcům, které jsou nezaviněně znevýhodněny a samy si pomoci nemohou.

Sociální spravedlnost rozhodně není poskytováním pasivního sociálního pohodlí státem neoprávněným osobám, jde o systémovou podporu sociální aktivity občanů, pružnou a motivační sociální politiku s pestřejší škálou forem i poskytovatelů sociálních služeb.

V počátečních fázích vývoje socialismu se bude muset společnost vyrovnávat s problémy spojenými se starou dělbou práce a deformacemi kapitalistické ekonomiky. Je to v první řadě problém množství a skladby pracovních příležitostí, řešitelný na jedné straně zkracováním pracovní doby, na druhé straně restrukturalizací výrobních činností a služeb, spojenou s rozsáhlými změnami pracovní přípravy, základní i celoživotní.

Zvláštní problém pak bude tvořit skupina „nezaměstnatelných“, „sociálně vyloučených osob“, zčásti své postavení již dědící v druhé či ještě další generaci. Jde nejen o osoby postrádající potřebnou kvalifikaci a pracovní návyky a často ani nejevící snahu je nabýt a začlenit se do životního způsobu většinové populace. Jde také o skupinu „technologicky“ nezaměstnaných, které technický rozvoj vytěšňuje z výrobního procesu a pro které bude obtížné hledat možnosti uplatnění ve službách a aktivitách rozvíjených ve volném čase. **Společnost na cestě k socialismu bude hledat humánní řešení podobných problémů s požadavkem aktivní účasti postižených a způsoby předcházení takovým situacím.**

Jiným problémem, omezujícím sociální politiku státu jako formu naplňování sociální spravedlnosti, bude zřejmě rozdílná ekonomická úroveň jednotlivých zemí, vstupujících na socialistickou cestu. Z ní vyplývá omezenost prostředků sociální solidarity v některých zemích ve srovnání s jinými, riziko sociální migrace mezi zeměmi a problém míry mezinárodní solidarity.

Toto vše způsobí, že při obecných zásadách sociální spravedlnosti se její principy budou promítat do sociální politiky státu v různých postupných fázích vývoje socialismu, v různém stupni, podmíněném objektivními okolnostmi. Sociální spravedlnost je nutné chápat jako proces, jako tendenci, nikoli jako ideální, jednou provždy daný stav. Přehnaná očekávání ani populistická sociální politika by nebyla na místě.

5. Politický systém socialistické společnosti

Změny ve společenské dělbě práce, vyvolané postupem informační a technologické revoluce, a převládnutí společenských forem vlastnictví, se zásadním způsobem odrazí v sociální skladbě socialistické společnosti a v politických formách jejího života. **Dřívější existence tříd se vzájemně nesmiřitelnými zájmy ztratí svou základnu.** Jejich příslušníci budou postupně vtahováni do nových sociálně-ekonomických vztahů a budou se vyrovnávat s celospolečenským zájmem. To neznamena, že zájmy sociálních skupin budou bezrozporné.

Působit bude setrvačnost skupinových zájmů a společenského vědomí, i když vliv předchozího systému bude za socialismu slábnout. I za socialismu však budou existovat různé sociální skupiny, které se budou lišit a budou mít své vlastní specifické zájmy, někdy odlišné od obecných, někdy jim protichůdné, někdy konkurující zájmům jiných společenských skupin. Tyto skupiny se budou lišit podle vlastnických vztahů, svým postavením ve společenské dělbě práce, svými generačními, lokálními, etnickými či dalšími zájmy.

Mezi těmito sociálními skupinami bude i za socialismu docházet k určitým neantagonistickým rozporům a bude je třeba řešit. Tato řešení musí být nenásilná,

musí být dosažena jednáním, musí být dosažena **v souladu s právem a demokraticky**. Odtud plyne potřeba různých forem sdružování příslušníků těchto skupin za účelem reprezentace, formulování a obhajoby jejich specifických zájmů, v tom i případná potřeba politických stran. Tyto rozpory mezi sociálními skupinami i jednotlivci je nutné vnímat jako objektivní, přirozenou stránku i jako základ dynamiky dalšího vývoje společnosti.

Současně z toho vyplývá i **nezbytnost plurality politického spektra**, odrážející zájmovou rozmanitost jednotlivých prvků sociální struktury společnosti. Pluralita politických stran omezovaná pouze ústavností nahradí někdejší monopol jediné strany. Vedoucí úloha žádné strany nebude moci být jednou provždy dána. **Avantgardní role politického subjektu může být dána výsledkem jeho schopnosti nejlépe vyjadřovat a sjednocovat zájmy občanů, využívat nejpokrokovější teorii a nejnovější poznatky a vysílat do společenské soutěže nejschopnější a nejlépe připravené kandidáty.** Nelze toho dosáhnout žádnými formálně byrokratickými mechanismy.

Své právo spolurozhodovat o tom, co je společenský zájem nadřazený nad dílčí zájmy sociálních skupin, má právo každý suverénní občan. **Právo spolurozhodovat v základních politických otázkách bude moci každý občan uplatňovat přímo (ve formách přímé demokracie) anebo metodami dlouhodobě kultivované zastupitelské demokracie.** Možnosti přímé demokracie se budou rozšiřovat díky nabídce komunikačních technologií.

Různé formy přímé demokracie (včetně spoluúčasti dětí a mládeže, mj. formou žákovských a studentských samospráv a parlamentů dětí a mládeže jako školy demokracie a aktivního občanství) **budou odrážet rozvoj pestré občanské společnosti a rozšiřovat sféru svobody.** Rozpouštění politické sféry ve sféře občanské bude v závislosti na růstu uvědomělé sebekázně naplňováno velmi postupně. **V podstatě bude zastupitelská demokracie, při všech svých známých nedostatcích, i za socialismu hlavní formou politické vlády.**

Demokratické uspořádání všech orgánů státní moci a správy bude založené na kombinaci zásady samosprávy jako řízení zúčastněnými jednotlivci a zásady demokratického centralismu. Pokušení korupce a zneužívání výkonné moci v úřadech a hospodářských organizacích ani se vznikem socialismu ihned nezanikne; bude třeba mu důsledně a dlouhodobě čelit. Mimořádnou úlohu bude plnit občanská kontrola a nezávislý

dohled na výkon rozhodnutí, počínaje podnikovými radami zaměstnanců v hospodářství a kontrolními občanskými výbory konče.

Lze předpokládat, že státní organizace společnosti založená v zásadě na národním principu a na dílčích územních samosprávných celcích zůstane ještě značně dlouhou dobu zachována, budou se však proměňovat její funkce. Její úlohu ovlivní včleňování do státních útvarů na nadnárodním principu a podíl na globálním organizování a řízení společnosti. Dělbá kompetencí jednotlivých úrovní společenského řízení spojená s decentralizací správy bude určena podle principu efektivní pravomoci delegované na orgány, které mají k řešení problému nejbližší. Změní se ale také proporce mocensko-potlačovatelských a represivních funkcí státu ve prospěch funkcí ekonomických, sociálních, organizátorských a kulturně-výchovných. **Formální donucovací mechanismy budou s rozvojem přímé demokracie více nahrazovány tlakem veřejného mínění jako výrazným společenským morálním korektivem. Občan se bude s rozvojem samosprávy stávat aktivním prvkem politického života s pocitem vlastní spoluzodpovědnosti za vývoj společnosti, ve které žije.** Zvláště mladí lidé musí mít možnost mluvit do utváření světa, v němž budou žít.

Řada funkcí státu bude plněna nestátními, neziskovými organizacemi. Budou se také stírat ostré hranice mezi politickými stranami a ostatními typy společenských organizací. Zákonodárná politická moc bude důsledně oddělována od moci výkonné, tj. od konkrétních činností státního aparátu, jehož prostřednictvím se přijatá strategická rozhodnutí uskutečňují. Práce státního aparátu bude mít vlastní pravidla, jejichž dodržování bude podmínkou řádného chodu společnosti, zárukou životních jistot a bezpečného života občanů.

6. Společenské vědomí a hodnoty socialistické společnosti

Aby se člověk ztotožnil se zásadami socialistické společnosti a jednal v souladu s nimi, nestačí jej zasadit do z vnějšku nadekretovaných podmínek, je potřeba, aby je přijal za své.

Vytváření socialistického vědomí je složitým procesem, postupná změna společenského myšlení završuje komplex změn, jimiž při budování socialismu prochází společnost, které vyžadují výchovu, vzdělávání, trpělivost a toleranci.

Tento proces bude bezpochyby trvat **po několik generací. Ekonomická a sociální zkušenost se neodráží ve vědomí okamžitě a přesně**; při jejím zpracování spolupůsobí setrvačné myšlenkové stereotypy, po celé generace vytvářené věcné i citové předsudky, vliv tradic a kultury, společenských vzorů, selektivního poskytování informací, jimiž je člověk zahlcován. **Změny společenského vědomí jsou proto obtížné a zdlouhavé; vyžadují trpělivost a toleranci.**

V rámci socialismu se budou kvalitativně měnit všechny oblasti společenského vědomí od světonázorových otázek až po hodnotový žebříček občanů. Tento vývoj si však nelze představovat jen jako důsledek změn v oblasti výchovy, vzdělávání, propagandy, šíření informací atd. Jeho základem je především postupná přeměna společenských vztahů a tomu odpovídajících forem praxe ve všech oblastech života společnosti. Právě praktická životní zkušenost lidí se bude promítat do morálky, kultury a umění, vědy, právního, ekonomického a ekologického vědomí, které budou zpětně společnost spoluutvářet. Ideologie jako zvláštní dimenze duchovního života bude integrovat různé zájmy, s ohledem na společenský zájem, který nebude apriorně uměle konstruován, ale bude vyplývat z přirozené jednoty základních zájmů jednotlivých společenských skupin.

V základech těchto změn, zahrnujících všechny oblasti společenského vědomí od světonázorových otázek až po hodnotovou stupnici člověka, bude ležet orientace na dosažení základního cíle socialistické a později komunistické společnosti: **k svobodnému, všestrannému rozvoji každého jednotlivce a tím i celé společnosti.** Místo zjednodušeného pojetí kolektivismu půjde o **svobodný individuální rozvoj každého jednotlivce s důrazem na maximální uplatnění jeho tvůrčích schopností, což ve svém důsledku bude sloužit celé společnosti.** Dojde ke zvýraznění a určitému posunu hodnoty „svobody“. Svobodný občan socialistické společnosti nemá nic společného s bezohledným egoistickým individuem utvářeným v kapitalismu. **Svoboda je organicky spojována s odpovědností, práva s povinnostmi, individualita s respektem k hodnotám společenství.**

Na žebříčku společenských hodnot sestoupí ze svého dosavadního piedestalu zisk, touha po majetku, po maximalizaci spotřeby odůvodněné i prestižní. **Za socialismu přichází doba, kdy se - v duchu Marxovy předpovědi - stane největším bohatstvím společnosti její volný čas využívaný k vnitřnímu rozvoji člověka. Uspokojování materiálních potřeb je podmínkou, ale ne konečným cílem socialismu. Skutečným bohatstvím člověka je jeho schopnost vnímat svět v jeho pestrosti a rozmanitosti, v bohatství jeho potřeb.**

V horních patrech hodnotového žebříčku socialistického občana bude bezpochyby vystupovat již dnes silné sociální cítění, sociální solidarita, pocit sounáležitosti, vědomí spoluzodpovědnosti za každého člena společnosti.

Vysoko na žebříčku společenských hodnot bude rovněž **tvůrčí práce, osvobozená od vykořisťování. Je prostředkem rozvoje schopností a nadání každého jedince a současně příspěvkem k blahobytu všech;** bude tedy i předpokladem k získání společenské prestiže.

Pro socialismus bude charakteristický **široký rozvoj kultury všeho druhu a forem,** včetně moderních proudů a směrů a s respektem k tvůrčí svobodě, a s co nejširší aktivní i pasivní účastí občanů. Poroste význam samosprávných forem kulturního života. Výrazným aspektem bude nejen ochrana kulturních památek a kulturního dědictví, ale i rozšiřování emancipační funkce kultury v složitém multikulturním světě i směrem k netradičním menšinám, lidem se specifickým způsobem života atp.

Stoupne bezesporu úloha vědeckého poznání, rozvoje vědy a výzkumu. Mimořádnou důležitost bude mít vzdělávání jako zdroj a předpoklad rozvoje všech oblastí života. Velký význam bude mít vedle školní a rodinné výchovy i působení hromadných sdělovacích prostředků a možnosti využívání internetové informační sítě. Informační a hodnototvorné působení médií, včetně internetu, bude i v socialistické společnosti dále sílit. **Otevřený přístup k informacím, kritický rozum a názorová pluralita bude bránit manipulativním zásahům.** Vliv médií, zejména elektronických a interaktivních, bude využíván k rozvoji informační demokracie, k výchově a vzdělávání občanů, ale samozřejmě i pro jejich odpočinek a rozptýlení.

Také náboženství, jako významná forma duchovního života člověka a nedílná součást kultury, neztratí za socialismu své opodstatnění. S vytvářením vlastnické

rovnoprávnosti občanů, sbližováním tříd a skupin a překonáváním rozporu mezi duševní a fyzickou prací se změní zásadně jeho charakter. **Přestane být ideologií posvěcující společenskou nerovnost a sloužící k manipulaci velkých společenských skupin. Zneužívání víry k politickým cílům, náboženská nesnášenlivost, včetně hanobení symbolů a přesvědčení, budou se socialismem neslučitelné. Bude náležitě doceněn kultivující vliv víry, její vliv na pěstování mravního vědomí a mezilidské sounáležitosti.** Koexistence světonázorových orientací, včetně vztahu náboženství a ateizmu, bude založena na svobodě vyznání, rovnoprávnosti, vzájemné úctě, respektu a dialogu otevírajícím možnosti k nalézání společného jazyka a společného pěstování všelidských hodnot, ušlechtilosti a morálky. Na této bázi budou mít církve, ve kterých se budou prosazovat demokratické a samosprávné principy, možnost plnohodnotné integrace do života socialistické společnosti a účasti při hledání společné odpovědnosti za budoucnost světa a perspektivu člověka.

7. Socialismus a ekologie

Nutným aspektem života za socialismu je ochrana – či spíše záchrana - životního prostředí. Ohrožení přírodního prostředí, proces globálního oteplování, hrozba energetické i surovinové krize, nedostatek pitné vody, zamořené ovzduší, chemické úpravy potravin, snižování možností odčinění způsobených škod – to vše je alarmující. Závažně je ohrožena nejen řada forem života, ale i samotná jeho existence.

Vědci upozorňují, že lidské aktivity mohou mít hroživé následky. **Řešením je prosadit a respektovat bytostnou jednotu člověka a společnosti s přírodou, aby se celé přírodní prostředí stalo reprodukujícím se a odpovědně obhospodařovaným zdrojem lidských, společenských sil.**

Socialistické uspořádání svou demokratičností vyhovuje potřebě zesílené zpětné vazby na stav přírody. Nabízí výhodu racionální organizace a prognózování lidských aktivit s ohledem na povahu ekologických procesů. Se surovinami, půdou, vodou a vzduchem se nakládá cílevědomě, nikoli bezstarostně jako s volně dostupnými komoditami nebo podle čistě ziskového principu.

Nezbytná opatření na ochranu životního prostředí počínají přestavbou výrobních sil. Vyznačují se **orientací na snižující se materiálovou a energetickou náročnost, úspory paliv a energie** (odchod od fosilních paliv, zejména od ropy), na růst významu **nanotechnologie a biotechnologie**. Restrukturalizace výroby posílí obory s vysokým podílem vědeckých aplikací, včetně odvětví sociálního a ekologického zaměření. Bude vyvíjena snaha o zabezpečení přiměřené soběstačnosti v potravinách našeho klimatického pásma zemědělstvím šetrným k životnímu prostředí.

K významným přesunům a racionalizaci dojde ve sféře spotřeby tak, aby projekty byly zaměřovány na uspokojování základních, nikoli umělých, falešných potřeb, provokovaných reklamou sledující prvořadě ziskové cíle a poškozujících přírodu, jiné lidi, včetně samotných spotřebitelů. Jde o přiměřené uspokojování potřeb, ale také o stále významnější vliv nových rodících se potřeb, včetně duchovních.

Důsledná ochrana a podpora zdravého životního prostředí, biodiverzity a krajiny předpokládá soustavnou ekologickou výchovu, ale také odpovídající ekonomické motivace, možnostem socialismu odpovídající.

Snahu o takto zabezpečený trvale udržitelný rozvoj vyvíjejí dnes ve světě různá hnutí, v nichž se angažují hlavně mladí lidé - od ochránců životního prostředí, ekologických, ale i širše orientovaných alterglobalizačních a dalších hnutí. S rozsahem, pestrostí a dynamismem, s rozhodností, s jakou vystupují, představují významný zdroj politické energie. Činitele a aktivisty ekologických hnutí bude radikální levice zavázána ve svém projektu socialismu podstatně více oceňovat jako partnera.

8. Vstup na cestu k socialismu

Naplňování vize socialismu si lze představit jen jako tvůrčí proces uskutečňovaný demokratickou cestou. Náčrt obrazu socialistické společnosti jako strategického cíle komunistů zahrnuje i prostředky a cesty dosažení tohoto cíle a objasnění, jak bude samotná systémová změna probíhat, jaký bude její charakter a kdo bude jejím rozhodujícím subjektem.

V procesu globalizace sílí potřeba koordinované činnosti mezinárodní levice a komunistického hnutí. S tím souvisí schopnost integrovat zájmy občanů různého typu, utváření solidarity s více transnacionálním rozměrem. **Sklouzávání do nacionalismu by bylo pro perspektivu socialismu velkou bariérou.** Problematika socialismu pro 21. století se musí stát předmětem diskuse v rámci mezinárodního komunistického hnutí.

Vznik socialismu nemůže být jednorázovým procesem. Půjde o kumulaci různých předpokladů pokroku v čase i v prostoru, o vzájemně se podmiňující procesy evoluce a revoluce.

Ke krizovému zauzlení situace může v soudobém kapitalismu dojít v zásadě kdykoliv. **Ohnisek potenciální revoluční situace je mnoho: neustávající hrozba válečných konfliktů, nevratné negativní změny klimatu, energetické krize, neschopnost udržet v přijatelných rozměrech využívání přírodních zdrojů a zachovat životní prostředí, příznivé pro život příštích generací, stupňování hospodářských a sociálních rozporů mezi chudou a bohatou částí světa, pokračující sociální polarizace i uvnitř hospodářsky vyspělých států samotných, neschopnost soudobého kapitalismu zabezpečit fungování politické demokracie a občanských svobod, čelit totalitárním tendencím.** Kdekoliv může vzplanout jiskra.

Možnost zahájení cesty k socialismu, procesu socialistické revoluce v některé části světa, je významným politickým činem, který vytváří novou základnu působení v dalších zemích a může přispívat k předpokladům celkového úspěchu. **V současných podmínkách není však vybudování socialismu** – a dnes už ani dlouhodobě udržitelný úspěch socialistické revoluce – **v možnostech jediné země**, byť i rozsahu Ruska, USA nebo Číny. Vedle hospodářsky vysoce vyspělých existují i země procházející teprve stádiem industrializace a země, které vlastním vývojem nedospěly ani ke kapitalismu.

Konkrétní revoluční situace v zemích vysoce rozvinutých bude mít se vši pravděpodobností jinou podobu než v zemích méně rozvinutých. **Na „periferii“ se spojuje horší sociální situace se silnějším národním, protiimperialistickým odporem, což vede k radikálnějšímu postupu.** Ve vyspělých zemích je naopak možnost dovršit socialistické změny bližší. **S ohledem na globální propojenost se tyto změny navzájem ovlivňují a spoluvytvářejí obecné podmínky přechodu k socialismu.**

Různé startovní čáry a různé bezprostřední cíle revolučních hnutí v jednotlivých zemích a jejich sdruženích vyvolávají potřebu rozdílných revolučních přístupů. Bylo by opětne tragickou chybou očekávat u jednotlivých zemí jednotné konkrétní postupy. **Rozdílnost a rozmanitost, přihlížení ke zvláštnostem i jedinečným podmínkám při uplatňování stejných obecných zásad, je naopak nenahraditelnou inspirací a zárukou trvalého dalšího rozvoje socialistických myšlenek.**

Komunisté v ČR vycházejí při úvahách o socialismu 21. století logicky z poměrů v hospodářsky nejvyspělejších zemích, protože odrazovým můstkem socialismu jako vyššího společenského řádu jsou právě ony. V těchto zemích jsou materiální předpoklady socialismu nejrozvinutější a demokratické principy vlády běžnější. Nejpriznivější budou tyto podmínky tam, kde se podaří odrazit nápor antisociální ofenzívy kapitálu, ubránit či znovu prosadit a v dalším vývoji významně prohloubit podstatné prvky sociálního státu. Tento boj o sociální stát rozhodně nelze podceňovat. Nejde totiž o pouhé vylepšování kapitalismu, ale o prosazování oprávněných zájmů občanů, které by mohlo přerůst do vyšší kvality. Přestože i zde bude znamenat překonávání kapitalismu řadu zásadních sociálních přeměn, předpokládáme, že se odehrají pokojnou cestou.

Revoluce je zpravidla chápána jako násilné svržení vlády určité třídy nebo společenské skupiny a nastolení politické moci jiného společenského subjektu. Ve velkých revolucích minulosti byla jejím dominantním rysem právě násilná stránka, velmi často provázená proléváním krve. **Marxisté však socialistickou revoluci s násilím nutně nespojují. Politická moc, jako úvodní krok socialistické revoluce, může být získána plně demokratickou cestou, stane-li se záležitostí širokých vrstev a bude-li prosazována jejich aktivitou. Sociálně-ekonomická stránka socialistické revoluce, tj. reálná přeměna společenského řádu, je pak dlouhodobý proces, trvající desetiletí. Socialistické přeměny, mají-li být trvalé, musí mít většinovou, neustále obnovovanou podporu obyvatelstva, být jím přijímány jako žádoucí pokrok oproti kapitalismu.**

KSČM považuje nekrvavou a demokratickou revoluci za cestu, která nejvíce odpovídá potřebám a zájmům lidí a je nejlépe slučitelná s humánní podstatou systémové změny. Nejsme naivní, víme, co dokážou ti, kteří hájí své zisky a mocenské pozice, zároveň však víme, že samotná logika ekonomických a civilizačních procesů jim za

podmínek intenzivní masové aktivity může a musí zabránit uvrhnout lidstvo do slepé uličky sebevražedných občanských i jiných konfliktů.

Prvek demokratického donucení je v přechodu k socialismu 21. století omezenější rozsahem i časově. Je nahrazován organizačními a kulturními funkcemi politické moci i institucí občanské společnosti. Většinová vůle společnosti přitom bude plně respektovat práva menšin. I při řešení sociálně patologických jevů nepůjde o pouhou represi, větší akcent bude kladen na prevenci.

Na cestě k socialismu (i později, dokud bude socialismus existovat v menší části světa) zůstane nepochybně aktuální otázkou jeho ochrana před vnějším útokem, terorismem apod. Jde o to skloubit hodnoty míru s vyčleněním nezbytných ekonomických zdrojů na obranu, existenci zbrojního průmyslu, ale i koncipovat mezinárodní systémy kolektivní bezpečnosti i domácí branné moci socialistického společenství.

Co se týče přežívajících zastánců kapitalistického režimu, odpůrců socialismu podporovaných případně ze zbývajících kapitalistického světa, bude se proti nim **socialistická revoluce bránit především svými hospodářskými, politickými i kulturními úspěchy, svým demokratismem a sociální solidaritou, které postupně vezmou nepřítelům socialismu půdu pod nohama.**

Kdo bude aktivním společenským subjektem socialistické revoluce, hlavním nositelem revolučních změn a jakým nárokům bude muset dostát? **Je skutečností, že v hospodářsky vyspělých zemích se počet klasických, fyzicky pracujících dělníků, zejména průmyslových, tradičních nositelů revolučních myšlenek i revolučních akcí, snížil na méně než třetinu zaměstnaného obyvatelstva. Změnil se také charakter jejich práce, změnily se formy a rozsah solidarity a organizovanosti. Na druhou stranu však výrazně roste počet pracovníků ve službách i dalších skupin vykořisťovaných zaměstnanců. Významná část dělnické třídy i dalších zaměstnanců získává znaky tzv. znalostního proletariátu, jejich práce je utvářena v podmínkách technologické, informační revoluce, což má na jejich organizovanost i vědomí specifický vliv. Uvědomění si svého vykořisťování a sounáležitosti se všemi zaměstnanci se bude postupně formovat. K nim si představitelé nekapitalistických a protikapitalistických sil teprve razí cestu. Je to však sám kapitalismus, který v honbě za vyššími zisky a stlačováním ceny práce již dnes**

sahá a bude stále víc sahat i na dílčí výhody těchto skupin netradičních dělníků a sbližovat je s ostatními i pokud jde o protikapitalistickou orientaci.

S rozvojem hospodářské samosprávy a participace se bude formovat také skupina samosprávných vlastníků, překonávající odcizení vlastnictví v tradičních soukromých či státních podnicích a vystupující s novou úrovní sebevědomí.

Všechny tyto dílčí skupiny však spojuje, ať si to dnes uvědomují nebo ne, zájem na změně společnosti a v tomto spojení zůstává proletariát v roli potenciálního vůdce všech vykořisťovaných, neprivilegovaných, znevýhodněných. K těmto neprivilegovaným vrstvám se začleňují a přiklánějí lidé s potřebou svobodnějšího rozvoje a s výraznějšími hodnotami duševně bohatého života. **Fronta těchto potenciálních odpůrců kapitalismu se bude dále rozšiřovat a vnitřně stmelovat, přestože její politickou a institucionální reprezentaci bude představovat velmi pestrá paleta stran, hnutí i organizací.** Záleží jen na komunistech, nakolik se dokážou v této paletě uplatnit a přispívat k jejímu sjednocování.

Potenciální revoluční fronta, ve které komunisté a levicově politicky angažovaní lidé hrají významnou roli, se rozšiřuje o účastníky různých sociálních hnutí, alterglobalisty, o ochránce životního prostředí, o přemýšlivé intelektuály, o revoluční mládež, o zastánce sociálního státu a o další skupiny osob, z nějakého důvodu nespokojených se stavem věcí za kapitalismu. Přestože většina z nich nemusí mít a ani nemá socialistické cíle a stranictví se i záměrně vyhýbají, svou činností kapitalismus objektivně oslabují. Mnohé z nich prostá logika vývoje posléze dovede k přesvědčení, že svých cílů mohou dosáhnout jenom při celkové změně společenského řádu.

Socialistická revoluce nemusí začínat jako socialistická, může se rozvinout z revoluce národní, demokratické, environmentální či jiné. Jejími nositeli mohou být v jejích různých fázích různé společenské vrstvy či skupiny a její socialistická orientace se může prosadit až po delší době.

Levicově orientované strany mohou utvořit socialisticky orientovanou vládu, která po získání většinové politické moci naváže na nejlepší stránky předchozího společenského vývoje (např. využitím pozitivních prvků ideje a praxe sociálního státu) a bude postupně uskutečňovat socialistické změny v ekonomické a sociální

oblasti. Zvolí hospodářskou, zejména daňovou a pracovně-právní politiku, omezující vykořisťování zaměstnanců, a vnese do hospodářství prvky strategického řízení. K dalším krokům patří zvýšení společenské kontroly nad strategicky významnými podniky a institucemi, včetně posilování společenského vlastnického sektoru (zejména v oblasti dopravy, energetiky, informací, vybraných finančních oborů). Tím omezí ekonomickou svévůli soukromého vlastnictví a vliv soukromého nadnárodního kapitálu.

Touto nenásilnou, právní řád plně respektující cestou, která nijak nenaruší běžný chod ekonomiky, bude postupně sílit socialistický sektor a stávat se základním pilířem národního hospodářství. Postupně budou vznikat a působit i socialistické nadnárodní a celosvětově působící instituce.

Politický postup socialisticky orientované vlády bude bezpochyby obtížný. Bude muset být koordinován s postupem vlád dalších stejně orientovaných zemí, aby nedocházelo k nežádoucí ekonomické, ale i politické migraci; bude muset čelit odpůrcům socialistického vývoje stejně jako těm, kteří ho budou chtít zbrkle urychlit; bude se muset vyrovnávat s dezinformacemi a politickými kampaněmi, s cílevědomou manipulací i s živelnými tlaky v zahlcených informačních sítích. **Nebude však diktaturou proletariátu v žádné z jejích dosud realizovaných podob; bude demokratickou vládou většiny, obhajující zájmy této většiny a snažící se tuto většinu vést k politické aktivitě, k pochopení vlastní zodpovědnosti za svůj život.**

9. Hlavní rysy socialistické společnosti

Různá pojetí vztahu cíle a prostředků, různé výchozí podmínky a specifické formy rozvíjení socialistické revoluce se promítají do širokého spektra názorů na budoucí konkrétní uspořádání socialistické společnosti. Tato názorová různost je zcela přirozená a dokonce vítaná. Přináší nové úhly pohledu na socialistickou společnost, nové podněty pro její rozvoj, zabraňuje zkostnatělému setrvávání na dosažených výsledcích a neochotě zkoumat a řešit nové problémy, které s sebou společenský rozvoj nutně přináší.

Na druhé straně má **názorový rozptyl marxistické levice své hranice, za nimiž teorie socialismu ztrácí své vědecké pozice a politika se mění v krátkozraký pragmatismus nebo neplodné sektářské hašteření.** Při vši objektivně i subjektivně podmíněné rozmanitosti konkrétních přístupů k jednotlivým dílčím otázkám uspořádání a fungování socialistické společnosti musí být v jejich základech obecné společné zásady, které je sjednocují.

Máme za to, že **základními, všeobecně platnými systémotvornými rysy socialistické společnosti jsou přinejmenším po dohlednou dobu jejího vývoje:**

1. Rychlý, efektivní a trvale udržitelný rozvoj výrobních sil na bázi vědeckotechnické revoluce. Pokud socialismus neprokáže své ekonomické přednosti před kapitalismem, nemůže nad ním s konečnou platností zvítězit; pokud si neosvojí a nepodřídí svým cílům vědeckotechnickou revoluci, nepodaří se mu splnit ani své obecné civilizační poslání.

2. Určující postavení společenského vlastnictví výrobních prostředků v jeho rozmanitých formách je základním předpokladem. Boří soukromovlastnické bariéry společensky prospěšného rozvoje výrobních sil, napravuje jejich deformace a vytváří podmínky pro sociální spravedlnost.

3. Plánovité řízení socialistického tržního hospodářství realizované především formou strategického plánování, prostřednictvím ekonomických nástrojů a indikativních cílů. Umožňuje zaměřit koncentrované ekonomické prostředky k plnění žádoucích společenských cílů, **odstranit dosavadní plýtvání výrobním potenciálem společnosti.**

4. Sociální spravedlnost. Poskytnutí rovných příležitostí pro pracovní uplatnění každého a různou výši jeho odměny v závislosti na výsledcích jeho práce. Je výrazem odstranění vykořisťování, výrazem společenské rovnosti v ekonomické sféře a podmínkou ztotožnění jednotlivce se společenskými zájmy.

5. Zabezpečení sociálních jistot pro všechny v takové míře, aby i nejméně odměňovaná řádná práce anebo důchod po jejím ukončení či dávka sociální pomoci handicapovanému zajišťovaly každému důstojný život. Rozhodujícím nástrojem je sociální stát a zákonné normy, **zdroje vytvoří jen zvýšená efektivnost ekonomických procesů.**

6. **Záruka rovnosti občanských práv a svobod pro všechny občany**, jejich suverénního rozhodování ve formách **přímé a dlouhodobě zejména zastupitelské demokracie**. Odstranění všech forem diskriminace a sociálního vylučování.

7. **Péče o všestrannou kultivaci a rozvoj osobnosti, podpora tvořivosti, dostupnost vzdělání, výchova k sociální zodpovědnosti, společenské solidaritě a úctě k principům humanismu.**

8. **Předpoklady pro mírové řešení mezinárodních a mezikulturních rozporů** v duchu vzájemné tolerance a soužití, odstranění sociálních a ideologických kořenů terorismu.

Část těchto zásad je dnes vnímána jako **obecný požadavek demokratického vývoje společnosti**. Je – třebaže někdy jen proklamativně – **obsažena i v programech jiných levicových stran a zčásti realizována v různých konceptech sociálního státu**. Je to svědectvím souladu komunistické programové orientace s hlavními levicovými a demokratickými proudy ve světě. Pozornost KSČM, věnovaná socialistické teorii, zahrnuje i otevřenou komunikaci s levicovou inteligencí. Na rozdíl od většiny nekomunistické levice **komunisté usilují o zásadní, ale přitom realistický projekt socialismu, chtějí jít až ke kořenu věci – nesnaží se jen zmírňovat neblahé důsledky kapitalistického společenského systému, ale chtějí odstranit jejich příčiny.** To je cesta, která se **dříve nebo později, ale s historickou nutností a v zájmu lidstva, prosadí.**

S 21 - Socialism for the 21st century

Introduction

The document 'Hope for the Czech Republic', passed by the VI Congress of KSČM, determined **KSČM's key programme objective as socialism, a democratic society of free and equal citizens, and a politically and economically pluralist society: 'It is based on a maximum level of civil self-government and is prosperous and socially equitable. It works to preserve and improve the environment, secures a dignified lifestyle for its people and promotes security and peace. In its economics, it promotes the benefits and key role of social ownership, which guarantees an effective, society-wide, coherent and directed collective of employees of businesses, co-operatives, municipalities, regions and other civic associations. This is a strategic objective which is based on the many years of tradition of Marxist thought. We want to achieve this in a democratic way. KSČM continues to reject any practices which allow or justify restrictions in democracy, discrimination or repression for holding opinions, and which create the conditions for a cult of personality.'**

At the current time, full of crude distortions of the nature of socialism and KSČM's political and economic objectives, we consider it essential to develop this characteristic in more detail. In recent decades, the world has changed fundamentally, and we too need to specify for ourselves what conclusions to make from these changes.

The failure of the first forms of socialism which collapsed here and in other countries under the pressure of capitalist encirclement and through our own errors **did not reduce the importance of the basic ideas of socialism for the wider society.** Social advancement involving **greater social justice, security in lifestyle, growth in the standard of living, a world at peace;** these are permanent values which most of our

citizens would identify with. It is our job to demonstrate that these values are **realistically achievable** and are not just a utopian dream, while also showing which paths lead to their fulfilment.

Global capitalism has not changed its nature, even during the phase of the globalisation of economic relations. It continues to spawn military conflicts which could at any moment erupt into a destructive worldwide fire. In **taking no account of the environment** it is threatening the lives not just of the generations to come, but also of the present generation. **It condemns tens of millions of citizens of poor countries to poverty and starvation**, and even in economically advanced countries it does not prevent the growth in numbers of the socially excluded, or those left to scrounge or turn to criminality. With every year capitalism continues, the damage the society to come will have to deal with grows. Critics of capitalism, whose numbers continue to grow, have come up with the slogan '**A different world is possible!**' We would add: **Not only is it possible, but it is necessary in the interest of preserving human civilisation.**

Communists are convinced that this different world will be socialism: a free society, economically powerful, socially equitable, freeing up the creative abilities of every individual, and last but not least having learnt from its own errors in the past. It is the job of politics to set in motion the social forces which could create such a society. It is the job of science to discover on what basis it must be built so that a real way out from the crisis of contemporary capitalism can be found, and not just one which just patches up its consequences. The contours of the socialist society rising from these principles are outlined in the following text.

1. Basis

Conceptions of socialism have developed over history according to what objectives seemed most pressing to the exploited masses and their leaders, and what requirements and means they had available to use.

The basis for our ideas of socialism is the intellectual legacy of traditional socialism. Karl Marx, Friedrich Engels and later V I Lenin too, gave a contemporary scientific substantiation for their vision for overcoming capitalism with socialism. Their concept of social development remains today a methodological basis for the scientific concept of socialism.

A second basis is evidence from an analysis of contemporary capitalism. **Socialism cannot be simply a rejection of capitalism, but rather its overcoming. Socialism inherits developed productive forces from capitalism, its technical and organisational structures, civilisational achievements, cultural and artistic values. It takes from these everything which is valuable to human life.**

Contemporary capitalism today looks different to how it did during the industrial revolution, and it is also different compared to the state monopoly capitalism of Lenin's era. **Contemporary capitalism promotes a global hegemony of the superbourgeoisie, with multinational corporations spinning their nets across the planet and a technological and information revolution developing fast.** Although capitalism has not changed in essence, **new phenomena in its development are also changing the conditions for a transition to socialism.**

The third springboard for considering the model for a socialism for our era is the more than half-century experience from the historic type of manufacturing relations in the form which arose in the originally undeveloped Russia, and which was later accepted in the vast majority of European socialist-oriented countries, including Czechoslovakia, under the influence of the USSR.

This experience demonstrates on the one hand the **partial success of the Soviet model of socialism here in the Czech lands, especially in terms of extensive economic development and in the social field**, where it clearly demonstrated its ability to secure social rights and equity. On the other hand, **it had serious deficiencies, particularly in terms of stimulating people to work effectively, securing civil rights, in supporting initiative and creativity, and in dealing with environmental problems.**

In the end, these deficiencies – along with the gradual decline in economic success and concentrated pressure from abroad – led to **socialism in Czechoslovakia and other**

countries failing to withstand the competition from capitalism, stagnating, being unable to capture new stimuli, particularly in scientific and technological development, and with the support or passive observance of most of its population its existence came to an end. It was significantly weakened by the feedback between the public and the sphere of power, and the weak initiative and engagement of the people. **A future socialist society must learn from the mistakes of the past.**

The necessity of a new social order is not just because capitalism is afflicted with functional and structural crises. **Change is required due to the fundamental limits on which the system comes up against; the intransigent nature of its internal conflicts.** We know of major overhauls throughout history. **Without fundamental change, developments may even result in regression and barbarism as a result of military conflicts,** the collapse of current ecosystems and the social consensus necessary for traditional democracy to work.

The lesson has been learnt that for each additional step in building socialism, the consent of the majority of the population must be achieved in a democratic manner. Eagerness and impatience can lead to a loss of contact with the people, and to the failure and discrediting of otherwise well-meaning plans.

The transition to socialism, a new form of social revolution in which the citizens must force the governing structures to accept democratic rules of play and not try to reach for weapons, will likely consist of two phases. **These will be a phase where there will still remain a fairly strong capitalist sector and a phase where socialism will become dominant.** In order to develop a new, and this time permanent, form of socialism, it will be important to give the scientific and technological revolution currently underway a humane dimension.

Conditional for successful progress is respecting socialism's global dimension. In the previous era, it was possible for the construction of socialism to be successfully completed within one country, but this doesn't mean that favourable conditions cannot be created within one country for the transition. This also requires a new architecture of global institutions allowing for the **globalisation of solidarity, more equal division of wealth in the process of sustainable human development and advocacy of the general application of human rights.**

2. Material basis for socialism

The current state of productive forces allows us to get an impression of the future material basis of socialism. The scientific and technological revolution in economically advanced countries has lifted productive forces to another, qualitatively higher, level of development. It has dissolved the traditional technical basis of the industrial phase of capitalism, broken down the former division of labour and changed the requirements for qualification and efficiency of the workforce. The development of the technological and information revolution today forms a material and technical basis whose sheer size and productive force is sufficient to allow for the establishment and operation of socialist economic relations. **In order to develop towards socialism, we will need to get to a state where people to an ever greater extent move from operating machines and hard manual labour to highly qualified, strongly intellectualised activities.**

The objective of a socialist society is to rearrange these forces of production and focus their development on fields key for the future needs of citizens. To begin with, society will find the means for such restructuralising in limiting the losses resultant from the disproportions of elemental market production, in eliminating the costs of war, in using the opportunities to concentrate the accumulated means first on projects formerly financially inaccessible, and later on growing the performance of the economy itself. **Only growth in the productivity of work, however, can allow the basic needs of society to be met in comparison to capitalism to a competitively capable extent, with a better composition and ever decreasing number of workers in production.**

Already today, less than half of all workers are employed in branches of material production in economically advanced countries. **Under socialism, this trend is sure to continue – and likely intensify – with shorter working hours and expanded leisure time. Demand for services and other non-material needs will also increase.**

It can reasonably be expected that in a socialist society, most employees will work in a field outside productive manufacturing – in various services, social administration organisations, social care, education, culture and sport, etc. This will also result in a change in society's social structure.

3. Economic relations

General economic laws will continue to exist and be applied under socialism.

Even under socialism, production must develop in certain mutual, objectively given proportions; even under socialism there will still be overtime and overproduction as well as work; even under socialism the first law of economics will be ‘saving time’, i.e. increasing the efficiency of production. Even under socialism, one of the factors for increasing efficiency will be **competition between economic entities**. Above all, however, productive forces, science, technology, information and communication networks will be huge, people will be educated and highly qualified and these will interact effectively. Without these productive forces, a fundamental change in society would be impossible.

It isn't just productive forces which socialism can take over and adapt to the changed conditions. Not even production relations, which are the core of the whole economic system and the whole social order, need to be totally destroyed. There are elements even here which can serve well if we incorporate them into socialist reality with an active role for social ownership relations and with political power open to the widest sections of society.

In the field of economic relations, there are certain constituents and forms which have – figuratively speaking – an operational and economic nature, which ensure the standard running of the economy. These include, e.g. organisations and methods of managing work, the business and financial system, relations of functional superiority, subordination and working disciplines, systems for rewarding work etc. Plus such phenomena of everyday economic life such as banks, supermarkets, credit cards and consumer loans. Their job is to materially mediate the full running of the economy – production, distribution, exchanges and consumption. Although socialism will end their capitalist form, the substance of these relations will be preserved.

A socialist economy will not be a rejection of everything that the capitalist economy has produced; it will not be its ‘opposite’ at any cost. In order that it can be created, we will need to carefully determine which elements of capitalism's complex

system of economic relations can be built within the services of a socialist economy, and which really do need to be replaced with completely new elements.

A fundamental change in the economic system must be found in the field of ownership. **Socialism is based on long-term historical tendencies aiming to socialise work. Under socialism, the task of social ownership is to eliminate the exploitation of man by man, stop the current senseless waste of human labour and limited natural resources, but also to preserve and multiply all stimuli of economic development and make the working person a true co-owner of society.** Market relations and economic management will serve the new system even better than under capitalism and will be regulated through democratic planning and getting the workers involved in management. **This new socialism will not be a return to the bureaucratic mechanisms** of the past. Experience has also demonstrated that different types of production activities and service provision will require **varying forms of ownership**, amongst which those with the most perspective, and the economic means will be ensured by **different forms of social ownership**.

The task of 'replacing private ownership with social ownership', however, is not about the formal legal expropriation of the power of the 'old' owners of the means of production by the new owners, which is sometimes stressed. **It's about creating the kind of economic system in which there are various paths** (democratic regulation, involving workers in management and policy and putting social capital into capitalist businesses) **to boost social ownership** and its perspectives are **proven in equal economic competition with other forms**. It will also have to be capable of competing with large multinational corporations.

We have learnt from previous mistakes and we certainly do not want any kind of administrative, general nationalisation. It can be assumed that in a socialist economy, economic subjects will be **multinational and state businesses, autonomous employee collectives, co-operative, regional and communal businesses, and also private, individual or family companies, as well as foundations and other organisations. All these forms of ownership, including private ownership will be incorporated into socialism's system of economic relations.** A strong non-private sector will create a positive framework for the activities of medium-sized and small businesses. And in contrast – the existence of private owners of productive means will be

important in this framework for socialism. Sufficient space will remain for some time for private subjects, in which the danger of worker exploitation will be significantly reduced compared to the prevailing method of production.

A socialist economy will be a planned market economy. The plan, however, will not be promoted by state directives and a list of state plan indicators, but rather **using economic tools** and will be focused above all on the **economic development strategy**. Above all, it will have **co-ordination and indicative functions**, with the indicator 'growth of growth' replaced by the indicator 'growth of quality of life'. Planning, projecting and predicting in various forms will be a part of society, in particular economic management at all levels for various entities.

Socialist market relations will not be an end in themselves, but a means. Market elements of economics will serve as a corrective to government economic strategy, and also as a measure of the economic efficiency of businesses and the work of their employees. They will be linked with enterprise and competition, with market pricing in much of the economy. It should be stressed that a **socialist economy** as a precursor to a communist economy **cannot work without market relations**.

In the past, the objective of socialist production was generally described as systematic growth of the standard of living, measured by the volume of individual or family consumption. This benchmark has lost its exclusivity for the socialism of the 21st century, although in undeveloped countries outside Europe it still has its importance.

On the one hand, economic development over time allows the vast majority of the population to have their basic needs satisfied, live a dignified life and turn their attention to other objectives in life than mere growth of material consumption – to creative work, quality of life, the social environment, health and security. On the other hand, continuous sustainable development is going to come up against the current limits in using up the Earth's natural resources.

4. Social justice

The primary interest of a significant section of the world's population and the driving force behind revolutionary movements is the desire for social justice, security in lifestyle and mutual respect. Amongst people, **disaffection with the world in which some become wealthy simply through inheritance or forced usurping of privileges, or through privileges of landed estate, property, race, nationality, religion etc., while others are condemned to a life in poverty despite working hard all their lives, is continuing to grow.**

Karl Marx showed that exploitation in capitalism is a result of capitalist laws of private ownership even with formal civil equity and laws of commodity exchange. The essence of a capital relation still remains that **a capitalist appropriates a part of the work of manual and intellectual employees without compensation. A condition for social justice is as such the removal of the dominance of capitalist forms of ownership by developing social ownership forms which should become dominant.** This allows us to secure everyone with:

- a equal opportunities to work according to abilities,
- b reward for work according to merit,
- c equal rights to education, healthcare and other conditions for cultivating personality,
- d social welfare for all those working of such an extent that even ordinary work paid the least provides the opportunity for a dignified standard of life.

The principle of social justice does not mean social and wage levelling – key is the principle for rewarding workers according to their work done, naturally while applying accompanying supporting mechanisms of solidary social assistance to those groups and individuals who are put at a disadvantage through no fault of their own and cannot help themselves.

Social justice is in no way simply the provision of passive social comforts by the state to undeserving individuals; it is the systematic support of citizens' social

activities; a flexible and motivational social policy with a wide range of forms and providers of social services.

During initial phases of the evolution to socialism, society will have to face up to problems regarding the old division of labour and deformations of a capitalist economy. Above all, this is a problem of the amount and composition of jobs, solvable on the one hand by reducing working hours, and on the other hand by restructualising production and services, involving extensive changes to preparation for work, fundamental and life-long.

The group of 'unemployable' and 'socially excluded' make up a special problem, with their status in part inherited and in their second or further generation. This group is not just made up of people lacking the necessary qualifications and work habits, and often not even showing any attempt at gaining them or becoming involved in the way of life of the majority population. It is also the group of 'technologically' unemployed, who have been squeezed out of the production process through technological development, and for whom it will be difficult to find job opportunities in the services sector and activities developed in leisure time. **A society on the path to socialism will find a humane solution to such problems which demands the active participation of those affected and methods for preventing such situations.**

Another problem restricting the state's social policy as a form of meeting social justice will likely be differing economic levels of individual countries stepping out on the path to socialism. This results in limits to means for social solidarity in a number of countries compared to others, the risk of social migration between countries and problems with the extent of international solidarity.

This all means that with general social justice principles, these principles will be applied within state social policy over a number of gradual phases of development to socialism, at various levels in accordance with objective circumstances. Social justice must be understood as a process, a tendency, and not an ideal which is always the same. There should be no unrealistic expectations, nor populist social policies.

5. The political system of a socialist society

The changes to the social division of labour which have arisen as the information and technological revolution progresses, and the dominance of social forms of ownership will be substantially reflected in the social make-up of a socialist society and in the political forms of its life. **The prior existence of classes with mutually irreconcilable interests will lose its basis.** Its members will gradually move into new social and economic relations which will equal society-wide interests. This does not mean that the interests of social groups will not be without conflict.

The inertia of group interests and social consciousness will last, although the influence of the prior system will weaken under socialism. Even under socialism, however, there will still be different social groups who will differ and have their own specific interests, sometimes different from general interests, sometimes in opposition to them, sometimes competing against the interests of other social groups. These groups will differ according to property relations, their status in the social division of labour, and their generational, local, ethnic or other interests.

Even under socialism, there will continue to be some non-antagonist conflicts between these social groups which will need to be dealt with. Their solution must be non-violent, must be achieved through discussion, and must be achieved **in accordance with rights and democracy.** Hence the need for various forms of association of these groups in order to achieve representation, and formulate and defend their specific interests, including any need for political parties. These conflicts between social groups and individuals should be perceived as objective and natural, and as the basis for the dynamic of society's further development.

This also implies **the necessity of a plural political spectrum** reflecting the diversity of interests of different elements of society's social structure. A plurality of political parties limited only by constitution will replace the former monopoly of one party. Leading roles will not be forever given for any party. **A political entity's vanguard role may be the result of their ability to best express and unify the interests of citizens, use the most advanced theories or latest findings, or send the most able and best**

prepared candidates to social contests. This cannot be achieved through any kind of formal bureaucratic mechanism.

Every sovereign citizen has the right to jointly decide on what social interests prevail over the partial interests of social groups. **Every citizen will be able to apply the right to take part in decision making on basic political issues directly (in the form of direct democracy) or through the methods of representative democracy as developed over the years.** The opportunities for direct democracy will be expanded thanks to communication technology.

Various forms of direct democracy (including the participation of children and young people such as through pupil and student self-government and children and youth parliaments as schools of democracy and active citizenship) **will reflect the development of a diverse civil society and expand the spheres of freedom.** The dissolution of the political sphere into the civic sphere will take place very gradually in accordance with the growth of conscious discipline. **Even under socialism, the main form of political government will in essence be representative democracy, despite its well-known drawbacks.**

The democratic order of all bodies of state power and administration will be based on a combination of the principles of self-government as management of participating individuals, and the principles of democratic centralism. The temptations of corruption and abuse of executive power in state institutions and economic organisations will not be lost even with the arrival of socialism; they will have to be fought consistently for many years. A special task will be to carry out civil checks and independent enforcements, beginning with employee works councils in economics, and ending with civil watchdog committees.

It can be assumed that state organisations in a society based essentially on national principle and subdivided territorial self-government units will remain in place for a long time, although their functions will change. Its task will influence its incorporation within state formations as an international principle, and share in society's global organisation and management. The division of competences at separate levels of social management linked with decentralisation of administration will be determined according to a principle of effective powers delegated to the bodies which are closest to dealing with the problem.

The state's power/suppression and repressive functions will give way to its economic, social, organisational and cultural-educational functions. **Formal enforcement mechanisms will be ever more replaced by the pressure of public opinion as a significant social moral corrective as direct democracy develops. With the development of self-government, citizens can become an active element in political life, with a feeling of shared responsibility for the development of the society in which they live.** Young people in particular must have the opportunity to have their say in the formation of the world in which they are to live.

Many state functions will be met by non-state, non-profit organisations. The sharp borders between political parties and other types of social organisations will also become blurred. Legislative political power will be consistently separated from executive power, i.e. from specific activities of the state apparatus which turn strategic decisions into reality. The work of state apparatus will have its own rules, which must be kept to in order that society can function properly, and the security of lifestyle and safety of its citizens can be ensured.

6. Social consciousness and the values of a socialist society

In order that people can identify with the principles of a socialist society and act in accordance with it, it is not enough to place them within externally decreed conditions; we need them to take them on as their own. Creating a socialist conscience is a complex process, a gradual change in social thinking is completed by a set of changes which society goes through in building socialism and which require nurture, education, patience and tolerance.

This process will undoubtedly take **a number of generations. Economic and social experience are not reflected in consciousness immediately and precisely:** inertial intellectual stereotypes which have created real and perceptive prejudice over whole generations, and the influence of traditions and cultures, social models, selective

provision of information which we are surrounded by, all interact in their formation. **Changes to social consciousness are as such difficult and take time; they demand patience and tolerance.**

Within socialism, all fields of social consciousness will undergo qualitative change, from worldview issues to the values of citizens. This development, however, cannot be presented merely as the result of changes in the fields of nurture, education, propaganda, information dissemination, etc. Its basis is above all the gradual transformation of social relations and corresponding forums of practice in all fields of the life of society. And it is peoples' practical experiences of life which will be projected within our morals, culture and art, science, legal, economic and environmental consciousness, which will then help in the formation of society. Ideology as a special dimension of spiritual life will integrate various interests, taking account of social interests which will not be a priori artificially constructed, but will result from the natural unity of the basic interests of every social group.

At its basis, these changes, involving all fields of social consciousness from worldview issues to the values of citizens will give the direction for achieving the key objectives of a socialist, and later communist, society: **to the free, all-round development of the individual, and so the whole society.** Instead of the simplified concept of collectivism, it's about **the free individual development of every individual, stressing the maximum use of his creative abilities, which will ultimately serve the whole of society.** There will be an emphasis and certain adjustment in the value of 'freedom'. A free citizen of a socialist society has got nothing in common with the reckless, egotistical individual moulded in capitalism. **Freedom is organically linked with responsibility, rights and responsibilities, individuality and respect to the values of society.**

Profit, desire for property and for maximum consumption to prove status will all be taken down from their current pedestal on social value rankings. **Under socialism, the time is coming when - in line with Marx's predictions - society's greatest wealth will be leisure time used for our own personal development. The satisfaction of material needs is a condition, but not the final objective of socialism. Man's true wealth is in his ability to perceive the world in its richness and diversity, in the wealth of its needs.**

Some of the socialist citizen's leading values will undoubtedly social conscience, social solidarity, a feeling of belonging, and the awareness of sharing responsibility for each member of society, and these are values which are already highly felt today.

High in the ranking of social values will also be **creative work, freed from exploitation. This is a means for developing the skills and talents of every individual, while also contributing to the prosperity of all**; this will also be a condition for gaining social status.

Socialism will be characterised by a **wide development of cultures of all kinds and forms**, including modern trends and directions, and with respect to creative freedom, and the widest possible active and passive civic participation. The importance of self-governing forms of cultural life will grow. A key aspect will not just be the protection of cultural memorials and cultural inheritance, but also the spread of culture's emancipation function in a complex multicultural world, and towards unconventional minorities, people leading particular ways of life, etc.

The role of scientific knowledge, and the development of science and research will undoubtedly grow. Education will have an exceptionally important role as a source and condition for developing all aspects of life. As well as school and family nurture, of great importance will also be the effect of the mass media and the opportunity for using the internet's information network. The information and values-creating effect of the media, including the internet, will continue to spread in a socialist society. **Open access to information, critical sense and plurality of opinions will prevent manipulation.** The effect of the media, particular the electronic and interactive media, will be used to develop an information democracy, to nurture and educate citizens, and also, of course, for their relaxation and entertainment.

Religion too, as an important form of a person's spiritual life and an integral part of culture, will not lose its justification under socialism. With the creation of ownership equality of citizens, the convergence of classes and groups and the overcoming of the conflict between intellectual and manual work, its nature will fundamentally change. **It will no longer be an ideology sanctifying social inequality and serving to manipulate large social groups. The abuse of faith to achieve political objectives and religious intolerance including the defamation of symbols and convictions will**

be incompatible with socialism. The cultivating effect of faiths, and their impact on forging a moral consciousness and solidarity between people will be duly appreciated. This co-existence of worldviews, including religion and atheism, will be based on freedom of religion, equality, mutual respect, and dialogue opening opportunities to find a common language and together to grow human values, generosity and morals. On this basis, a church which promotes democratic and self-governing principles will have the opportunity for full integration within the life of a socialist society, and participation in finding our common duty for the future of the world and humans.

7. Socialism and ecology

A necessary aspect of life under socialism is the protection – or rather saving – of the environment. Environmental threats, global warming, the threat of energy and raw material crises, insufficient drinking water, air pollution, chemicals in food, the decreasing number of options for redressing damages caused – all this is alarming. Not only are a number of forms of life in serious danger, but so is their very existence.

Scientists have warned that human activities may have devastating consequences. The solution is to promote and respect the fundamental unity of humans and society with nature, so the whole natural environment can reproduce itself and become a responsibly managed source of human and social forces.

The democracy of the socialist order suits the needs to strengthen feedback on the status of nature. It offers the benefit of rational organisation and forecasting of human activities taking account of the nature of environmental processes. It deals purposefully with raw materials, land, water and air, and not recklessly as if they are freely available commodities, or in accordance purely with principles of profit.

A necessary step to protect the environment is the remodelling of productive forces. This involves **focusing on reducing material and energy use, saving fuel and energy** (moving away from fossil fuels, especially crude oil) to the growth in importance of **nanotechnology and biotechnology**. Production restructualisation will strengthen

fields which involve the application of science, including fields with a social and environmental dimension. We will strive to secure enough food self-sufficiency for our climate zone through environmentally-friendly agriculture.

Consumption will undergo major shifts and rationalisation so that projects are focused on satisfying basic needs, and not artificial, false needs aroused by advertising aiming above all to maximise profit while destroying the environment and other people, including consumers themselves. This involves adequately satisfying needs, but it is also about the ever more important effect of nascent new needs, including spiritual needs.

Consistent protection and support for a healthy environment, biodiversity and landscape, assumes systematic environmental education, but also appropriate economic motivation corresponding to the opportunities of socialism.

There are various movements today who are striving to secure this kind of sustainable development, with whom mainly young people are involved – environmentalists and ecological campaigners, but also more widely focused global justice and other movements. Their variety and dynamism, the purpose with which they act, all represent an important source of political energy. The radical left will be bound to appreciate the agents and activists in the environmental movement much more in its project to build socialism.

8. Setting out on the path to socialism

Fulfilling the vision of socialism can be considered a creative process which occurs in a democratic way. The outline of the image of a socialist society as communists' strategic objective also includes the means and path to achieve this objective and clarification of how the system change itself will be undertaken, what its nature will be, and who its decision-makers will be.

During the process of globalisation, the need for the international left and communist movements to co-ordinate their activities is growing. This is linked to the ability to integrate the interests of citizens of various types, to mould solidarity with a more

transnational dimension. **A drift to nationalism would be a great barrier for socialism's perspectives.** The issue of socialism for the 21st century must become a subject of discussion within the international communist movement.

The formation of socialism cannot be a single process. It involves the accumulation of various conditions for advance in time and space, the mutually conditional processes of evolution and revolution.

In contemporary capitalism, the situation can become critical at essentially any time. **There are many focuses for a potential revolutionary situation: the ongoing threat of war, irreversible negative climate change, energy crises, the inability to keep using natural resources and protecting the environment to an acceptable degree and beneficial to the lives of future generations, escalating economic and social conflicts between the poor and rich parts of the world, continuing social polarisation even within the economically advanced states, the inability of contemporary capitalism to secure the functioning of political democracy and civil freedoms, the confrontation of totalitarian tendencies.** The spark can be lit anywhere.

The opportunity to set out on the path to socialism, the process of socialist revolution in some parts of the world, is an important political act which can create a new basis for acting in other countries and can contribute to the conditions for overall success. **In current conditions, however, there is no one country which has the ability to build socialism** – and today not even maintain a long-term sustainable success of a socialist revolution – not even those the size of Russia, the USA or China. As well as economically highly advanced countries, there are also countries which are only now undergoing industrialisation, and countries whose development has not even led to capitalism yet.

A specific revolutionary situation in highly developed countries will in all likelihood have a different form to one in less developed countries. **On the 'peripheries', a poorer social situation is linked with a stronger national, anti-imperialist resistance, which leads to a more radical approach.** In more advanced countries, the opportunity to accomplish socialist change is closer. **Due to global interconnection, these changes mutually influence each other, together creating the general conditions for a transition to socialism.**

Various starting points and the various immediate objectives of revolutionary movements in different countries and their associations call for the need for different revolutionary approaches. **Differences and diversity, taking account of peculiarities and unique conditions in applying the same general principles, are in fact an irreplaceable inspiration and guarantee the further development of socialist ideas as a permanent one.**

In its considerations of socialism in the 21st century, the communists in the CR base themselves logically on conditions in the most economically advanced countries, because these are the springboard for socialism as a higher social order. In these countries, the material conditions for socialist are most advanced, and democratic principles of government most common. These conditions will be most advantageous where we can repel the onslaught of antisocial capital offensives, and defend or reassert, and in further phases significantly deepen, the essential elements of a social state. This battle for a social state should in no way be underestimated. **It's not just about improving capitalism, but about promoting the legitimate interests of citizens, which can then grow and improve in quality.** Although even here the overcoming of capitalism will mean a number of fundamental social transformations, we assume that they will play out peacefully.

Revolution is generally understood as the violent overthrow of a government of a certain class or social group and the imposition of political power of another social entity. In the great revolutions of the past, their dominating feature was this violent side, very often accompanied by bloodletting. **Marxists, however, do not necessarily link the socialist revolution with violence. Political power, as the first step of the socialist revolution, can be acquired through fully democratic means where it becomes a part of wider society** and where its activities are implemented. The social and economic part of the socialist revolution, i.e. the real transformation of the social order, is then a long-term process which takes decades. **Socialist transformations, if they are to be permanent, must have the majority, continuously renewed, support of the citizens, and be accepted as desirable progress compared with capitalism.**

KSČM considers a bloodless and democratic revolution to be the path which most corresponds to the needs and interests of the people, and is most compatible with the humane essence of systematic change. We are not naïve; we know what those

who defend their profits and positions of power can do, but we also know that the very logic of economic and civilisationary processes under the conditions of intensive mass activities can and must prevent humans from plunging into the impasse of suicidal civil and other conflicts.

The element of democratic coercion is limited in extent and time in the transition to socialism in the 21st century. It is replaced by the organisational and cultural functions of political power and the institutions of civic society. The majority will of society will always fully respect minority rights. Even when dealing with socially pathological phenomena, it is not just about repression; greater emphases will be placed on prevention.

On the path to socialism (and later, if socialism is to exist in a smaller part of the world), the issue of its protection from external attacks, terrorism, etc., will undoubtedly remain relevant. This means combining the value of peace while earmarking necessary economic resources for defence, the existence of the weapons industry, and also while conceiving an international system of collective security and domestic armed forces for socialist society.

In terms of the remaining supporters of a capitalist regime, opponents of socialism supported perhaps from remaining capitalism world, **the socialist revolution will defend itself above all through its economic, political and cultural successes, its democracy and social solidarity which will gradually cut the ground away from beneath the feet of the enemies of socialism.**

Who will be the active social entity of the socialist revolution; the main bearer of revolutionary changes and what demands will he have to get? **It is a fact that in economically advanced countries, the number of traditional manual workers, particularly in industry, the traditional bearers of revolutionary ideas and revolutionary acts, have fallen to less than a third of the employed population. The nature of their work has also changed,** the forms and extent of solidarity and organisation has changed. **On the other hand, there has been a significant increase in the number of workers in the service sector** and other groups of exploited employees. A large section of the working class and other employees are acquiring the marks of the so-called **knowledge proletariat**, their work is formed in the conditions of the technological and information revolution, which has a specific influence on their organisation and awareness. The

awareness of their exploitation and solidarity with all employees will gradually come about. With this, the representatives of the non-capitalist and anti-capitalist forces will begin to pave the way forward. It is capitalism itself, however, in its pursuit of higher profits and ever lower price of labour, which is today already impacting and will continue to impact further on the partial benefits of these groups of unconventional workers, aligning them with others, including those with anti-capitalist intent.

With the development of economic self-governance and participation, groups of self-governing owners will form, and these will overcome the seizure of property in traditional private or state enterprises, and with a new level of self-confidence.

All these subgroups are allied, however, whether they know it or not today, by their interest in a change in society, and in this alliance the proletariat will remain in the role of potential leader of all those who are exploited, the unprivileged and disadvantaged. They will join those unprivileged groups and shift the mood of the people towards the need for a development offering more freedom, and with bolder values for a spiritually rich life. **The front of these potential opponents of capitalism will continue to expand and cement, although its political and institutional representation will represent a particularly varied palette of parties, movements and organisations.** It depends only on the communists to what extent they can assert themselves within this palette and contribute to its unification.

This potential revolutionary front, in which communists and those of the political left will play a major role, will expand to take in participants in various social movements, the global justice movement, environmental activists, thoughtful intellectuals, the revolutionary youth, supporters of the social state and other groups of people who are dissatisfied with the status quo under capitalism. Although the majority of them may not have socialist objectives and may even deliberately avoid party membership, their activities objectively weaken capitalism. Many of them will come to the conviction through simple logic that they can only achieve their objectives with a complete transformation of the social order.

A socialist revolution does not necessarily have to begin as a socialist one; it can develop from a national, democratic, environmental or other revolution. Its bearers

can be at various phases various social classes or groups, and its socialist focus may become established after some time.

The parties of the left may form a socialist-oriented government which, after acquiring a majority of political power, will build on the best parts of previous social development (e.g. using the positive elements of the idea and practice of a social state) and will gradually implement socialist changes in economic and social fields. They will choose an economic, and particularly tax and employment and legal policy which restrict the exploitation of employees, and bring elements of strategic management into economics. The next steps include increasing social controls over strategically important businesses and institutions, including strengthening the social ownership sector (especially in the fields of transport, energy, information, selected financial fields). In so doing, they will be restricting the arbitrariness of private ownership and the influence of supranational capital.

This non-violent, legal order, fully respecting a path which in no way impedes the normal operation of the economy, will gradually strengthen the socialist sector and become the cornerstone of the national economy. Gradually, socialist institutions operating multinationally and globally will be formed and run.

The political process of a socialist-oriented government will doubtlessly be difficult. It will have to be co-ordinated with the processes of governments of similarly-oriented countries to prevent unwanted economic, as well as political, migration; it will have to contend with opponents of socialist development and with those who want to recklessly speed it up; it will have to face up to disinformation and political campaigns, to single-minded manipulation and to spontaneous pressures in saturated information networks. **But it will not be a dictatorship of the proletariat in any of the forms which have been implemented to date; it will be a democratic government of the majority defending the interests of this majority, and striving to bring this majority to political action, to grasp their own responsibility for their life.**

9. Main features of a socialist society

Various concepts of the relationship between objectives and means, various initial conditions and specific forms of the development of the socialist revolution, are reflected in the wide spectrum of opinion on the future specific order of a socialist society. This diversity of opinion is completely natural, and in fact welcome. It brings new perspectives on socialist society, new stimuli for its development, and prevents a sclerotic insistence on results achieved and an unwillingness to investigate and deal with new problems which social development must always bring with it.

On the other hand, **a dispersion of opinion within the Marxist left has its borders, beyond which socialism loses its scientific position and politics becomes short-sighted pragmatism or fruitless sectarian bickering.** Within all the objective and subjective conditional diversity of specific approaches to separate sub-issues on the operation and working of a socialist society, there are some general social principles which unite them and which must be in its foundations.

We believe that the **basic, generally applicable principles which make up the system of a socialist society are, after a foreseeable period of its development, at the very least:**

1. A fast, effective and sustainable development of productive forces on the basis of the science and technological revolution. If socialism does not demonstrate its economic superiority over capitalism, it cannot win the final victory over it; if it does not adopt and conform to the science and technological revolution in its objectives, it will not be able to meet even its general civilising mission.

2. The crucial status of social ownership of the means of production in their diverse forms is a key condition. This breaks down private ownership barriers to the socially beneficial development of the productive forces, corrects their deformation and creates the conditions for social justice.

3. Planned management of a socialist market economy implemented mainly in the form of strategic planning through economic tools and indicative targets. This

allows concentrated economic means to be focused on meeting desired social objectives, **removing the current waste of society's production potential.**

4. **Social justice.** Providing equal opportunities so everyone can work with various levels of reward based on the results of their work. This is an **expression of the elimination of exploitation**, an expression of social equity in the economic sphere, and a condition for the individual to identify with society's interests.

5. **Securing social welfare and security for everyone** to such an extent **that even the least rewarded ordinary job, the pension after its completion, and social assistance benefits to the disabled, secure everyone a dignified life.** The crucial tool here is the social state and legal standards, **sources creating an increased efficiency of economic processes.**

6. **Guaranteeing equality of civil rights and freedoms for all citizens,** their sovereign decision-making through **direct and long-term mainly representative democracy. The removal of all forms of discrimination and social exclusion.**

7. Care for all-round personal cultivation and development, support for creativity, availability of education, social responsibility education, social solidarity and respect for the principles of humanism.

8. **Conditions for the peaceful resolution of international and intercultural conflicts** in the spirit of mutual tolerance and coexistence, eliminating the social and ideological roots of terrorism.

Some of these principles are today perceived as a **general requirement for the democratic development of society. They are contained** – sometimes perhaps just proclaimed – **even in the manifestos of other left-wing parties, and partially implemented within various concepts of the social state. This is proof of the accordance of the communist programme with the main left-wing and democratic streams in the world.** KSČM's attention, dedicated to socialist theory, also includes open communication with left-wing intelligentsia. In contrast to most of the non-communist left, **the communists aspire to a radical, yet realistic, project of socialism, they want to get to the root of matters – they are not just aiming at alleviating the harmful consequences of the capitalist social system, but rather want to remove their**

causes. This is the **path** which **sooner or later we will set out on, from historic necessity and in the interests of humanity.**

С 21 - Социализм 21 века

Вступление

Документ «Надежда для Чешской Республики», принятый VI-м съездом Коммунистической Партией Чехии и Моравии (КПЧМ), определил, что главной программной целью КПЧМ является социализм, демократическое общество свободных, равноправных граждан, политически и экономически плюралистическое общество: «Оно основано на максимальном гражданском самоуправлении, оно преуспевающее и социально справедливое. Оно заботится о защите и улучшении окружающей среды, обеспечивает людям достойный уровень жизни и настаивает на безопасности и мире. В его экономику внедряются преимущества и ключевая роль общественной собственности, которая обеспечит эффективное, взаимосвязанное в обществе и управляемое хозяйствование коллектива работников предприятий, кооперативов, населенных пунктов, областей и других объединений граждан. Это – стратегическая цель, исходящая из долговременных традиций марксистского мышления, реализацию которой мы хотим достичь демократическим путем. КПЧМ отвергала и отвергает такие практики, которые допускают или оправдывают ограничение демократии, дискриминацию или репрессии за убеждения и создают условия для культа личности.»

В настоящее время, наполненное грубым искажением характера социализма и политических и экономических целей КПЧМ, мы считаем необходимым подробнее рассмотреть эту характеристику. В последних десятилетиях мир значительно изменился, и нам самим для себя необходимо уточнить, какие выводы из этих изменений следуют для нас.

Неуспех первой формы социализма, которая у нас и в других странах скраховала под давлением капиталистического окружения и следствием собственных ошибок, **ничего не отобрал из значения основных идей социализма для самых широких слоев населения.** Общественный прогресс, включающий в себя **большую социальную справедливость, жизненные гарантии, рост жизненного уровня, мирный мир** – это такие постоянные ценности, которые поддерживает большинство наших граждан. Наша задача – показать, что этих ценностей можно реально достичь, что они – не утопия, и одновременно показать пути к их достижению.

Мировой капитализм не изменил свой характер даже на стадии глобализации экономических отношений. Он и дальше порождает **военные конфликты**, которые в любую минуту могут перерости в уничтожающий всемирный пожар. Своим **бесцеремонным отношением к окружающей среде** он угрожает жизни не только будущего, но и теперешнего поколения. **Он приговаривает к нищете и голоду десятки миллионов людей бедных стран** и даже в экономически развитых странах не препятствует росту количества социально отсталых людей, нищете или преступности людей, предоставленных самим себе. С каждым годом существования капитализма растет ущерб, который должно будет возмещать будущее общество. Критики капитализма, количество которых постоянно возрастает, выступают под лозунгом **«Другой мир возможен!»** Мы добавляем: **«Не только возможен, но и необходим в интересах сохранения человеческой цивилизации.»**

Коммунисты убеждены, что этот другой мир будет социализмом: обществом свободным, экономически продуктивным, социально справедливым, освобождающим творческие качества каждого человека и также извлекушим урок из собственных ошибок в прошлом. Задача политики – ввести в действие общественные силы, которые могли бы создать такое общество. Задача науки – объяснить, на какой базе оно должно быть построено, чтобы оно действительно было выходом из кризиса современного капитализма, а не только временным заглаживанием его следствий. Контуры социалистического общества, исходящие из этих принципов, намечены в следующем тексте.

1. Основы

Представление о социализме развивалось в истории согласно того, какие цели казались эксплуатируемым массам и их вождям самыми неотложными, и какие предпосылки и средства они имели для своей деятельности.

Основой наших представлений о социализме является идейное наследие классиков. Карл Маркс, Фридрих Энгельс и позже В. И. Ленин в свое время научно подкрепили план победы социализма над капитализмом. Их понятие общественного развития и сегодня является методологической основой для научного понятия социализма.

Следующей основой являются сведения, полученные из анализа современного капитализма. **Социализм не может быть простым отрицанием капитализма, он должен быть его преодолением. Социализм получает в наследство от капитализма развитые производительные силы, их технические и организационные формы, цивилизационные достижения, культурные и художественные ценности. Он берет из них все самое ценное для жизни человека.**

Сегодня современный капитализм выглядит иначе, чем в период промышленной революции, он другой и по сравнению с государственно монопольным капитализмом Ленинского периода. **В современном капитализме утверждается глобальное превосходство супербуржуазии, транснациональные корпорации обволакивают своими сетями планету, быстро развивается технологическая и информационная революция.** Несмотря на то, что по своей сути капитализм не изменился, **новые обстоятельства его развития изменяют условия для перехода к социализму.**

Третьей основой при рассуждениях о модели социализма нашего века является более, чем полувековой опыт исторического типа производственных отношений в той форме, которая возникла в первоначально неразвитой России, и позже, под влиянием СССР, его переняло подавляющее большинство европейских, социалистически ориентированных стран, включительно ЧССР.

Этот опыт показывает, с одной стороны, **частичную успешность советской модели социализма у нас, в частности, в области экстенсивного экономического развития и в социальной области**, где была наглядно доказана его способность защищать социальные права и гарантии. С другой стороны, **эта модель имела и серьезные недостатки, в частности, в области стимулирования эффективной трудовой активности людей, применения гражданских прав, при поддержке инициативы и творческого подхода при решении проблем окружающей среды.**

Наконец эти недостатки были – совместно с постепенным понижением экономической успешности и концентрированным давлением из-за рубежа – причиной того, что **в ЧССР и других странах социализм не устоял в соревновании с капитализмом, он застыл, не был способен принять новые стимулы, в частности, в области научно-технического развития, и с поддержкой или при пассивной наблюдении большинства населения прекратил свое существование.** Обратная связь между общественностью и сферой власти была значительно ослаблена, инициатива и заинтересованность людей была подавлена. **Будущее социалистическое общество должно извлечь урок из ошибок прошлого.**

Необходимость нового общественного устройства дана не только тем, что капитализм постигают функциональные или структуральные кризисы. **Изменения вынуждают основные лимиты, с которыми эта система сталкивается, безвыходность его внутренних разногласий.** Перевороты в развитии нам известны из истории. **Без радикального изменения развитие может превратиться даже в регресс и варварство следствием военных конфликтов,** развала существующих экосистем и социального консенсуса, необходимого для надлежащего функционирования классической демократии.

Действует такое поучение, что на каждый следующий шаг социалистического строительства необходимо получить демократическим путем согласие большинства населения. Нетерпение может привести к потере контактов с людьми и к срыву и дискредитации правильно задуманных намерений.

Переход к социализму, новая форма социальной революции, в которой граждане должны заставить правящие структуры, чтобы они приняли демократические правила игры и не пробовали применить оружие, вероятно, будет иметь два этапа. **Это будет этап, когда будет существовать еще относительно сильный капиталистический сектор, и следующий этап, когда социализм будет доминировать.** С целью развития новой, уже стойкой формы социализма, будет важно дать проходящей научно-технической революции гуманную форму.

Условием успешного процесса является соблюдение мирового размера социализма. Минули те времена, когда можно было успешно завершить строительство социализма в одной стране, что, однако, не обозначает, что для него в одной стране не могли бы быть созданы начальные благоприятные условия. Это требует и новой архитектуры мировых организаций, позволяющих **глобализацию солидарности, более равномерное распределение благосостояния в процессе регулируемого развития человечества и защиту всеобщего применения прав человека.**

2. Материальная база социализма

Настоящее состояние производительных сил позволяет сделать для себя представление о будущей материальной базе социализма. Научно-техническая революция в экономически развитых странах поднимает производительные силы на следующий, качественно высший эволюционный уровень. Она разбила традиционную техническую базу индустриальной фазы капитализма, проломила прежнее разделение труда, изменила требования к квалификации и продуктивности рабочей силы. В настоящее время развитие технологической и информационной революции формирует материально - техническую базу, могущества и продуктивной силы которой достаточно для того, чтобы дать возможность успешному становлению и функционированию социалистических экономических отношений. **К развитию социализма будет обязательно**

относиться состояние, когда человек будет во все большей мере переходить от обслуживания машин или тяжелого физического труда к высококвалифицированной, сильно интеллектуализированной деятельности.

Цель социалистического общества - перегруппировать эти производительные силы и направить их развитие на специальности, являющиеся ключевыми для будущих потребностей населения. Сначала общество найдет средства для такой реструктуризации в ограничении потерь, следующих из диспропорции стихийного рыночного производства, в устранении военных затрат, использовании возможности сосредоточить аккумулированные средства сначала на проекты, которые раньше были невозможны из-за финансов, позже - на возрастание собственной мощности экономики. **Но только возрастание производительности труда может позволить, чтобы основные жизненные потребности общества удовлетворялись, по сравнению с капитализмом, в конкурентноспособном диапазоне, с лучшей структурой и трудом постоянно уменьшающегося количества работников на производстве.**

Уже сегодня в экономически развитых странах в отраслях материального производства работает менее половины общего количества работников. **При социализме эта тенденция будет несомненно продолжаться - и вероятно усиливаться - будет сокращаться продолжительность рабочего времени и возрастет продолжительность свободного времени. Таким образом, возрастет спрос на услуги и на другие нематериальные потребности.**

Можно обоснованно ожидать, что в социалистическом обществе большинство работников будет работать вне области собственного продуктивного производства - в различных отраслях услуг, в организациях общественного управления, социального обеспечения, образования, культуры и спорта и т.п. Потом будет изменяться и социальная структура общества.

3. Экономические отношения

При социализме будут дальше существовать и действовать **общие экономические законы**. И при социализме производство должно развиваться в определенных, объективно данных пропорциях, и при социализме наряду с необходимой работой будет существовать сверхработа и сверхпродукт, и при социализме первым экономическим законом будет «экономия времени», т.е. повышение эффективности производства. И при социализме одним из факторов повышения эффективности будет **сопоставимость между экономическими субъектами**. Но, прежде всего, здесь будут мощные производительные силы, наука, техника, информационные и коммуникационные сети, образованность, профессиональность людей и формы их эффективного взаимодействия. Без этих производительных сил принципиальное изменение общества было бы невозможным.

Социализм может принять и приспособить новым условиям не только производительные силы. И производственные отношения, которые являются ядром всей экономической системы и всего общественного устройства, разрушать полностью нет необходимости. И в них имеются определенные элементы, которые могут очень хорошо послужить, если мы их встроим в социалистическую действительность при активной роли отношений общественной собственности и политической власти, открытой самым широким слоям.

В области экономических отношений существуют определенные составляющие и формы, которые – образно выражаясь – имеют рабоче-экономический характер, которые обеспечивают стандартное функционирование экономики. Входят сюда, например, организация и методы руководящей работы, торговая и финансовая система, отношения руководства и подчиненных, включая трудовую дисциплину, система вознаграждения труда и т. п. А также такие явления ежедневной экономической жизни, как банки, супермаркеты, кредитные карточки или потребительский кредит. Их задача - предметно опосредствовать плавный ход экономики: производства, распределения, обмена и потребления. Хотя социализм

изменит их капиталистическую форму, но сохранит предметное содержание этих отношений.

Социалистическая экономика не будет отрицать все, что было создано в капиталистической экономике, не будет ее «противоположностью» любой ценой. Для ее создания будет необходимо внимательно различать, какие элементы сложного комплекса экономических отношений капитализма могут послужить социалистической экономике, а какие действительно нужно заменить полностью новыми элементами.

Принципиальное изменение экономической системы надо искать в области отношений к собственности. **Социализм продолжает действующую долгое время историческую тенденцию, направленную на социализацию труда. Задачей общественной собственности при социализме является исключение эксплуатации человека человеком, прекращение существующей до сих пор бессмысленной излишней траты человеческой рабочей силы и ограниченных природных ресурсов, но также сохранение и размножение всех стимулов экономического развития и превращение работающего человека в настоящего общественного совладельца.** Рыночные отношения и экономическое управление будут служить новой системе еще лучше, чем при капитализме и будут регулироваться демократическим планированием и привлечением работников в управление. **Новый социализм не будет возвращением к бюрократическим механизмам, известным из прошлого.** Опыт также показал, что различные виды производственной деятельности и предоставление услуг будут требовать **различных форм собственности**, между которыми экономическими средствами будут пробиваться **различные формы общественной собственности**, как самые перспективные.

Но задача «замены частной собственности общественной собственностью» не состоит в формальной юридической и силовой экспроприации «старых» владельцев производственных средств в интересах новых владельцев, на что иногда ставится главное ударение. **Речь идет о том, чтобы создать такую экономическую систему, в которой разными путями** (демократической регуляцией, привлечением работников в управление, политикой и вступлением общественного капитала в капиталистические предприятия) **будет укрепляться**

общественная собственность, а ее перспективность подтвердится **в равноправном экономическом соревновании с остальными формами**. Она также должна быть конкурентноспособной по отношению к крупным транснациональным корпорациям.

Мы извлекли урок из своих ошибок в прошлом и, безусловно, не хотим какой-то административной и общей национализации. Можно предполагать, что в социалистической экономике будут действовать как экономические субъекты предприятия **транснациональные, государственные, самоуправляемые рабочие коллективы, кооперативные, региональные и коммунальные предприятия**, а также частные, индивидуальные или семейные предприятия или фонды и другие организации. Все эти формы собственности, включая частную собственность, будут включены в систему хозяйственных отношений социализма. Сильный нечастный сектор будет создавать положительные рамки для деятельности мелких и средних частных предприятий. И наоборот – существование частных владельцев производственных средств будет полезной в этих рамках и при социализме. Для частных субъектов долго останется немалое пространство, где опасность эксплуатации труда будет значительно ограничена преобладающим способом производства.

Социалистическое хозяйство будет плановой рыночной экономикой. Но план будет приводиться в исполнение не директивными государственными приказами и графиком показателей государственного плана, а **посредством экономических инструментов**, и будет направлен, в первую очередь, на **стратегию экономического развития**. План будет иметь, в первую очередь, **координационную и индикативную функции**, причем индикаторы «роста роста» будут заменены на индикаторы повышения качества жизни. Планирование, проектирование и прогнозирование в различных формах будут составными частями общественного и потом именно экономического управления на всех уровнях, у различных субъектов.

Социалистические рыночные отношения будут не самоцелью, а средством. Рыночные элементы хозяйствования будут служить как средство поправки правительственной экономической стратегии, а также как критерий экономической эффективности предприятий и рабочих заслуг их работников. Они

будут объединены с предприимчивостью и конкуренцией, с рыночным ценообразованием в существенной доле экономики. Необходимо подчеркнуть, что **социалистическая экономика** как первая степень коммунистической экономики **не обойдется без рыночных отношений**.

Целью социалистического производства раньше, как правило, считался систематический рост жизненного уровня, измеряемый объемом индивидуального или семейного потребления. Этот критерий в социализме 21 века теряет свою исключительность, хотя, в частности, в неевропейских неразвитых странах он еще сохраняет свое значение.

С одной стороны, экономическое развитие постепенно позволит абсолютной большинству населения достаточно удовлетворять свои основные потребности, жить достойной жизнью, и обратит их внимание на другие жизненные цели, не только на рост материального потребления – но и на творческую работу, качество жизни, жизненную и социальную среду, здоровье и безопасность. С другой стороны, длительно регулируемое развитие будет наталкиваться и на существующие границы потребления природных ресурсов Земли.

4. Социальная справедливость

Первичным интересом основной части населения мира и движущей силой революционных движений является жажда социальной справедливости, социальных гарантий и уважения к человеку. Между людьми постоянно распространяется недовольство миром, в котором некоторые богатеют только благодаря своим унаследованным или насильно захваченным привилегиям, благодаря привилегиям сословным, имущественным, расовым, национальным, религиозным и другим, в то время, как другие обречены к жизни в нужде, несмотря на то, что всю жизнь тяжело работали.

Карл Маркс доказал, что при капитализме эксплуатация существует вследствие закономерностей капиталистической частной собственности

и при формальном гражданском равенстве и действии закона товарообмена. Сутью капиталовых отношений постоянно остается то, что **капиталист без возмещения присваивает себе долю труда физически и умственно работающих работников.** Поэтому **предпосылкой социальной справедливости является устранение господства капиталистической формы собственности путем развития общественных форм собственности, которые станут преобладающими.** Это даст возможность обеспечить всем:

- а равные возможности работы согласно способностей,
- б вознаграждение за работу по мере рабочих заслуг,
- в равное право на образование, медицинское обслуживание и остальные условия культивации личности,
- г социальные гарантии для всех работников в такой мере, чтобы и наименее оплачиваемая надлежащая работа давала шанс на достойные условия жизни.

Принцип социальной справедливости не обозначает социальное и зарплатное нивелирование – ключевым является принцип вознаграждения работников **по мере их рабочих заслуг**, естественно, с применением сопроводительных механизмов солидарной социальной помощи тем группам и лицам, которые находятся в невыгодном положении не по своей вине и не могут сами себе помочь.

Несомненно, социальная справедливость не является предоставлением государством пассивного социального комфорта неправомочным лицам, речь идет о системной поддержке социальной активности граждан, гибкой и мотивированной социальной политике с разнообразной шкалой форм и поставщиков социальных услуг.

В начальных фазах развития социализма обществу будет необходимо преодолеть проблемы, связанные со старым распределением труда и деформацией капиталистической экономики. Это, в первую очередь, проблема количества и структуры возможностей работы, которую можно решить как сокращением рабочего времени, так и реструктуризацией производственных

деятельностей и услуг, связанной с обширным изменением подготовки к работе - основной и целожизненной.

Особую проблему будет создавать группа «нетрудоустраиваемых», «социально неприемлемых лиц», которые частично унаследовали свое положение уже от предыдущего или более старшего поколения. Речь идет не только о лицах, не обладающих необходимой квалификацией и трудовыми навыками и часто даже не проявляющих усилия их приобрести и включиться в способ жизни мажоритарного населения. Речь идет о группе «технологических» безработных, которых технический прогресс вытесняет из производственного процесса и которым будет тяжело искать возможности применения в услугах и области досуга. **На пути к социализму общество будет искать гуманистическое решение подобных проблем с требованием активного участия потерпевших и способом предотвращения таких ситуаций.**

Следующей проблемой, ограничивающей социальную политику государства как форму решения социальной справедливости, будет, очевидно, различный экономический уровень отдельных стран, вступающих на путь социализма. Из него следует ограниченность средств социальной солидарности в некоторых странах по сравнению с другими, риск социальной миграции между странами и проблема меры интернациональной солидарности.

Это все вызовет то, что при общих основах социальной справедливости ее принципы будут проявляться в социальной политике государства в различных последовательных фазах развития социализма, в различной степени, обусловленной объективными обстоятельствами. Необходимо воспринимать социальную справедливость как процесс, как тенденцию, ни в коем случае как идеальное, раз и навсегда данное состояние. Преувеличенные ожидания или популистическая социальная политика были бы неуместны.

5. Политическая система социалистического общества

Изменения в общественном разделении труда, вызванные процессом информационной и технологической революции, и преобладание общественных форм собственности, принципиальным способом отражаются в социальной структуре социалистического общества и в политических формах ее жизни. **Прежнее существование классов со взаимно непримиримыми интересами потеряет свою базу.** Их члены будут постепенно втягиваться в новые социально-экономические отношения и будут подчиняться общественным интересам. Это не обозначает, что интересы социальных групп не будут противоречивыми.

Будет действовать инерция групповых интересов и общественного сознания, хотя при социализме влияние предыдущей системы будет ослабевать. Однако и при социализме будут существовать различные социальные группы, которые будут отличаться и будут иметь свои собственные специфические интересы, иногда отличающиеся от общих, иногда им противоречащие, иногда конкурирующие интересам других общественных групп. Эти группы будут отличаться по имущественным отношениям, своему положению в общественном разделении труда, своим возрастным, местным, этническим или другим интересам.

И при социализме между этими социальными группами будут возникать определенные неантагонистические противоречия, которые надо будет решать. Процесс решения должен быть ненасильственным, путем переговоров, противоречия должны решаться **в соответствии с законом и демократическим способом.** Из этого следует необходимость различных форм объединения представителей этих групп с целью репрезентации, формулировки и защиты их специфических интересов, и, возможно, необходимость политических партий. Эти разногласия между социальными группами и индивидуумами надо воспринимать как объективное, естественное качество и как основание динамики дальнейшего развития.

Из этого также следует и **неизбежность плюрализма политического спектра**, отображающего разнообразность интересов отдельных элементов социальной структуры общества. Плюрализм политических партий, ограничиваемый только конституцией, заменит бывшее господство единственной партии. Руководящая роль одной партии не может существовать постоянно. **Авангардная роль политического субъекта может быть обусловлена результатом его способности лучше всего выражать и объединять интересы граждан, использовать самые передовые теории и современные сведения и посылать на общественные соревнования самых способных и лучше всего подготовленных кандидатов.** Этого нельзя достичь никакими формальными бюрократическими механизмами.

Свое право принимать участие в решении вопроса о том, что именно является общественным интересом, который вышестоят над частными интересами социальных групп, имеет каждый независимый гражданин. **Право принимать участие в решении основных политических вопросов будет иметь каждый гражданин напрямую (формой прямой демократии) или методом долго культивированной представительской демократии.** Возможности прямой демократии будут расширяться благодаря предложениям коммуникационных технологий.

Различные формы прямой демократии (включительно соучастия детей и молодежи, напр. формой школьного и студенческого самоуправления и парламента детей и молодежи, как школы демократии и активного гражданства) **будут отражать развитие пестрого гражданского общества и расширять сферу свободы.** Растворение политической сферы в сфере гражданской будет реализовано, в зависимости от роста сознательной самодисциплины, весьма постепенно. **И при социализме представительская демократия, со всеми своими известными недостатками, будет, по существу, главной формой политического правления.**

Демократическое устройство всех органов государственной власти и управления будет основано на комбинации принципа самоуправления как правления участвующих индивидуумов и принципа демократического централизма. Соблазны взяточничества и злоупотребления исполнительной

властью в учреждениях и экономических организациях сразу не исчезнут даже с возникновением социализма; этому будет необходимо последовательно и длительно противостоять. Исключительную роль будут выполнять гражданский контроль и независимый досмотр над исполнением решений, начиная внутризаводскими советами работников в экономике и кончая контрольными гражданскими комитетами.

Можно предполагать, что государственная организация общества, основанная, в основном, на национальном принципе и на отдельных территориальных самоуправляемых районах, останется еще долго сохранена, однако ее функции будут изменяться. На ее роль повлияют включение в государственные формации на транснациональном принципе и доля в глобальной организации и управлении обществом. Распределение компетенций отдельных уровней общественного управления, связанное с децентрализацией управления, будет определено по принципу эффективных полномочий, предоставляемых органам, которые наиболее соответствуют характеру решения проблемы. Также изменится пропорция силовых угнетательских и репрессивных функций государства в пользу экономических, социальных, организаторских и культурно-воспитательных функций. **С развитием прямой демократии формальные принудительные механизмы будут больше меняться под давлением общественного мнения как выразительного общественного морального исправительного средства. С развитием самоуправления граждан будет становиться активным элементом политической жизни с ощущением собственной совместной ответственности за развитие общества, в котором он живёт.** Особенно молодые люди должны иметь возможность принимать участие в создании мира, в котором они будут жить.

Ряд функций государства будет выполняться негосударственными, неприбыльными организациями. Также будут стираться острые границы между политическими партиями и остальными видами общественных организаций. Законодательная политическая власть будет последовательно отделяться от власти исполнительной, т. е. от конкретных действий государственного аппарата, посредством которого выполняются принятые стратегические решения. Работа государственного аппарата будет иметь собственные правила, соблюдение

которых будет условием надлежащего хода общества, гарантией жизненного обеспечения и безопасной жизни граждан.

6. Общественное сознание и ценности социалистического общества

Чтобы человек отождествил себя с принципами социалистического общества и действовал в соответствии с ними, недостаточно его поместить в определенные рамки, необходимо, чтобы он принял их, как свои. Формирование социалистического сознания - сложный процесс; постепенное изменение общественного мышления завершает комплекс изменений, которыми проходит общество при строительстве социализма, которые требуют воспитания, просвещения, терпеливости и толерантности.

Несомненно, этот процесс будет длиться **несколько поколений. Экономический и социальный опыт не отразится в сознании сразу же и точно;** при его обработке взаимодействуют инерционные мыслительные стереотипы, сформированные поколениями вещественные и чувственные предрассудки, влияние традиций и культуры, общественных образцов, избирательного предоставления информации, которыми человек переполнен. **Поэтому изменения общественного сознания являются тяжелыми и длительными и требуют терпеливости и толерантности.**

При социализме будут качественно меняться все области общественного сознания, от вопросов мировоззрения и до системы ценностей граждан. Однако это развитие нельзя себе представлять лишь как последствие изменений в области воспитания, образования, пропаганды, распространения информации и т. д. Его основанием, в первую очередь, является постепенное изменение общественных отношений и соответствующих форм практики во всех областях жизни общества. Именно практический жизненный опыт людей будет проявляться в морали, культуре и искусстве, науке, правовом, экономическом и экологическом сознании,

которые будут создавать общество. Идеология, как особенный размер духовной жизни, будет интегрировать различные интересы, учитывая общественный интерес, который не будет искусственно создан заранее, а будет следовать из естественного единства основных интересов отдельных общественных групп.

В основе этих изменений, включающих в себя все области общественного сознания, от вопросов мировоззрения и до системы ценностей человека, будет находиться ориентация к достижению основной цели социалистического и позднее коммунистического общества: **к свободному, всестороннему развитию каждого индивидуума и с тем и всего общества.** Вместо упрощенного понимания коллективизма будет происходить **свободное индивидуальное развитие каждого индивидуума с ударением на максимальное применение его творческих способностей, что впоследствии будет служить всему обществу.** Произойдет выделение и определенное изменение значения «свободы». Свободный гражданин социалистического общества не имеет ничего общего с безжалостным себялюбивым лицом, сформированным при капитализме. **Свобода органически сочетается с ответственностью, право - с обязанностями, индивидуальность - с уважением к ценностям общества.**

В системе общественных ценностей упадет со своего существующего до сих пор пьедестала прибыль, жажда имущества, после максимализации потребления - обоснованно и престиж. **При социализме приходит время, когда, в духе прогноза Маркса, наибольшим богатством общества станет его свободное время, используемое к внутреннему развитию человека. Удовлетворение материальных нужд является условием, а не конечной целью социализма. Настоящим богатством человека является его способность воспринимать мир в его многокрасочности и разнообразности, в богатстве его потребностей.**

В верхней части системы ценностей социалистического гражданина будет, несомненно, находиться уже сегодня сильное социальное чувство, социальная солидарность, чувство принадлежности, сознания совместной ответственности за каждого члена общества.

Высоко в системе общественных ценностей будет находиться **творческий труд, освобожденный от эксплуатации, который является средством**

развития способностей и талантов каждого человека и одновременно вкладом в благосостояние всех людей; следовательно будет и предпосылкой к приобретению общественного престижа.

Для социализма будет характерным **широкое развитие культуры всех видов и форм**, включительно современных движений и направлений, с уважением к творческой свободе, и с максимально активным и пассивным участием граждан. Возрастет значение самоуправляемых форм культурной жизни. Выразительным аспектом будет не только защита памятников культуры и культурного наследства, но и расширение эмансипирующей функции культуры в сложном мультикультурном мире и по направлению к нетрадиционным меньшинствам, людям со специфическим образом жизни.

Бесспорно повысится роль научного познания, развития науки и исследований. Исключительное значение будет иметь образование, как источник и предпосылка развития всех областей жизни. Наряду со школьным и семейным воспитанием, будет иметь большое значение и воздействие коллективных средств массовой информации и возможность использования интернетовой информационной сети. Информационный и плодотворное воздействие СМИ, включительно интернета, в социалистическом обществе будет и дальше усиливаться. **Открытый доступ к информации, критический разум и плюрализм во взглядах будут защищать от манипулятивных вмешательств.** Влияние СМИ, в частности, электронных и интерактивных, будет использоваться для развития информационной демократии, воспитания и просвещения граждан и, конечно, для их отдыха и развлечений.

Также религия, как важная форма духовной жизни человека и неотделимая составная часть культуры, не потеряет при социализме свое обоснование. С созданием имущественного равноправия граждан, сближением классов и групп, преодолением противоречий между душевным и физическим трудом, принципиально изменится ее характер. **Она перестанет быть идеологией, которая освящает общественное неравенство и служит к манипуляции большими общественными группами.** Злоупотребление верой в политических целях, религиозная нетерпимость, включая оскорбление символов и убеждений, будут несовместимы со социализмом. Надлежащим

образом будет оценено культивирующее влияние веры, ее влияние на воспитание морального сознания и человеческой принадлежности. Сосуществование различных мировоззренческих ориентаций, включительно отношение религии и атеизма, будет основано на свободе вероисповедания, равноправии, взаимном уважении и почтении и диалоге, открывающем возможности к нахождению общего языка и совместному воспитанию общечеловеческих ценностей, благородства и морали. На этой основе церкви, где будут действовать демократические и автономные принципы, будут иметь возможность полноценной интеграции в жизнь социалистического общества и участия при поиске совместной ответственности за будущее мира и перспективу человека.

7. Социализм и экология

Необходимым аспектом жизни при социализме является защита – скорее сохранение – окружающей среды. Угроза окружающей среде, процесс глобального потепления, угроза энергетического и сырьевого кризиса, недостаток питьевой воды, зараженная атмосфера, химическая обработка продуктов питания, понижение возможности возмещения нанесенного ущерба – все это вызывает тревогу. Под угрозу серьезно поставлен не только ряд форм жизни, но и сама жизнь.

Ученые предупреждают о возможности угрожающих последствий деятельности человечества. **Решение этой проблемы заключается в установлении и поддержке жизненного единства человека и общества с природой, чтобы вся окружающая среда стала воспроизводящимся и ответственно эксплуатируемым источником человеческих и общественных сил.**

Социалистический строй удовлетворяет по своей демократичности потребности усиленной обратной связи со состоянием природы. Он предоставляет выгоду рациональной организации и прогнозирования деятельности человека с учетом характера экологических процессов. Он распоряжается сырьем, землей,

водой и воздухом целенаправленно, ни в коем случае не так небрежно, как со свободно доступными товарами или по сугубо прибыльному принципу.

Необходимые меры по охране окружающей среды начинаются с перестройки производительных сил. Они отличаются **ориентацией на понижающуюся материалоемкость и энергоемкость, экономию топлива и энергии** (отказ от ископаемого топлива, в частности, от нефти), на возрастание значения **нанотехнологии и биотехнологии**. Реструктуризация производства поддержит отрасли с высокой долей научных разработок, включая отрасли с социальной и экологической ориентацией. Будут развиваться усилия для обеспечения соответствующей независимости страны от продуктов питания сельского хозяйства в нашей климатической зоне, с бережным отношением к окружающей среде.

Значительные изменения и рационализация произойдут в сфере потребления таким образом, чтобы проекты ориентировались на удовлетворение основных, ни в коем случае не искусственных, фальшивых потребностей, вызываемых рекламой, которая ориентируется в первую очередь на прибыль, наносящих ущерб природе, другим людям и самым потребителям. Речь идет о соответствующем удовлетворении потребностей, и также о постоянно повышающемся влиянии новых, зарождающихся потребностей, в том числе и духовных.

Предпосылкой для последовательной защиты и поддержки здоровой окружающей среды, биодиверсификации и природы является систематическое экологическое обучение и также соответствующая экономическая мотивация, соответствующая возможностям социализма.

В настоящее время во всем мире разнообразные движения развивают усилия по обеспечению постоянно регулируемого развития; в этих движениях принимают участие большей частью молодые люди – не только защитники окружающей среды и экологические движения, но и по-разному ориентированные альтерглобализационные и прочие движения. Благодаря диапазону разнообразия, динамике и решительности их выступлений, они становятся значительным источником политической энергии. В своем проекте социализма радикальное

левое крыло обязывается считать деятелей и активистов экологических движений своими партнерами.

8. Вступление на путь социализма

Осуществление мечты о социализме можно себе представить только как творческий процесс, осуществляемый демократическим путем. Схема картины социалистического общества как стратегической цели коммунистов включает в себя также средства и пути к достижению этой цели и разъяснение, как будет проходить само изменение системы, какой будет ее характер и кто станет ее решающим субъектом.

В процессе глобализации увеличивается необходимость координации деятельности международного левого крыла и коммунистического движения. С этим связана способность интеграции интересов граждан разного рода, формирование солидарности в более транснациональном масштабе. **Стремление к национализму представляло бы значительный барьер для перспективы социализма.** Вопросы социализма в 21 столетии должны стать предметом дискуссии в рамках международного коммунистического движения.

Возникновение социализма не может быть одноразовым процессом. Это будет куммуляция разных предпосылок прогресса во времени и пространстве, взаимообусловленность процессов эволюции и революции.

В современном капитализме можно ожидать кризисную ситуацию в принципе в любое время. **Существует очень много очагов потенциальных революционных ситуаций: постоянная угроза военных конфликтов, невозвратное негативное изменение климата, энергетические кризисы, неспособность сохранить использование природных ресурсов в приемлемых размерах и сохранить окружающую среду в хорошем состоянии для будущих поколений, эскалация экономических и социальных противоречий между бедной и богатой частью мира, продолжающаяся социальная поляризация**

и внутри экономически развитых стран, неспособность современного капитализма обеспечить функционирование политической демократии и гражданских свобод, противостоять тоталитарным тенденциям. Искра может вспыхнуть на любом месте.

Возможность вступить на путь к социализму, на процесс социалистической революции в любой части мира, является значительным политическим актом, создающим новую основу действий в остальных странах и может помогать предпосылкам для общего успеха. Однако **в современных условиях строительство социализма – и теперь даже долгосрочный успех социалистической революции – нельзя осуществить в одной стране**, даже такого масштаба, как Россия, США или Китай. Рядом с экономически развитыми странами существуют и страны, только переживающие этап индустриализации и страны, в которых развитие еще не дошло даже к капитализму.

Конкретная революционная обстановка в высокоразвитых странах будет иметь, по всей вероятности, другой облик, чем в менее развитых странах. **На «периферии» плохая социальная ситуация объединяется с более сильным национальным, антиимпериалистическим сопротивлением, что в конечном счете ведет к более радикальным действиям.** Наоборот, в развитых странах возможность социалистических перемен более приближена. **С учетом глобальных взаимосвязей, эти изменения взаимно влияют друг на друга и совместно создают общие условия для перехода к социализму.**

Разные стартовые линии и разные конкретные цели революционных движений в отдельных странах и их объединениях вызывают необходимость разных революционных подходов. Было бы трагической ошибкой ожидать у отдельных стран единые конкретные процессы. **Наоборот, различия и разнообразие, учет особенностей и исключительных условий с применением одинаковых общих принципов являются незаменимым вдохновением и гарантией постоянного дальнейшего развития социалистических идей.**

При рассуждениях о социализме 21 века коммунисты в Чешской Республике логически исходят из обстоятельств в экономически развитых странах, потому что именно эти страны являются трамплином для

социализма как высшего общественного строя. В этих странах существуют самые лучшие для социализма материальные предпосылки при общепринятых демократических принципах правления. Самые подходящие условия будут там, где удастся отразить напор антисоциального наступления капитала, отстоять или снова установить, а в дальнейшем значительно углубить существенные элементы социального государства. Эту борьбу за социальное государство решительно нельзя недооценивать. **Речь идет не только об усовершенствовании капитализма, а об установлении законных интересов граждан, которое могло бы перерасти на высший уровень.** Хотя и здесь преодоление капитализма будет обозначать много принципиальных социальных изменений, будем предполагать, что их можно будет осуществить мирным путем.

Как правило, считается, что революция заключается в насильственном свержении правительства определенного класса или общественной группы с последующим установлением политической власти другого общественного субъекта. Преобладающей чертой великих революций в прошлом была именно насильственная сторона, очень часто сопровождаемая кровопролитием. **Однако марксисты не связывают социалистическую революцию с неизбежным насилием. Политическую власть, в качестве первого шага социалистической революции, можно установить вполне демократическим путем, если она будет в интересах широких кругов, и если она будет устанавливаться ими самими.** Социально-экономическая сторона социалистической революции, то есть реальная перемена общественного строя, станет потом длительным процессом, осуществляемым на протяжении десятков лет. **Если социалистические изменения должны быть постоянными, то они должны иметь мажоритарную, постоянно обновляющуюся поддержку большинства населения, которое принимает их как желанный прогресс по сравнению с капитализмом.**

КПЧМ считает, что бескровная и демократическая революция является тем путем, который максимально отвечает потребностям и интересам людей, который лучше всего совмещается с гуманной сущностью изменения системы. Мы не наивны, мы знаем, на что способны те, которые отстаивают свои прибыли и позицию силы, однако мы тоже осознаем, что сама логика экономических и

цивилизационных процессов, при условиях интенсивной массовой активности, может и должна воспрепятствовать им привести человечество в тупик самоубийственных гражданских и прочих конфликтов.

При переходе к социализму 21 столетия объем и продолжительность элемента демократического принуждения ограничены. Он заменяется на организационные и культурные функции политической власти и институты гражданского общества. Воля большинства общества будет притом полностью считаться с правами меньшинств. И при решении социально-патологических проблем это не будет репрессией; больший акцент будет ставиться на профилактику.

На пути к социализму (и позже, пока социализм будет существовать в меньшей части мира) останется несомненно злободневным вопрос о его защите от внешней атаки, терроризма и т.п. Следует соединить ценности мира с выделением необходимых экономических источников на оборону, существование промышленности вооружения, а также планировать международные системы коллективной безопасности и обороноспособность социалистического содружества в рамках страны.

Что касается отживающих сторонников капиталистического строя, противников социализма, поддерживаемых оставшимся капиталистическим миром, то **социалистическая революция будет с ними бороться на основании, прежде всего, своих экономических, политических и культурных достижений, своей демократией и социальной солидарностью, которые постепенно лишат врагов социализма почвы под ногами.**

Кто станет активным общественным субъектом социалистической революции, основным носителем революционных изменений и какие требования придется выполнить? **Следует учесть, что в экономически развитых странах численность классических, физически работающих рабочих, особенно в промышленности, традиционных носителей революционных идей и акций, уменьшилась меньше, чем на треть работающего населения. Изменился и характер их работы, изменились и формы и объем солидарности и организованности. Однако, с другой стороны, значительно увеличивается численность работников в услугах и прочих группах эксплуатируемых рабочих.**

Значительная доля рабочего класса и других работников приобретает черты так называемого **осведомленного пролетариата**, работа которого проходит в условиях технологической, информационной революции, имеющей специфическое влияние на их организованность и сознание. Сознание своей эксплуатации и взаимосвязь со всеми работниками будет постепенно формироваться. Представители некапиталистических и антикапиталистических сил пока только находят к ним путь. Однако это сам капитализм, который в гонке за высшей прибылью и подавлением цены труда сегодня подавляет и будет и впредь все больше подавлять частичные выгоды этих групп нетрадиционных рабочих и сближать их с остальными элементами с антикапиталистической ориентацией.

С развитием экономического самоуправления и партиципации будет также формироваться группа самоуправляющих владельцев, преодолевающих отчуждение собственности в традиционных частных или государственных предприятиях и выступающих с новым уровнем самоуверенности.

Однако все эти частичные группы объединяет - несмотря на то, осознают-ли это они или нет – интерес к изменению общества, и в этом союзничестве пролетариат занимает роль потенциального лидера всех эксплуатируемых, непривилегированных, попавших в невыгодное положение людей. К таким непривилегированным слоям принадлежат и присоединяются люди, нуждающиеся в более свободном развитии с выразительными ценностями богатой душевной жизни. **Фронт этих потенциальных противников капитализма будет и впредь расширяться и внутренне спланиваться, хотя их политическую и институциональную репрезентацию будет представлять очень разнообразная палитра партий, движений и организаций.** Только от коммунистов зависит, насколько им удастся найти применение в этой палитре и содействовать ее объединению.

В потенциально революционный фронт, в котором коммунисты и люди левой ориентации, принимающие участие в политике, играют значительную роль, вступают участники разных социальных движений, альтерглобалисты, защитники окружающей среды, размышляющие интеллектуалы, революционная молодежь, сторонники социального государства и остальные

группы лиц по каким-либо причинам недовольные ситуацией при капитализме. Хотя большинство из них не всегда имеет социалистические цели и намеренно избегает партийности, они все равно ослабляют капитализм своей деятельностью. Многие из них по простой логике развития наконец поверят, что они могут добиться своих целей только при полном изменении общественного строя.

Социалистическая революция не должна начинаться обязательно как социалистическая. Она может развиваться из национальной, демократической, энвайронментальной или другой революции. Ее носителями могут быть на разных этапах разные слои или группы общества, и их социалистическая ориентация может развиваться только по истечении определенного времени.

Партии с левой ориентацией могут создать социалистически ориентированное правительство, которое, после получения мажоритарной политической власти, будет продолжать действовать на основании самых лучших сторон предыдущего общественного развития (напр. использование позитивных элементов идеи и практики социального государства) и постепенно будет осуществлять социалистические изменения в экономической и социальной области. Оно выберет экономическую, в частности, налоговую и правовую трудовую политику, ограничивающую эксплуатацию работников и внесет в хозяйство элементы стратегического управления. К дальнейшим шагам относится повышение общественного контроля стратегически значительных предприятий и учреждений, включая укрепление общественного сектора собственности (особенно в области транспорта, энергетики, информации, избранных финансовых отраслей). Таким образом, ограничится экономическое своеволие частной собственности и влияние частного транснационального капитала.

Этим ненасильственным путем, полностью соблюдающим законодательство, никаким образом не нарушающим нормальный ход экономики, будет постепенно укрепляться социалистический сектор и станет основной опорой народного хозяйства. Постепенно будут возникать и действовать и социалистические транснациональные и всемирные учреждения.

Политические действия социалистически ориентированного правительства будут, бесспорно, трудными. Их надо будет координировать с действием правительств других стран с той же ориентацией, чтобы избежать нежелательной экономической и политической миграции; они должны будут противостоять как противникам социалистического развития, так и желающим безрассудно ускорить этот процесс. Нужно будет справиться с дезинформациями и политическими кампаниями, с целенаправленной манипуляцией и со стихийными давлениями в переполненных информационных сетях. **Однако это не будет диктатура пролетариата ни в одном из ее пока неосуществленных видов, это будет демократическое правительство большинства, защищающее интересы большинства и стремящееся вести это большинство к политической активности, к пониманию собственной ответственности за свою жизнь.**

9. Основные черты социалистического общества

Различные понятия отношения между целью и средствами, различные исходные условия и специфические формы развития социалистической революции отражаются в широком спектре взглядов на будущее конкретное устройство социалистического общества. Это разнообразие взглядов – совершенно нормальное и, в конечном счете, желанное. Оно приносит новые точки зрения на социалистическое общество, новые импульсы для его развития, препятствует застывшей задержке на достигнутых результатах и нежеланию исследовать и решать новые проблемы, связанные с общественным развитием.

С другой стороны, **диапазон взглядов марксистской левой стороны имеет определенные границы, вне которых теория социализма теряет свои научные позиции и политика меняется на близорукий прагматизм или бесплодное сектантское препирание.** При всем объективно и субъективно условном разнообразии конкретных подходов к отдельным вопросам по устройству

и функционированию социалистического общества, в их основах должны быть общие, объединяющие их принципы.

Мы считаем, что основными, действующими системными чертами социалистического общества являются, по крайней мере в ближайшее время ее развития, следующие черты:

1. Быстрое, эффективное и постоянно регулируемое развитие производительных сил на основании научно-технической революции. Если социализм не докажет свои экономические преимущества перед капитализмом, не может его победить в конечном счете; если он не усвоит и не подчинит своим целям научно-техническую революцию, он не сумеет выполнить даже свою общую цивилизационную миссию.

2. Основной предпосылкой является руководящая роль общественной собственности средств производства в его разнообразных формах. которая сносит частнособственнические барьеры общественно-полезного развития производительных сил, исправляет их деформацию и создает условия для социальной справедливости.

3. Плановое управление социалистическим рыночным хозяйством, осуществляемое, прежде всего, формой стратегического планирования, посредством экономических инструментов и индикативных целей. Оно дает возможность направить концентрированные экономические средства на выполнение требуемых общественных целей, устранить существующую растрату производственного потенциала общества.

4. Социальная справедливость. Предоставление равных возможностей для труда каждому человеку и разного размера вознаграждения в зависимости от результатов его работы, что является выражением устранения эксплуатации, выражением общественного равенства в экономической сфере и условием отождествления отдельного человека с интересами общества.

5. Обеспечение социальных гарантий для всех в такой мере, чтобы и наименее оплачиваемый надлежащий труд или пенсия после окончания работы или пособие социальной помощи потерпевшему обеспечивала

достойную жизнь каждому. Главным инструментом является социальное государство и законные нормы; **ресурсы создаются только за счет повышенной эффективности экономических процессов.**

6. Гарантия равенства гражданских прав и свобод для всех граждан, их независимых решений формой прямой и долгосрочной, в частности, представительской демократии. Устранение всех форм дискриминации и социального исключения.

7. Забота о всесторонней культивации и развитии личности, поддержка творческой деятельности, доступность образования, воспитание социальной ответственности, общественной солидарности и уважения принципов гуманизма.

8. Предпосылки для мирного решения международных и межкультурных разногласий в духе взаимной толеранции и сосуществования, устранение социальных и идеологических корней терроризма.

Часть этих принципов сегодня воспринимается как **всеобщее требование демократического развития общества.** Она – хотя иногда только в прокламациях – находится и в программах левых партий и отчасти внедряется в разных концепциях социального государства. Это – свидетельство гармонии коммунистической программной ориентации с основными левыми и демократическими движениями в мире. Занимаясь социалистической теорией, КПЧМ уделяет внимание и открытой коммуникации с левой интеллигенцией. В отличие от большей части некоммунистического левого крыла, **коммунисты добиваются принципиального и одновременно реалистического проекта социализма, они хотят дойти к самой сути дела – они стремятся не только смягчить пагубные последствия капиталистической общественной системы, но также хотят устранить их причины.** Раньше или позже, но с исторической неизбежностью и в интересах человечества победит именно этот путь.

Kateřina Konečná

Zájmy občanů

vs. mezinárodní obchod

Boj se smlouvami CETA a TTIP mi až velmi často připomínal epizody z kultovního britského seriálu „Jistě, pane ministře“. Na jedné straně byli občané a bohužel jen někteří jejich přímo volení zástupci a na druhé straně barikády stála ona svatá trojice moderního evropského kapitalismu byrokracie-korporace-politická moc. Nejvíce mi v hlavě rezonovala ona epizoda seriálu s názvem „Kvalita života“, ve které se James Hacker snaží zabránit výškovým budovám ve snaze zabezpečit silnou kvalitu života pro občany a narazí přitom na fakt, že byrokracie a korporace pracují ruku v ruce (byrokraté mají slíbená místa v korporacích na léta v důchodu) a ona lidumilná politika je tak nucena k záhubě. Hájit v evropské (ale bohužel i domácí) politice zájmy občanů má často velmi podobný průběh, ale i konec, a zejména je to vidět na dohodách o volném obchodu CETA a TTIP.

Není žádným tajemstvím, že na rozhodování v rámci Evropské unie mají silný vliv lobbistické skupiny. Netvrdím, že se jedná o mimořádný úkaz, ale věřím, že bychom měli být ostražití na to, do jaké míry je necháváme ovlivňovat dění v evropských institucích. Například jsem si jistá, že není vhodné, aby zasahovaly do vyjednávání obchodních dohod, či o nich věděly mnohem více než evropští občané.

Organizaci občanské společnosti Corporate Europe Observatory (CEO), která se primárně zaměřuje na odhalování vlivu lobbistických skupin v EU, se nelíbilo, že při vyjednávání obchodní dohody mezi EU a Indií měly lobbistické skupiny možnost nahlédnout do vyjednávaných dokumentů, zatímco občané nikoliv. Když Evropská

komise odmítla CEO prozkoumat projednávané dokumenty, odhodlala se CEO, která se cítila tímto krokem poškozena, k žalobě. Organizace se přitom odvolávala zejména na právo na informace. Soudní dvůr Evropské unie však po čtyřech letech rozhodl, že tato praxe je zcela v pořádku a upřednostnil tak zájmy lobbistických skupin před právem na informace, kterému se „těší“ občané EU. Podle předsedkyně CEO, Pie Eberhardtové, to znamená, že neprůhledná spolupráce Evropské komise s lobbistickými skupinami může vesele pokračovat, a to se samozřejmě nepřímo týká i vyjednávané smlouvy TTIP a CETA.

Evropské právo sice posuzuje žaloby případ od případu, ale je nepochybné, že Soudní dvůr Evropské unie narušil snahy evropských občanů ke zprůhlednění vyjednávání dalších obchodních dohod, které EU v současnosti dojednává. Pia Eberhardtová se domnívá, že právě nedostatek transparentnosti ve vyjednávání smlouvy TTIP a privilegované postavení byznysu v rámci vyjednávacího procesu byly srdcem masivní opozice, která se proti smlouvě zvedla. Komise bude sice stále čelit tlaku veřejnosti, ale její pozice Goliáše je teď ještě o něco neotřesitelnější.

Důležitou otázkou však je, jestli má Komise pozici Goliáše i ve vztahu k lobbistickým skupinám. Případů, kdy podlehla nátlaku nezvolených reprezentantů kapitálu, je víc než dost. Evropská komise měla před rokem spojení na 560 lobbistických skupin. Z toho 92 % těchto skupin reprezentovalo zájmy byznysu a jen 4 % organizací byla označena organizací CEO za skupiny veřejného zájmu. Koho tedy asi Evropská komise více poslouchá a kdo má větší vliv na vytváření obchodních smluv, které ovlivní životy nás všech?

Jak Komise poslouchá občany EU, ukazuje další příklad se Stop TTIP. V červenci 2014 požádal výbor občanů Komisi, aby zaregistrovala navrhovanou evropskou občanskou iniciativu nazvanou Stop TTIP. Mechanismus evropské občanské iniciativy zavedla Lisabonská smlouva, a přestože byl málo propagován, dávaly se do něj velké naděje. V době krize, úpadku víry v evropský projekt a všeobecné nedůvěry v politiku jako takovou se evropští představitelé dohodli, že sjednotí evropskou veřejnost pomocí občanské společnosti.

Evropská občanská iniciativa Stop TTIP žádala zastavení projednávání obchodních dohod TTIP a CETA, protože návrhy těchto dohod obsahují několik kritických bodů (například postupy pro řešení sporů mezi investory a státy či ustanovení o spolupráci

v oblasti regulace, která ohrožují demokracii a právní stát), zabránění tomu, aby netransparentní jednání vyústila v oslabení norem v oblasti ochrany práce, sociálního zabezpečení, ochrany životního prostředí, ochrany soukromí a ochrany spotřebitele a tomu, aby došlo k deregulaci veřejných služeb (např. zásobování vodou) a kultury, a podpoření „odlišné obchodní a investiční politiky v Evropské unii“. Není tedy asi divu, že Komise, která byla vyjednáváním pověřena, rozhodně nadšena nebyla.

Rozhodnutím ze dne 10. září 2014 Komise odmítla tuto navrhovanou iniciativu zaregistrovat. Podle Komise tato navrhovaná iniciativa nespadá do rámce jejích pravomocí. Komisi šlo primárně o to, že v rámci pravidel o fungování evropských občanských iniciativ je možné legislativu pouze navrhopvat a nikoliv se proti určitému postupu či zákonu vymezovat.

Výbor občanů však následně podal k Tribunálu Evropské unie žalobu, kterou se domáhal zrušení rozhodnutí Komise. Rozsudkem z 10. 5. t. r. Tribunál vyhovuje žalobě a ruší rozhodnutí Komise. Tribunál se totiž neztotožnil s tvrzením Komise, že rozhodnutí, kterým jí má být odňato zmocnění k zahájení jednání za účelem uzavření TTIP, nemůže být předmětem evropské občanské iniciativy.

Tribunál v této souvislosti poznamenává mj., že zásada demokracie, která patří mezi základní hodnoty, na nichž je Unie založena, a cíl konkrétně sledovaný evropskými občanskými iniciativami (a sice zvyšování demokratického fungování Unie tím, že každému občanovi dávají obecné právo se podílet na demokratickém životě) vyžadují takový výklad pojmu „právní akt“, který zahrnuje takové právní akty, jako je rozhodnutí zahájit jednání za účelem uzavření mezinárodní dohody (jako TTIP či CETA), jejímž cílem bezesporu je změnit unijní právní řád. Cílem, který evropská občanská iniciativa sleduje, je totiž umožnit občanům Unie podílet se ve větší míře na demokratickém životě Unie a vyvolat demokratickou diskusi, aniž jsou nuceni vyčkat přijetí právního aktu, o jehož změnu nebo upuštění od něj v konečném důsledku usilují.

Nehodlám zakrývat, že jsem byla z rozhodnutí Tribunálu EU velmi potěšena. Se Stop TTIP jsem úzce spolupracovala a byla jsem velmi ráda, že mnoho z těch za rok nashromážděných 3 284 289 podpisů pocházelo z České republiky. Nemohla jsem se navíc ubránit mírnému úšklebku, když Komisi musí být vysvětlovány základy práva a demokracie, i když je to především smutné. Spolu s dalšími kolegy z GUE/NGL teď

žádáme po Komisi vysvětlení, proč tedy iniciativu zamítla a co chce udělat pro to, aby se tato situace již nikdy neopakovala. Komise si totiž musí uvědomit, že vůle občanů není něčím, co by se mělo ignorovat, a když už konečně mají nástroj, kterým mohou dění v EU ovlivňovat i mimo volby, měl by být plně naplňován a nikoliv zcela ignorován.

Komise byla rozhodnutím Tribunálu EU na hlavu poražena, ale jelikož každé zranění zvíře kolem sebe kope o to zoufaleji, rozhodla, že provede finální akt své neuvěřitelně drzé a nedemokratické hry. Organizátorům iniciativy, kterým se za rok práce podařilo nashromáždit přes tři miliony podpisů, s ledovým klidem sdělila, že tedy bude akceptovat rozhodnutí Tribunálu, ale že organizátoři musí začít sbírat podpisy znovu. Opravdu nevím, jak tohle slušně označit či definovat. Považuji to za arogantní výsměch jedné z nejvýznamnějších světových institucí, která je navíc nepřímo volená a neustále kritizovaná kvůli demokratickému deficitu.

Jsem přesvědčena, že příklady ukazují primárně na to, že za obchodními dohodami typu TTIP a CETA stojí špatná filozofie. Tyto smlouvy kladou důraz především na spolupráci v ekonomické oblasti, ale nezohledňují (nebo jen málo) lidská práva, možný negativní dopad smluv na civilní obyvatelstvo a životní prostředí, soulad smluv se zásadami udržitelného rozvoje a další problémy. Obchod by neměl být účelem sám o sobě, ale měl by být naopak prostředkem k dosažení prosperity, spravedlivých pracovních podmínek a udržitelného ekonomického rozvoje a odstranění diskriminace. Při uzavírání smluv je proto nutné brát v potaz především práva zaměstnanců a zvažovat dopad smluv na jejich pracovní podmínky, nikoliv upřednostňovat zájmy velkých společností. Smlouvy by tak měly směřovat především k rozvoji společnosti a vytváření pracovních míst, zajištění přístupu k základním veřejným službám a snižování chudoby.

Tento přístup by měl být samozřejmostí i vzhledem k tomu, že dle OSN a práva EU má ochrana lidských práv přednost před ekonomickými zájmy. Vyjednávání by dále mělo být transparentní tak, aby k dokumentům o jeho průběhu a k návrhům smluv měla hned od počátku přístup občanská společnost. Zajištěno musí být také schvalování smluv v jednotlivých fázích vyjednávání parlamenty členských států EU a Evropským parlamentem. Je naprosto nepřijatelné, aby uzavírání smluv mající naprosto zásadní a přímý dopad na občany členských států probíhalo za zavřenými dveřmi nejen bez přístupu občanů, ale také bez přístupu národních vlád členských států, jejichž pravomoci smlouvy v konečném důsledku omezí. O právech milionů lidí tak rozhoduje pár osob,

kteří mají na zřeteli nikoliv zájmy občanů, ale pouze zájmy velkých nadnárodních společností.

Při uzavírání smluv musí být brán zřetel také na zranitelnost některých odvětví, jako je zemědělství a průmysl. Smlouvy by měly směřovat k ochraně těchto odvětví, podpoře tradičních zemědělských postupů a ochraně zemědělců. Místo toho však například v případě TTIP vidíme zájem na snižování požadavků pro bezpečnost potravin umožněním používání zakázaných pesticidů a dovozu geneticky modifikovaných potravin. V důsledku TTIP by tak mohlo dojít nejen k ohrožení některých odvětví, ale především k přímému ohrožení zdraví obyvatel EU závadnými potravinami.

Důraz je nezbytné klást i na ochranu pracovních a dalších práv obyvatel, ekologické standardy a dodržování principů udržitelného rozvoje. A to nejen pouhou proklamací těchto zásad, ale konkrétními závaznými pravidly, za jejichž porušení bude příslušný stát právně odpovědný. Je nezbytné zajistit, že do EU nebude dováženo zboží poznamenané otrockou prací či sociálním dumpingem. Tak tomu dnes bohužel není. Příkladem může být dohoda mezi EU a Bangladéši. Při pádu obchodního centra Rana Plaza v roce 2013 se opět jasně potvrdilo, že pracovní podmínky tamních zaměstnanců jsou neúnosné a hraničí s otrockou prací. Ačkoliv EU proklamuje snahu zlepšit pozici bangladéšských zaměstnanců, konkrétní účinné smluvní nástroje k tomu nemá. Ve smlouvách musí být jasně stanoven způsob vyšetřování, sankce za případná porušení povinností a možnost pozastavení účinnosti smlouvy za situace, že v jejím důsledku dochází k závažnému poškozování práv občanů. Nic takového v dnešních smlouvách nenajdeme.

Je nezbytné radikálně změnit jak způsob uzavírání smluv, tak jejich obsah. Arogance zástupců jednotlivých stran při sjednávání dohod nezná hranic. Hlavním smyslem dohod musejí být zájmy občanů, a to jak členských, tak jiných států. Problémem není jen mediálně známé TTIP, ale obecný přístup k uzavírání dohod EU. Občané musejí mít příležitost chránit své zájmy při vyjednávání o dohodách. Účelem smluv musí být od počátku právě jejich prospěch. Tak tomu ale není. Prosadit tento přístup však rozhodně nebude jednoduché. Současné vyjednávací strany v čele s velkými nadnárodními společnostmi ho rozhodně podporovat nebudou.

Jsem přesvědčena, že je úkolem moderních progresivních levicových sil prosadit, aby se změnil stávající přístup k mezinárodnímu obchodu, který v současnosti nahrává pouze

těm, kteří jsou již tak velmi mocní a ekonomicky silní. Rozhodně nenahrávají občanům a nejsou tady od toho, aby prosazovali jejich zájmy. Jak by tomu tak mohlo být, když jim není umožněno to projednávaných smluv nahlédnout, podílet se na vyjednávání a dokonce se k nim i odmítavě vyjadřovat? Evropská komise vidí občana pouze jakožto konzumenta, který by měl být nadšen, že se bude jednodušeji dostávat k zahraničnímu zboží a službám a měl by ignorovat fakt, že nemusí být tak kvalitní jako ty evropské a že kvůli nim navíc sám nemá práci. Kvalita života by měla být v centru zájmu politických představitelů a nikoliv jen volitelným prvkem. Zároveň také platí, že „Jistě, pane ministře“ by měla být příjemná zábava na večer a nikoliv děsivá realita našeho každodenního života, ve kterém o všem ve spolupráci a shodě rozhoduje byrokracie-korporace-politická moc a zájmy občanů se ignorují.

O autorovi:

Ing., Bc. Kateřina Konečná

**1981, Poslankyně Evropského parlamentu. Dlouhodobě se věnuje otázkám zahraničního obchodu, mezinárodním vztahům, životnímu prostředí a možnostem občanské participace v EU.*

Pavel Sirůček

Výzvy levice ve světle tzv. revoluce 4.0¹

Světlem má dramaticky hýbat a již i přímo otrásat čtyři nůlka, tzv. čtvrtá průmyslová revoluce, průmysl 4.0, práce 4.0, produkce 4.0, distribuce 4.0, logistika 4.0, doprava 4.0, energetika 4.0, ekonomika či hospodářství 4.0, věda, technika a technologie 4.0, vzdělání a výzkum 4.0, zdravotnictví 4.0, sociální systém 4.0, kultura 4.0, obrana 4.0, legislativa 4.0, daně 4.0, gender 4.0, etika a společenská odpovědnost 4.0, sport 4.0, digitální společnost 4.0, iniciativy, aliance, platformy, vize, strategie 4.0 Inteligentní továrny i chytrá města, komplexní a systémová automatizace, digitalizace a robotizace výroby a služeb, umělá inteligence, Big Data, 3Dtisky, kyberneticko-fyzické systémy, internet věcí i služeb, cloudové aplikace mají mít nedozírné dopady nejen na ekonomiku, mají vést k fatální revoluci celospolečenské. Má jít o úžasný pokrok, o zásadní a kvalitativní zlom, kdy vůbec nic nemá být „jako předtím“. „Druhá éra strojů“² má totiž znásobovat nikoli síly fyzické, nýbrž duševní, má fantasticky napomáhat k uvolnění síly lidského ducha a kreativity. Text se kriticky zamýšlí nad hysterií 4.0, resp. inflační záplavou termínů 4.0, která hrozí jejich totálním vyprázdněním. Činí tak prizmatem levice, přesněji však levice nikoli „nové“ a přehnaně liberální, nýbrž z pozic konzervativních.

Hned zkraje si přiznejme, že levice opět fatálně zaspala a i tady se nachází v těžké defenzívě. Nechala si vnutit téma tzv. čtvrté průmyslové revoluce (4IR),³ ač by právě ona měla se zásadními tématy přicházet. Nechává si (zase) vnutit nejenom téma samotné, ale

¹ Text využívá podkladů (Sirůček, 2017) k semináři CSTS o čtvrté průmyslové revoluci 24. 4. 2017.

² S odkazy na bestseller (Brynjolfsson, McAfee, 2015), jehož teze o převratnosti změn přejímá (Šulc, 2016).

³ 4IR má být nesena průmyslem 4.0, podporovaném projekty typu *Industrie 4.0* či *Průmysl 4.0*. Často bývá uváděna zkratka i4.0, hlavně v kontextu německého konceptu *Industrie 4.0*. Tento termín, jakkoli se již vžil, je však spíše zkratkou z oblasti byznysu, resp. průmyslových kruhů a adekvátně nepostihuje širší souvislosti. Objevují se i snahy tento proto nahradit širším konceptem *Ekonomiky 4.0* nebo *Společnosti 4.0*.

i přesně nastavená pravidla hry a zřetelně vykolíkové hřiště. Na čemž vůbec nic nemění účelové korekce strategií institucí jako International Monetary Fund (IMF) či World Economic Forum (WEF), kosmetická „vylepšování“ kapitalismu hrstkou zaměstnaneckých firem, a v neposlední řadě ani módní superhit poslední doby – platformy sdílené ekonomiky.

4IR je politický a marketingový projekt, určený laické veřejnosti, médiím a politikům, s rolí hlavně propagandistickou a psychologickou. Spíše nežli výraz strategické modernity jde o mediální a akademickou bublinu, s nadsazováním dopadů další fáze masové digitalizace a robotizace hlavně průmyslové výroby. Projekt je umně prošpikovaný technooptimistickými deklamacemi o převratnosti 4IR a využívá známé fráze konceptů ekonomiky informační, znalostní, digitální či síťové. A tuzemský koncept *Průmysl 4.0?* Soubor opatření – především v obecné rovině –, jak reagovat na německý projekt a neztratit na konkurenceschopnosti.

I když asi o žádný epochální převrat, ani kvalitativní změnu zatím nejde, téma již rozvířeno náležitě bylo. A je důležité nejen z hlediska charakteru ekonomiky ČR, kde 4IR je možné zasadit do úvah o strategickém postavení ČR (o (ne)udržitelnosti neokoloniálního modelu, včetně kampaně ČMKOS).⁴ Téma i4.0 je významné i pro trendy deglobalizace, desintegrace, lokalizace či renacionalizace i ekonomické demokracie a samosprávy, postkapitalismu etc.

Zmiňme tradici i silnou závislost proexportní ekonomiky ČR na zpracovatelském průmyslu a nebojme se pojmenovat věci pravými jmény. Jsme prodlouženou levnou německou výrobní linkou, s image i letitou politikou levné země na produkci levných součástí, montovny a skladovny. ČR náleží mezi země, které mohou být robotizací apod. změnami ohroženy silně, možná dokonce v EU nejvíce. K procesům automatizace patří průmysloví roboti, kteří pracují nejvíce v automobilovém průmyslu. Odhadováno je, že možná až třetina pracovních míst může být u nás nahrazena roboty, pokud se lidé stanou pro kapitál nákladnými (tj. pokud by rostly mzdy na odpovídající úroveň).⁵ Začne už

⁴ Kampaně „Konec levné práce v ČR“ probíhá od roku 2015. Dále srov. materiál *Analýza odlivu zisků* (2016).

⁵ Odhady se ovšem různí. K serióznějším materiálům náleží např. (Acemoglu, Restrepo, 2016) s odhady pro USA, kde má každý nový robot nahradit cca pět pracovníků. Budoucnost práce, především z hlediska Německa, koncipují *ILO Research Paper* (Médaová, 2016), (Walwei, 2016) či *Green Paper Work 4.0* (2015). Podle *Draftu strategického rámce ČR 2030* (2015) náleží digitalizace ke klíčovým faktorům vývoje trhu práce. Digitalizace, spolu s automatizací, významně přispívá k polarizaci. Úřad vlády ČR předpokládá v období 2015-30 izolovaným vlivem digitalizace zánik cca 700 tisíc pracovních míst a vznik pouhých cca 300 tisíc.

někdo brát vážně vousaté fráze o přechodu na výrobu s vysokou přidanou hodnotou? Obdobným folklórem jsou hesla o přesunu práce ze zpracovatelského průmyslu do služeb. Už i řada mainstreamových ekonomů přiznává naivní iluzornost představy bohaté země, která sama nic nevyrábí a všechny zaměstnává ve službách. ČR při implementaci i4.0 nenahrávají ani demografické trendy, struktura zaměstnanosti, kvalifikace či vybavenost práce ICT⁶ dovednostmi.⁷ V intencích *Průmyslu 4.0* je i predikce, že nízké mzdy přestanou být díky robotizaci parametrem konkurenceschopnosti. Tím se má stát např. zajištění stabilních a levných dodávek energie. Konkurenční výhodou se může stát konečná cena elektrické energie. Zcela klíčová pak bude volba správné energetické politiky.

Digitalizace, kybernetizace, robotizace aj. pracovně úsporné technologie neohroží přitom jen samotná pracovní místa, nýbrž zesílí i tlak na mzdy. Diskutovat v souvislosti s technologiemi lze taktéž potenciální prostor pro zaměstnaneckou participaci a ekonomickou demokracii. Nicméně spoléhání na to, že technologie i4.0 si sami vynutí, aby zaměstnanci převzali firmy a kontrolovali výrobní postupy i výstupy je minimálně prostoduše naivní. Nespoléhejme ani na všespasitelnost principu participace, který se do všech sfér opravdu nehodí. A úplně všechno těž nejde decentralizovat. Stát ještě dlouho zůstane nenahraditelný, a to i přesto (nebo možná právě proto), že drtivou část procesů 4IR realizují velké firmy, jako Siemens či Volkswagen. Jeho nezastupitelná role, včetně úlohy místních samospráv, může být posílena např. v oblasti vzdělávání, dopravy, zdravotnictví, ekologie nebo inteligentních měst a regionů.⁸ Krajně nebezpečné jsou anarchokapitalistické vize, ke kterým má blízko část ICT komunity. Ideu osobní svobody dovádějí do krajnosti a stát – zdroj nesvobody a násilí – odmítají z principu.

Nové technologie by mohly přispět k zesílení procesů deglobalizace a desintegrace, např. cestou lokalizace i znovuoobnovením role národních států, včetně zdravého protekcionismu i ochrany národních zájmů a vlastních lidí. Prognózována bývá menší provázanost národních ekonomik, menší potřeba mezinárodního obchodu i menší potřeba další a hlubší integrace EU, na kterou by mohly přestat tlačit klíčoví aktéři. Sílí predikce „konce zlatého věku globalizace i světového obchodu“ i úvahy o desintegraci

⁶ ICT = informační a komunikační technologie.

⁷ (Mařík a kol., 2016, kap. 2) rozvádí pět úrovní digitální zralosti firmy, které jsou diagnostikovány z hlediska připravenosti na *Průmysl 4.0*. Tato „je charakterizována ... kvalitou internetového a digitálního prostředí“ (tamtéž, s. 18). Dle „*Networked Readiness Index*“ je ČR – coby „*tradicionalista*“ – na 42. místě (vede Finsko).

⁸ Roli státu v kontextu *Průmyslu 4.0* ve sféře aplikovaného i základního výzkumu, vzdělávání nebo financování zmiňuje (Mařík a kol., 2016, kap. 4, 8, 9, 11 aj.). Nicméně termínu plánování se všude důsledně vyhýbá ...

a deglobalizaci.⁹ Nové technologické poměry skýtají naději na renacionalizaci ekonomik, kdy mohou přispět k oslabení role nadnárodních společností i mezinárodních trhů a k posílení národních států a regionů. K významným dopadům 4IR, především ve smyslu komplexní robotizace pracovně náročných výrob, CPS,¹⁰ smart factory, 3Dtisku, internetu apod., má náležen zkracování výrobních a dodavatelských řetězců, a to organizačně i geograficky. S čímž souvisí další pokles potřeby práce (zejména té nízkonákladové, což může mít hluboké dopady především pro Asii), další pokles podílu pracovních nákladů a růst významu nákladů dopravních. Má zesilovat lokalizace výroby, výroby se mají přesunovat blíže ke spotřebitelům a v globálním měřítku již začaly návraty výrob ze zemí rozvojových a nově industrializovaných zpět do zemí vyspělých („reshoring“). Ani při řešení důsledků aplikací technologií i4.0 pravděpodobně nebudou fungovat žádná globální ani nadnárodní řešení, ve smyslu univerzálních receptů pro všechny obory, všechny regiony i všechny země. Ekonomická a finanční globalizace se zdají být už za svým zenitem a i samotný kapitalismus dnes ohledně zesvětovění začíná zařazovat zpátečku.¹¹

Tudíž ani levice před procesy 4IR oči zavírat nemůže. Při úvahách o technologickém pokroku či dokonce přímo o epochálních revolučních zlomech střízlivě a realisticky uberme plynu, nepřehánějme, ani histriónsky nefantazírujme. Velké vize a fantasmagorické snění rozhodně není totéž. Zachovejme si chladnou hlavu (samozřejmě i horoucí srdce a čisté ruce). Samotné technologie i4.0 globální kapitalismus nepoloží ani automaticky nezničí, jak mnozí blouznivě věří. Někteří dokonce s analogiemi, kterak prý technologie 3.0 stály u počátku konce reálného socialismu. Levice by měla mít o kapitalistických procesech, resp. projektech 4IR přehled a neměla by zamlčovat jejich negativa. Není to ale málo? Nic jiného zatím nabídnout neumí...

⁹ Podle jiných má objektivní zesvětovění jen postupovat jinými cestami, kdy globalizace zde bývá mylně zaměňována za internacionální dělbu práce. Už dlouho je žonglováno s termínem alterglobalizace, a stále nic. Přitom např. změny v mezinárodním obchodě jsou už pár let neoddiskutovatelné a o jednorochní výkyvy nejde. Všechno nelze vysvětlit krizí koncem první dekády 21. století, ani reorientací Číny na domácí poptávku.

¹⁰ Kyberneticko-fyzické systémy (CPS) náleží ke kategoriím klíčovým (Andelfinger, Hänisch, 2017), často bývají skloňovány také termíny jako IoT (Internet věcí), IoS (Internet služeb), Big Data, cloudové výpočty.

¹¹ Což je nadějí pro zdravý rozum i pro normální lidi práce, pro normální chlapy i ženské. Pro všechny, které mají vnucované neoliberální globalizace, která žádnou objektivní nevyhnutelností není, už plné zuby. Pro ty, kteří se z jejich profitů netěší, nýbrž nesou náklady a ohrožení. Pro ty, kteří mají své kořeny i tradice a nechtějí být světoobčany ani euroobčany. Pro tyty, kteří moc dobře vědí, že kosmopolitní pestrost, různorodost, jinakost a nenormálnost není automaticky žádoucí, ani obohacující. Pro ty, kteří moc dobře vědí, že multi-kulti ideologie není výrazem zájmu o kulturu jiných, nýbrž pouze dekadentním pohrdáním kulturou vlastní. Fakt, že normální lidé požadují zpět jakousi kontrolu nad svými zeměmi, není laciným tzv. populismem, nýbrž normalností.

Bublina další epochální „*nové ekonomiky*“ aneb opět transformace kapitalismu

Naprostá většina textů o 4IR, resp. i4.0 je zaměřena hodně „*průmyslově*“, technicky, nebo na druhé straně zase často až přehnaně popularizačně a propagandisticky. S výjimkami, které si zaslouží hlubší pozornost např. i ze strany politických ekonomů.¹² Též zdůrazňujeme, že i při iniciativách *Industrie 4.0* nebo *Průmyslu 4.0* bývá kladen důraz právě na technickou stránku věci a další aspekty 4 IR (typu sociálních či managementu atd.) zůstávají obvykle opomíjeny.

Na 46. WEF v Davosu, v lednu 2016, byl manifestačně přijat koncept 4IR. Špičky globální politiky a ekonomiky zde řešily též automatizaci výroby a nástup 4IR – k hlavním náleželo téma „*Mastering the Fourth Industrial Revolution*“. 4IR má transformovat celé systémy produkce, distribuce, konzumu i podstatu bytí. 4IR má zasáhnout všechny obory lidských aktivit a vést k zcela zásadním změnám, s daleko větším propojením průmyslu, služeb, vědy a výzkumu, inovací a nových technologií. H. Kagermann, W. Wahlster & J. Helbig (2013) popisují i4.0 jako soubor konceptů chytrých továren, CPS,¹³ sebeorganizace, nových systémů v distribuci a zadávání veřejných zakázek, nových systémů rozvoje výrobků a služeb i adaptací na potřeby. Též K. Schwab (2017) líčí 4IR jako zásadně odlišnou od předchozích.

Ani oficiální tuzemské texty si neodpouštějí expresivními výrazy, laciné agitky a velkohubé ovace ohledně „*zásadní existenční výzvy*“ a změn, „*jaké dosud v naší historii průmyslového vývoje neměly obdoby*“ (Mařík a kol., 2016). Jak přitom samotnou 4IR vymezují? „*Průmysl a celá ekonomika prochází zásadními změnami způsobenými zaváděním informačních technologií, kyberneticko-fyzických systémů a systémů umělé inteligence do výroby, služeb a všech odvětví hospodářství. Dopad těchto změn je tak zásadní, že se o nich mluví jako o 4. průmyslové revoluci ...*“ (tamtéž, s. 15). „*V jádru 4. průmyslové revoluce stojí spojení virtuálního kybernetického světa se světem fyzické reality. To s sebou přináší též významné interakce těchto systémů s celou společností, tedy*

¹² Např. typu (Sommer, 2015, s naznačením i negativ implementace i4.0) nebo (Lasi, Fettke, Kemper, Feldt, Hoffmann, 2014, s podstatou i4.0, v podobě masivního nasazení automatizovaných řídicích systémů ve spojitosti se softwarovými, hardwarovými a procesními prvky ve výrobních a logistických procesech). V češtině za kritickou pozornost stojí (Mařík a kol., 2016) či (Šulc, 2016). Naproti tomu (Tomek, Vávrová, 2017) je vzorovou ukázkou povrchnosti a zbytečnou přehlídkou plytkých banalit, hesel a frází, kde se o i4.0 čtenář nedozvídá nic.

¹³ „*Systém složený z fyzických entit, řízený a monitorovaný počítačovými programy. CPS monitoruje fyzické procesy, vytváří virtuální kopie a realizuje decentralizované řešení včetně decentralizovaného řízení. CPS se opírá o technologie Internet věcí (IoT), Internet služeb (IoS) a Big Data a Cloudových výpočtů*“ (Mařík a kol., 2016, s. 240). Přičemž Cloud Computing je na internetu založený model používání počítačových technologií.

se světem sociálním. Z pohledu moderní teorie systémů se proto v poslední době v souvislosti se 4. průmyslovou revolucí hovoří o revoluci-kyberneticko-fyzicko-sociální, způsobující dynamickou vzájemnou interakci složitých systémů kyberneticko-virtuálních systémů fyzického světa a systémů sociálních“ (dtto). A také i tady je připomínána rychlost, s jakou změny probíhají – „Historicky se zaměstnanost přelávala ze zemědělství do průmyslu a z průmyslu do služeb, zatímco plynula století. Základní vize čtvrté průmyslové revoluce se objevily v roce 2011 a tempo změny už se nepočítá na desetiletí, ale na roky či dokonce na měsíce“ (tamtéž, s. 229).

Civilizační změna, nemající v historii obdoby? Zásadní zlom, diskontinuita vývoje? Proměny a dopady, které nelze vůbec s ničím srovnávat? Nic starého údajně už neplatí? Některé technologie i4.0 ovšem mohou vykazovat disruptivní charakter, tj. mohou mít silnou tendenci překonávat a vytlačovat technologie staré. Jsou však „epochální“? Nejsou technici a inženýři až fanaticky posedlí umělou inteligencí (AI), virtuálním světem, kyberfyzicko-sociálními systémy? Nebudou nové a zcela převratné produkční postupy nakonec omezeny na skupinu firem z vyspělého světa? Ostatně jsou očekávány přínosy především právě pro země vyspělé (růst konkurenceschopnosti, nové výrobní kapacity, zánik, ale i vznik pracovních aj.) a vážné hrozby pro země ostatní, které mají být většími příjemci rizik, nákladů i ohrožení. Chytré továrny nebudou pro každého, půjde o strategickou výhodu i zbraň. Ostatně hlavním cílem iniciativ typu *Industrie 4.0*¹⁴ apod. je přece podpora rychlé transformace domácích firem ve směru implementace technologií digitalizace a automatizace do jejich výrobních i logistických řetězců a tímto vytvoření těžko imitovatelné konkurenční výhody. Není tak nejbližší pravdě to, že *Industrie 4.0* či *Průmysl 4.0* označují především původně německou (a dnes i celoevropskou) iniciativu manažerů velkých firem a vládních činitelů napříč EU? S cílem „rozhybat“ poptávku po nových spotřebních a průmyslových technologiích a urychlit vývoj robotizace a plně automatických řídicích systémů, co nejvíce nezávislých na obsluze.

Jsou CPS opravdu klíčovým problémem lidstva? Opravdu již za pár let převezmou všechnu práci roboti a stroje se naučí i empatii a kreativě? AI se má učit, jak se má učit – nadělíme AI vědomí a city? Naučíme systémy emociálním a sociálním schopnostem? Jaký

¹⁴ *Industrie 4.0* slouží jako „souhrnný termín pro technologie a koncepty hodnotového řetězce organizace založených na kyberneticko-fyzických systémech, Internetu věcí a Internetu služeb, které usnadňují vizi inteligentní továrny, kde se zjednodušeně jedná o vyšší míru propojení IT s výrobou a logistikou pro prohloubení automatizace činností podniků“ (Mařík a kol., 2016, s. 242).

jim vtiskneme morální a hodnotový systém? Učíme stroje mistrně blufovat a drze lhát? Proč by to normálně myslící lidé měli vůbec dělat? Kvůli nebetyčně utopické iluzi, že všechno moderní a nové je automaticky dobré a prospěšné? Snění, že roboti budou za nás, a pro nás, pracovat a my jim nebudeme nic platit (a prostě si vždy jen vezmeme, co budeme chtít), není pouze prostoduché, nýbrž i zvrhle úchylné. Existují scénáře, že AI připraví o placenou práci milióny lidí a frustrované davy se poté mohou v hněvu obrátit proti jejím tvůrcům-inovátorům. Masová nenávist se může obrátit např. proti Silicon Valley, kde se AI také vyvíjí, navíc tato elitářská lokalita zaujímá přední místo v koncentraci bohatství. I v hlavách technologických lídrů mohou sílit obavy, o kterých svědčí to, že značná část miliardářů právě ze Silicon Valley už vlastní dobře vybavené úkryty pro případ útoku a společenského rozvratu. Vidlí v rukou davu se totiž bojí čím dál více ... Proč by však vlastně měla AI všechno dělat, rozhodovat, kontrolovat i řídit? AI prý bude naprogramována tak, aby lidi neohrozila. Tomu máme věřit? Nestanou se živí lidé úplně zbytečnými a již vlastně přežilým vývojovým druhem, který se radostně a v pyšné nadutosti zničil, samozlikvidoval? Nezešílel člověk jako živočišný druh?¹⁵

V kontextu 4IR nelze kriticky nepřipomenout marketingový a politický projekt, resp. globální (ale hlavně americký) humbuk a bublinu tzv. nové ekonomiky (ale i tzv. nové ekonomie) 90. let minulého století. Nenaplněnou a dávno splasklou. Zase něco obdobného? Pokus o reakci na problémy od konce první dekády 21. století i na pokles ekonomického podílu zemí Západu? Iniciativa především a zprvu německá,¹⁶ následně i (a nejenom i) celoevropská?

Proč se fenomén 4IR objevuje právě počátkem druhé dekády 21. století? Opravdu dochází k zásadnímu zlomu (či k přechodu od kvantity ke kvalitě), vždyť i vývoj digitální komunikace, automatizace či robotizace probíhá dlouho a spíše kontinuálně? Nebo v první dekádě 21. století nebyly příhodné podmínky, ani společenská poptávka? Či nebyl vyčištěn „historický terén“? Též neexistoval projekt (ani úderné, výstižné, snadno zapamatovatelné heslo-slogan), sumarizující možnosti nových technologií, směry jejich dalšího vývoje a šířeji ztělesňující optimistickou vizi směřování Západu. Tudíž přichází iniciativa a projekt *Industrie 4.0* i celý koncept 4IR. Není jeho význam největší v rovině

¹⁵ Srov. futurologické vize, kde člověk má žít věčně jako lidstvo, přičemž stroje a člověk mají být jedno a totéž. Člověk splývá s inteligentní technikou a stárnutí či nemoci jsou vymýceny genovou technikou a nanomedicínou a nakonec už nikdo nemusí umírat přirozenou smrtí (Kurzweil. 1999 aj.) nebo (Brinzanik, Hülswitt, 2012).

¹⁶ Německo (i přes pokles podílu na světovém HDP apod.) se stává politickým hegemonem Evropy. A roste mu i sebevědomí. Tudíž výsledky německých voleb možná ovlivní ČR daleko více, nežli všechny platformy 4.0...

psychologické a propagandistické? Není třeba ukázat, že Západní Evropa není „*unavenou říší*“, ani nepáchá „*sebevraždu v přímém přenosu*“?¹⁷ Není po krizi třeba obnovit deficitní důvěru v globální kapitalistický systém? Leč koktejl pokrokářství, politické korektnosti a další samolikvidace pilířů tisícileté existenční podstaty s novými technologickými možnostmi může být smrtící nejen pro samotný Západ.

Filozofie 4.0 přitom má proniknout do myšlení celé společnosti, neboť „*Čtvrtá průmyslová revoluce je totiž revolucí především v myšlení lidí*“ (Mařík a kol., 2016, s. 232). Tudíž k hlavním úkolům tuzemské iniciativy *Průmysl 4.0* náleží správná a velká vysvětlovací kampaň, kdy bude nutné „*pro správné uchopení výzvy velké vysvětlovací a koordinační úsilí*“ (tamtéž, s. 230). V duchu legendárního špidlovského „*Zdroje jsou*“ nechybí konstatování, že: „*Prostředků je dost, je však nutno je dobře a smysluplně využít*“ (tamtéž, s. 232). Nikoli tedy technologické změny, objektivní trend rozvoje výrobních sil, nýbrž především „*revoluce v myšlení*“? Změna myšlení, zase další nové myšlení... Kolikáté už? Kam to většinou vedlo?

Co je tedy podstatou konceptu 4IR a souvisejících projektů a platform? Koncept průmyslu 4.0 (šířeji 4IR nebo často i práce 4.0) vychází z dokumentu, který byl představen na veletrhu v Hannoveru v roce 2013, kde byla oficiálně spuštěna německá platforma *Industrie 4.0*.¹⁸ Základní vize 4IR (přesněji vize německé vlády o dalším vývoji průmyslu) se objevují v Hannoveru roku 2011, kdy šlo o koncepci německé vlády ohledně projektu pro budoucnost v rámci *High-Tech Strategie*. S návazností na výzkumnou platformu podnik budoucnosti (*Smart Factory*) z roku 2005. V říjnu 2012 spolková vláda ustanovuje pracovní skupinu průmyslu 4.0. Německá vláda projekt dotuje a podílejí se na něm strojírenské a elektrotechnické firmy jako Siemens, Bosch či Volkswagen. Počátky iniciativy se tak datují k období 2011-13, kdy spojila síly německá vláda a soukromé firmy ohledně intenzivní a cílené propagandy nových technologií pro automatizaci průmyslu i pro domácnosti. Následně se připojují další evropské společnosti a země a vzniká nový fenomén, který skutečně rozvíří diskuze a probouzí zájem o využití nových technologií automatizace, digitalizace či robotizace. Vedle Německa (kde současně existují i jiné

¹⁷ Včetně programového odmítání a distancování se od svých kořenů, tradicí a dědictví v politice i směřování EU. Zdaleka nejen v politice migrace. M. S. Feldstein (2017), s varovnými odkazy na Schumpetera, vztahuje hospodářské zaostávání Evropy za USA i k tomu, že USA tolik nepodlehly zhoubnému působení intelektuálů. J. A. Schumpeter prorokuje zánik kapitalismu skrze jeho vlastní úspěchy. Důležitou roli hrají intelektuálové, kteří neuspěli v kapitalistické konkurenci a svůj na systém rozkladný vliv uplatňují z akademické a státní sféry. Ačkoliv intelektuály a politickou tzv. levicí kapitalismus velmi dobře živí, je jimi kritizován a plíživě likvidován.

¹⁸ S odkazy např. na (Kagermann, Lukas, Wahlster, 2011) či (Kagermann, Wahlster, Helbig, 2013).

iniciativy než *Industrie 4.0*) má obdobné projekty má Francie, Itálie, Británie či Polsko a Rakousko a další země. (Mařík a kol., 2016) uvádí kolem třicítky projektů 14 evropských zemí, včetně iniciativ národních, regionálních i celoevropských.¹⁹ V USA se hovoří o *Industrial Internetu* (s platformou z roku 2014), od roku 2015 tam působí platforma *Smart Manufacturing Leadership Coalition* atd. Prvky 4IR, resp. i4.0 začínají k posílení svých konkurenčních výhod využívat asijské země, programy na zvýšení konkurenceschopnosti realizuje Čína, Jižní Korea nebo Japonsko.

Česká reakce? *Národní iniciativa Průmysl 4.0*, která má být završena akčním plánem vlády ČR, tj. „*vlastně návodem, jak přípravu na společenskou transformaci zorganizovat a uskutečnit*“ (Mařík a kol., 2016, s. 16). „*Průmysl 4.0 – iniciativa podporující v pořadí již 4. průmyslovou revoluci, systémové zavádění a integraci automatizace, robotizace, internetu věcí a služeb, systémů s umělou inteligencí – tyto a mnohé další pojmy v poslední době začínají hýbat světem*“ (tamtéž, přední strana přebalu). V rovině technologických vizí jde o to, že: „*Průmysl 4.0 transformuje výrobu ze samostatných automatizovaných jednotek na plně integrovaná automatizovaná a průběžně optimalizovaná výrobní prostředí. Vzniknou nové globální sítě založené na propojení výrobních zařízení do kyberneticko-fyzických systémů – CPS ... CPS budou základním stavebním prvkem „inteligentních továren“ ...*“ (tamtéž, s. 26).

Expertní studii (Mařík a kol., 2016)²⁰ pak „*lze chápat jako jakýsi manifest čtvrté průmyslové revoluce pro podmínky České republiky*“ (tamtéž, s. 231). Vláda si je totiž plně „*vědoma přijmout a řídit procesy čtvrté průmyslové revoluce*“ (tamtéž, s. 14).²¹ Přitom lze ocenit, že se vládní aktivity neštití přívlastku „*národní*“ a i o našich národních zájmech hovoří relativně jasně a zřetelně. Připomeňme, že i když 4IR žádnou revolucí není, je nezbytné, aby naše země (včetně i politické sféry) na tyto projekty a trendy adekvátně

¹⁹ S připomenutím materiálů typu *Industry 4.0* (2016) či *Green Paper Work 4.0* (2015).

²⁰ Materiál byl připraven „*širokým týmem nezávislých expertů v období červenec 2015 – únor 2016*“ (Mařík a kol., 2016, s. 13). Vyjadřuje pohledy expertů z různých oborů, které mají sloužit pro přípravu dokumentů vládních i rezortních. K této publikaci podrobněji viz obsáhlejší zamyšlení (Sirůček, 2017).

²¹ Připomeňme materiál již z roku 2013, kterým měla ČR reagovat na výzvu digitalizované budoucnosti – *Digitální Česko v. 2.0* (Vláda 20. 3. 2013 usnesením č. 203 schválila materiál aktualizované Státní politiky v elektronických komunikacích – *Digitální Česko v. 2.0, Cesta k digitální ekonomice*). Koncepce byla postavena na třech pilířích, na podpoře budování kvalitní infrastruktury, rozvoji digitálních služeb a zvyšování digitální gramotnosti. Na aktuální výzvy 4.0 ČR reaguje *Národní iniciativou Průmysl 4.0* či *Aliancí Společnost 4.0* (vzniklé s cílem zefektivnit provádění koordinace agend spojených s 4IR – agend tzv. Společnosti 4.0, a to se zapojením hospodářských a sociálních partnerů a zástupců akademických a vědeckých obcí). Aliance byla projednána a schválena 15. 2. 2017 usnesením vlády č. 199. Procesy digitalizace (a jejich dopady např. na trh práce) neopomíjí ani *Draft strategického rámce ČR 2030* (2015), resp. strategická vize *Česká republika 2030*.

připravena byla. A zopakujme, že i tady je hlavní důraz kladen na stránku technickou, kdy další pilíře nutné k zavedení *Průmyslu 4.0* – sféra managementu a aspekty sociální zůstávají tradičně značně opomíjeny.

I oficiální studie často sklouzávají do idylického líčení roboticko-digitálního světa 4.0, kde o žádný zisk, o moc, ani o peníze vlastně už ani nejde. Jediným problémem, dle mudrování B. Gatese, bude, jak danit roboty a jejich práci, tak jako se zdaňují zaměstnanci (původně plán francouzského socialisty B. Hamona). Namísto robotů by bylo adekvátní řádně zdanit někoho jiného ... Technologičtí lídři a velcí globální hráči typu Microsoftu, Googlu, Oraclu nebo Amazonu apod. nadšeně propagují úžasné výhody nových technologií a cíleně přesvědčují neosvícené pochybovače. Budoucnost byznysu má představovat technologie cloud a cloudové aplikace. Na čemž mají vydělat nejenom firmy, ale i celá společnost a my všichni. Pod líbivými, a společensky odpovědnými, hesly ohledně nutnosti zabránit, aby technologie nevytvořily mezi lidmi sociální propast, se však skrývá zase jen byznys a kšeft a v neposlední řadě snaha, aby před internetem a digitálními technologiemi už opravdu nikdo neměl šanci uniknout, ani se schovat a jakkoli vzepřít. Co je dobré pro profity ICT obrů, nemusí být (a obvykle nebývá) dobré a prospěšné pro normální lidi. Ostatně proč Google či Facebook dává lidem mnoho věcí tzv. zadarmo? To není ušlechtilý altruismus, nýbrž chytrý kalkul, za odměnu tím totiž získávají klientská data, která náleží mezi nejcennější komodity současnosti.

4IR jako další fáze informační revoluce?

Vedle toho, že ne všichni přisahají na převratnost a epochálnost 4IR, resp. predikované změny za průmyslovou či technologickou revoluci ani nepovažují, existují i vážné pochyby o čísle čtyři. Technologie i4.0 jsou totiž někdy spojovány s revolucí třetí, šestou, ale i druhou atd.

Zkraje konstatujme zmatek v datování i terminologii, kdy tato bývá sice hojně frekvencovaná a mediálně vděčná, ale často její rigoróznější vymezení i obsah absentuje. Přístupů existuje řada, včetně odlišných kritérií a východisek. Připomeňme periodizace dějin ekonomických, sociálních i obecných. Historii lidstva v podobě pravěku, starověku, středověku, novověku a doby nejnovější. Podle dominantních aktivit členění na společnost předindustriální (zemědělství), industriální (průmysl) a postindustriální (služby), s odkazy na R. C. F. Arona, D. Bella či A. Tofflera. Obdobné je i Tofflerovo schéma

„tří civilizačních vln“: etapa agrární (zemědělská společnost „první vlny“), industriální (průmyslová „druhá vlna“) a „superindustriální“ (např. informační „třetí vlna“). Lidstvo zde mělo procházet fází lovecko-sběračskou, agrární, industriální a informační, kdy u každé změny roli katalyzátoru sehrály technologie (zemědělství, strojová výroba, resp. informační a komunikační technologie, ICT).

Vše s připomenutím variací desítek, prolínajících se, teorií transformace kapitalismu na téma společnosti informační, znalostní, digitální, síťové (Sirůček a kol., 2007). Moderní kapitalismus, resp. postkapitalismus (P. Mason, P. F. Drucker) bývá interpretován jako společnost postindustriální (D. Bell), technotronní (Z. K. Brzezinski), informační (manželé Tofflerovi) i síťová (M. Castells, J. Rifkin), digitální (D. Tapsott) či znalostní společností vědění (P. F. Drucker). Anebo systém transformovaný manažerskou revolucí (J. Burnham), konvergenčními procesy (J. Tinbergen, J. K. Galbraith aj.), „třetí cestou“ tržního hospodářství (namátkou A. Giddens) nebo právě digitalizací (P. Mason). Na struny transformovaného kapitalismu rád zabrnkává i pop-star kavárenské tzv. levice S. Žižek et al. K uvedenému náleží též „kapitalismu 4.0“ i vize „nové ekonomiky“ 90. let nebo „přírodní kapitalismus“.

Kdysi bylo populární rozlišování stadií ekonomického růstu (podle HDP na obyvatele, míry úspor aj.) v duchu W. W. Rostowa na tradiční společnost, předpoklady vzestupu, vzestup (start), dosahování zralosti, období masové nadspotřeby. Marxisté podle úrovně výrobních sil a výrobních (resp. vlastnických) vztahů rozlišují prvobytně-pospolnou, otrokářskou, feudální, kapitalistickou a komunistickou (resp. socialistickou) formaci. Kapitalismus člení na manufakturní a kapitalismus průmyslový, s průmyslovým kapitalismem volné soutěže a kapitalismem monopolním (imperialismem v duchu V. I. Lenina). Bývají rozlišovány etapy státně-monopolního kapitalismu a globálního kapitalismu, někdy též „ultraimperialismu“ (Sirůček, 2016a). Mnozí hovoří o „postkapitalismu“, někteří jako vizi, jiní jako už o realitě.

Některé zdroje, včetně např. (Mařík a kol., 2016), přitom o 4IR uvažují též jako o příští průmyslové revoluci (*4th/The Next Industrial Revolution*), kdy dopad „technologického vývoje, který bude hnací silou změn ve výrobě i v životě společnosti v příštích 10-15 letech“ (Mařík a kol, s. 238). Má jít o širší definici změn v moderní výrobě zahrnující „rozšíření globálních hodnotových řetězců, vzrůstající důležitost znalostní ekonomiky a růst digitální ekonomiky“ (tamtéž). Tedy další slepenec ekonomiky znalostní a ekonomiky digitální?

U ekonomiky znalostní (*Knowledge Economy*) zopakujme, že termín má označovat současné moderní ekonomické systémy, které mají být založeny na využívání znalostí nebo produktů s pokročilými technologiemi pro vytváření hodnot, produktů či služeb. Znalostní ekonomiku ženou dopředu myšlenky a inovace. Dochází zde k zúročení znalostí, roste význam vzdělání a využití vědeckých poznatků z hlediska konkurenceschopnosti. Znalostní ovšem nemá být pouze ekonomika, nýbrž i celá společnost, ve které její další rozvoj a zdokonalování musí být podporováno tím, že se všichni vzdělávají a celoživotní učení se stává součástí způsobu života. Dodejme, že spíše než o označení reality jde o další marketingový, mediální i politický projekt a výnosný byznys. Plkáním o znalostní ekonomice se to hemžilo už v 90. letech, v rámci tzv. nové ekonomiky. Užívané je i pojmenování učící se společnost či společnost vědění (*Knowledge Society/Learning Society*), se znaky v podobě znalostí, vědění, vzdělávání. Schopnost učit se, akumulovat znalosti a zkušenosti a znovu je aplikovat má být klíčovým principem znalostní společnosti. Objevují se i termíny společnost vzdělání či chytrá společnost. Označení společnost vědění poprvé používá P. F. Drucker (Drucker, 1969), kdy tato má přinášet dějinný obrat – po zemědělství, průmyslu a službách se stává dominantním módem produkce vědění. Čili opět variace na téma informační revoluce i informační či postindustriální společnosti. Ostatně „*historické pilíře společnosti vědění*“ tvoří právě teorie informační (usnadnění produkce a rozšiřování nových poznatků pomocí ICT) a postindustriální (např. s typickými proměnami profesní struktury a trhu práce) společnosti, s odkazy na D. Bella, Y. Masudu, A. Tofflera či J. K. Galbraitha aj. Opomíjet nelze ani termín společnost sítí či síťová (J. Rifkin, M. Castells), používaný k označování nové společenské organizace, spojené s rozvojem telekomunikačních technologií, hlavně internetu. Za autora termínu „*společnost sítí*“ bývá označován M. Castells (např. Castells, 1996). Identifikuje tři procesy, které vedly ke zrodu síťové společnosti. Jde o prudký rozvoj informačních technologií, kapitalistické krize a genezi feministických a environmentálních hnutí coby reakce na krizi demokracie. Společně tyto tři proudy podnítily vznik nové síťové kultury i ekonomiky. Hlavní zdroj konjunktury zde tvoří generování a zpracování informací. Činnosti jako produkce, výměna a spotřeba se odehrávají v globálním prostředí. Produktivita a konkurence jsou budovány v globální síti interakcí probíhající mezi produkčními sítěmi.

4IR bývá nezřídka vymezována ve smyslu současných trendů digitalizace, a s ní související automatizace výroby aj. a dopadů (např. pro trhy práce i práci samotnou). 4IR

s vazbou na ekonomiku digitální? Digitální revolucí měla ale už být revoluce třetí? Tedy 4IR jako druhá digitální revoluce či další fáze? Populární termín (a propagandistické i marketingově výnosné heslo) digitální ekonomika (*Digital Economy*) razí D. Tapscott (1995), který odhaduje, už v jeho počátcích, význam internetu a poté (2006) frázemi cílí na inovace a nové přístupy ke konkurenceschopnosti (česky Tapscott, 1999, resp. Tapscott, Williams, 2010). Digitální ekonomika má označovat revoluční způsob alokace zdrojů, který hojně využívá ICT. Má jít o proces prostupující celou společností, který je provázán s koncepcí informační společnosti. Leč takto byla vize digitální ekonomiky prezentována již v kontextu tzv. nové ekonomiky i tzv. nové ekonomie 90. let (kdy se hovořilo také o *Internet Economy* či *Web Economy*). Tzv. nová ekonomika a globální informační společnost byly populární pojmy, které postihl prudký pád poté, co splaskla technologická bublina ze sklonku 20. století (Sirůček, 2016a).

Digitalizace přitom má pronikavě měnit především průmysl, který má být nově založen na komunikaci. Texty o 4IR se přitom tradičně zaklínají, že nemá jít o procesy pouhé digitalizace průmyslové výroby, nýbrž *„je to komplexní systém změn, spojený s řadou lidských činností ...“* (Mařík a kol., 2016, s. 21). Nicméně i zde se opakuje, že právě *„digitalizace je nezbytnou, skutečně základní podmínkou pro realizaci systémových kybernetických principů, pro realizaci inteligentních výrobních systémů a služeb“* (tamtéž, s. 19). Urputná opakování, že 4IR není pouhou další digitalizací výroby – jakkoli významnou – jsou až podezřelá. Skeptika napadá, jestli tomu tak fakticky není a jenom se to nesmí říkat nahlas. Bylo by to nekorektní.

Jak to vypadá se sledem průmyslových, resp. technologických revolucí v industriální historii? Studie (Mařík a kol., 2016) letmo zmiňuje tři průmyslové revoluce, které byly *„vyvolány rozmachem mechanických výrobních zařízení poháněných párou, zavedením hromadné výroby s využitím elektrické energie či využitím elektronických systémů a výpočetní techniky ve výrobě“* (Mařík a kol., 2016, s. 21). Dnes má probíhat už čtvrtá, která nemění pouze průmysl, nýbrž všechno. *„Fenomémem dneška je propojování internetu věcí, služeb a lidí a s ním související nesmírný objem generovaných dat, ať už komunikací stroj-stroj, člověk-stroj nebo člověk-člověk“* (tamtéž). Čili informační revoluce, ale ta už dávno probíhá? Další fáze? Ovšem např. D. Šmihula hovoří o dnešku jako už o *„postinformační vlně“*, přičemž *„informačně-komunikační revoluci“* datuje cca 1985-2000 (a celou *„vlnu informační a telekomunikační revoluce“* pak rámuje 1980-2015).

Cca od roku 2015 predikuje nástup technologické „*revoluce postinformační*“, resp. „*biomedicínsko-vodíkové*“. Šmihula přitom neoperuje pouze s industriální historií, nýbrž s celkem šesti dlouhými vlnami kapitalistických ekonomik, z nichž každá byla zahájena technologickou revolucí (Šmihula, 2009, 2011).

WEF využívá schématu: první průmyslová revoluce (1784) – pára, voda, strojní výroba zařízení; druhá (1870) – dělba práce, elektřina, masová produkce; třetí (1969) – elektronika, informační technologie, automatizovaná produkce a čtvrtá (?) – CPS. S čímž korespondují i popularizační schémata „*From Industry 1.0 to Industry 4.0*“, která u i1.0 uvádějí rok 1784 (s průmyslem, založeném na mechanickém zařízení poháněném vodou a párou), u i2.0 rok 1870 (založeném na masové výrobě umožněné dělbou práce a využívání elektrické energie), u i3.0 rok 1969 (založeném na použití elektroniky a informačních technologií pro další automatizaci výroby) a u i4.0 současnost (založeném na využívání CPS). Propagační texty určené širší veřejnosti přinášejí též obrázky zobrazující populárně sled průmyslu 1.0 (parní stroje), 2.0 (pásová výroba a elektrifikace), 3.0 (informační technologie a elektronika) a průmyslu 4.0 (inteligentní propojení sítí). Ohledně čtyř stupňů průmyslové revoluce bývá u 1.0 uváděn konec 18. století (též s rokem 1779 – první parní stroje, též „*období parních strojů*“), u 2.0 19. století (též s rokem 1870 – první pásová produkce jatka v Cincinnati, též „*období elektrifikace a motorizace*“), u 3.0 začátek 70. let 20. století (též s rokem 1969 – první programovatelné řízení s pamětí, též „*období digitalizace, automatizace a robotizace*“) a u 4.0 dnešek (rok 2011 či 2013, též „*období chytrých továren budoucnosti*“). Tato schémata se obvykle zásadněji neodlišují, s výjimkou počátku třetí průmyslové revoluce, u které někde bývá uváděn přelom 60. a 70. let a jindy až 80. léta 20. století. S čímž ostatně částečně koresponduje i počátek datování procesů soudobé globalizace, někdy od konce 60. let, jindy až od 80. let. V technologickém pohledu (blízkém např. marxistickým přístupům) globalizace figuruje coby forma rozvoje výrobních sil, silně vázaná na nové ICT. Proto bývají její počátky často vztahovány právě k 80. letům. Existuje však i jiné datování jejího počátku, a to cca od 60. let, kdy jsou vyzdvihovány aplikace nových technologií spojených se vzestupnou fází (40. a 50. léta) IV. dlouhé K-vlny, nastartované II. světovou válkou. O globalizaci vývoje mnozí hovoří právě již od 60. let minulého století, kdy společenské rozpory definitivně ztrácejí lokální charakter. Rozdílnosti zde plynou z toho, zda je nástup globalizace spojován s přínosy vědeckotechnické či tzv. informační revoluce.

Sled čtyř průmyslových revolucí načrtává i K. Schwab. První má probíhat v 18. a 19. století v Evropě a Americe. Jde o přechod od společností agrárních a venkovských k průmyslovým a městským, s vývojem parního stroje a aplikacemi pro průmysl textilní a železnice. U druhé (1870-1914) jde o období růstu existujících průmyslových odvětví a rozšíření nových, jako jsou sféry produkce oceli, ropy a elektřiny, spolu s využitím elektrické energie pro hromadnou výrobu. Technologický pokrok přináší telefon, žárovku, fonograf či spalovací motor. Třetí má začínat rokem 1980 a trvat dodnes. Má jít o revoluci digitální, s využitím analogových elektronických a mechanických přístrojů. Technologický pokrok se projevuje osobními počítači, internetem a ICT. 4IR navazuje na revoluci digitální, kdy začínají zásadní průlomy v celé řadě sfér, s klíčovou rolí robotiky, umělé inteligence, 3Dtisku,²² nanotechnologií, biotechnologií, internetu věcí nebo autonomních vozidel (Schwab, 2017).

J. Šulc (2016)²³ pracovně strukturuje rozvoj lidské společnosti v průběhu posledních 10 000 let na období předindustriální (do druhé poloviny 18. století, přesně do roku 1760, též civilizace s naturálním charakterem či *„věk fyzické síly člověka a zvířat“*) a industriální epochu, se sledem průmyslových revolucí. První datuje 1760 až 1830, kdy jde o *„věk páry“*, druhá (cca od poloviny 19. století cca do poloviny 20. století) je *„věk strojů a tovární velkovýroby“*, třetí (cca od konce 40. let 20. století do přelomu 80 a 90. let 20. století) je *„věk vědecko-technické revoluce a počítačů“* a čtvrtá (*Industry 4.0*) je *„věk digitální“*, přičemž se od přelomu 80. a 90. let nalézáme v počátečním stadiu. První tři revoluce označuje jako *„první věk strojů“*, čtvrtou za *„druhý věk strojů“*. Jiné prameny ovšem velké technologické cykly-věky pojmenovávají, a počátek datují, takto: *„Průmyslová revoluce“*, 1771, *„Věk páry a železnic“*, 1829, *„Věk oceli a těžkého strojírenství“*, 1875, *„Věk ropy, elektřiny, automobilů a hromadné výroby“*, 1908 a *„Věk ICT“*, 1971. Zde by digitalizace a robotizace nebyla revolucí 4.0, nýbrž už technologií věku 6.0 (Pérezová, 2002, 2010).

Někteří však technologie i4.0 nespojují s 4IR, nýbrž s revolucí třetí. Dle J. Rifkina (Rifkin, 2011) lidstvo prošlo první průmyslovou revolucí v 19. století a druhou ve 20. století. Aktuálně predikuje třetí. Důraz klade na energetický systém, který vytváří povahu civilizace a ovlivňuje svět práce. Zásadní ekonomické změny údajně nastanou,

²² Termín 3Dtisk je zjednodušené označení pro aditivní výrobu. Před záplavou sloganů o 4IR byla módní a populární představa třetí průmyslové revoluce, s počátkem právě v nástupu trojrozměrných tiskáren.

²³ S využitím (Morris, 2010) či (Brynjolfsson, McAfee, 2015).

když ICT budou využívat nových energetických režimů, zejména elektřiny z obnovitelných zdrojů. Predikována je zde kultura většího sdílení a kooperace (kdy ICT proměňují trhy na kooperativní prostor) a další změny ekonomické i sociální. Mají být stírány hranice mezi reálným světem a světem internetu, vlastnictví má nahradit přístup do databází a ke službám, vznikne nový kolaborativní prostor (podporující kreativitu), v prostředí rychlé komunikace s celým světem a kontaktu bez bariér mají být lidé sebevědomější i zodpovědnější k prostředí, má nastat požehnaný „*věk empatie*“.

Zmínit je možné i širší úvahy na téma civilizačních zlomů (Staněk, Ivanová, 2016), nebo u jiných civilizačních revolucí, kdy máme dnes být např. svědky nástupu již třetí civilizační revoluce – po neolitické a průmyslové má rychle přicházet civilizační revoluce digitální. Tato nemá měnit svět stávající, nýbrž vytvářet zcela nový, virtuální. Digitální revoluci táhnou technologické inovace, údajně se šesti rysy v angličtině na „*D*“ – odtud tzv. 6D revoluce.²⁴

Zrekapitulujme členění průmyslových, resp. technologických revolucí, které lze pořád považuje za neadekvátnější (Sirůček, 2016a, Sirůček a kol., 2007). Nikoli nepodstatná je přitom otázka kritéria – uvažovat lze např. inovace nejvyšších řádů (inovace „*epochální*“). Telegraficky: první průmyslová revoluce (Anglie, s jádrem cca 1760-1830), druhá (též technickovědecká) revoluce (s vlastním jádrem 1873-I. SV), třetí (též vědeckotechnická v užším smyslu) revoluce cca od II. SV dodnes (?), a to různými etapami (včetně revoluce informační aj., možná i s etapou digitální či „*etapou 4.0*“). Podrobněji: Revoluce průmyslové (technologické, někdy též i vědeckotechnická revoluce v širším smyslu) lze identifikovat zatím tři. Startuje první průmyslová revoluce s aplikací parního stroje do textilního průmyslu (cca 1770-1815), následně v železniční a lodní dopravě aj. (cca 1830-70, tzv. „*éra železnic*“). Tato začíná v Anglii s postupnou difúzí do dalších zemí. Dále druhá (tzv. technickovědecká) s aplikacemi elektřiny, spalovacího motoru, „*velké*“ chemie, telegrafu atd., cca 1873 - cca do začátku II. SV. Následuje třetí (tzv. vědeckotechnická), nastartovaná II. SV, s první „*atomovou*“ etapou ve znamení jaderné energie, elektroniky, syntetické chemie, aeronautiky, kosmonautiky (cca 40. - 70. léta).

²⁴ Jde o tato „*D*“: 1) digitalizace, 2) dematerializace (digitální inovace nás zbavují průmyslové a biologické hmoty), 3) demonetizace (digitální inovace jsou levné či zdarma), 4) demokratizace (digitální inovace budou přístupné všem, čímž teprve začíná masové šíření a globalizace), 5) „*klamavost*“ digitálních inovací („*deceptive*“), zprvu se jeví jako neperspektivní, musí být na nich „*vychytány mouchy*“ a posléze získávají „*imperiální sílu*“ a 6) výše uvedeným se stávají dominantními a demolujícími („*disruptive*“), kdy zlikvidují materiální, analogovou a biologickou minulost (a promění i naše zvyky etc.). Zde s využitím (Kysilka, 2015).

Další je etapa „*informační*“, spojovaná s mikroelektronikou, telekomunikacemi, později internetem nebo biotechnologiemi (cca od 70. - 80. let). I4.0, resp. 4IR (cca od roku 2010) by zde mohly reprezentovat další etapu, a to etapu „*digitální*“.

S čímž koresponduje i sled inovačních dlouhých Kondratěvových cyklů, včetně konsekvencí pro ukončení IV. K-vlny, resp. vlny-cykly další. Historie moderní průmyslové společnosti začíná rozmachem první průmyslové revoluce v Anglii. Tato se stává materiální základnou I. dlouhé K-vlny (1780/90-1844/51), skládající se z etapy dlouhé expanze (1780/90 až 1810/17 (horní bod obratu)) a dlouhé deprese (1810/17 až 1844/51). II. K-vlna je datována 1844/51-1880/96, přičemž dlouhá expanze let 1844/51 až 1870/75-76 (horní bod obratu) se opírá o rozvoj železnic, metalurgie a strojírenství. III. dlouhá K-vlna zaujímá léta 1880/96-1939/45. Dlouhá expanze 1880/96-1914 (s obratem 1914-17) využívá nových společenských forem vzniklých v minulé dlouhé depresi a je založena na rozvoji druhé technologické revoluce – technickovědecké. IV. dlouhá K-vlna nastupuje v bouři II. SV a je nesena třetí technologickou revolucí – vědeckotechnickou. Její datování není zcela jasné: 1939/45-původně cca kolem 2000 (ale už i dříve). Dlouhá expanze trvala cca 1939/45 až 1965/70. Od období let 1965/70 (horní bod obratu) prožíváme dlouhou depresi IV. K-vlny. A co bylo, a je, dále? Otazníky...

Nemálo studií hovořilo, resp. i hovoří, o čtvrté technologické revoluci – informační, kterou někdy spojují s V. dlouhou K-vlnou. A to s původně predikovaným vrcholem 2020/30 (Sirůček, 2016a). Řada autorů ovšem konstatuje (přesněji přiznává), že dnes možná ještě dobíhá IV. K-vlna a je teprve adekvátně připravován (resp. i záměrně oddalován) náběh technologií V. K-vlny, alespoň v globálním měřítku. Jiní start V. dlouhé K-vlny ovšem zasazují (či dříve zasazovali) do 90. let a spojovali s vývojem především ekonomiky USA. Mohly by technologie i4.0 konečně přinášet onu netrpělivě vyhlíženou pátou vlnu? Leč „*magie pátého Kondratěva*“ může spočívat prostě i v tom, že ono zpoždění (které, přiznejme, trvá už nějak podezřele dlouho) či mezietapa etc. mezi IV. a V. vlnou je samotná V. dlouhá K-vlna a digitální technologie i4.0 přinášejí její vlnu Wardwellovu cca v polovině K-cyklu...

Objevují se však i úvahy o probíhající VI. či VII. K-vlně. L. A. Nefiodow operuje s těmito K-cykly: 1. (1780 až 1830-50, parní stroj, textilní průmysl, oděvy), 2. (1830-50 až 1870-90, železnice, ocel, hromadná doprava), 3. (1870-90 až 1920-35, elektrotechnologie, chemický průmysl, masová spotřeba), 4. (1920-35 až 1950-80,

automobily, petrochemie, individuální mobilita), 5. (1950-80 až 2000-05, informační technologie, informační komunikace), 6. (od 2000-05, biotechnologie, psychosociální zdraví, celostní zdraví). Nefiodow uvádí, že V. K-cyklus ukončila světová hospodářská krize 2000-03 a začal cyklus nový. Nosičem zde má být zdraví v celostním pojmání, včetně jeho aspektů fyzických, psychických, mentálních, sociálních, ekologických i duchovních, kdy základní inovace představují psychosociální zdraví a biotechnologie (Nefiodow, Nefiodowová, 2015). L. E. Grinin a A. L. Grinin zase 6. K-vlnu datují 2020-30 až 2050-60 a tuto spojují s technologiemi MBNRIC (med-bio-nano-robo-info-cognitive), kdy zdůrazňují zdravotnické služby a plně vědeckou kybernetiku. U 5. K-vlny (1980-2020) má být klíčová mikroelektronika, osobní počítače, vysoce kvalifikované služby a počátky vědecké kybernetiky (Grinin, Grinin, 2014). Kybernetická revoluce 6. K-vlny by tady mohla eventuálně snad i částečně korespondovat s technologiemi i4.0...

Mnozí přitom hovoří o čtvrté tzv. informační revoluci (též revoluci informačně-komunikační) nikoli jako o pouhé etapě, nýbrž o samostatné revoluci, s počátky koncem 60. nebo až začátkem 80. let 20. století. Alternativní pojetí přitom operují s první průmyslovou revolucí členěnou na etapu první (cca 1770-1870) a druhou (poslední třetina 19. století-II. SV), druhou průmyslovou (vědeckotechnickou) revolucí členěnou na první „atomovou“ etapu (40. - 70. léta 20. století) a druhou „informační“ etapu (od 70. let 20. století). Nemohla by *Industry 4.0* představovat třetí etapu? Někteří zlom v ICT (a high-tech typu genetiky či biotechnologií) v posledních dekádách označovali za třetí průmyslovou revoluci či třetí etapu revoluce vědeckotechnické. Dnes se ale mluví už o 4IR. Setkat se lze i s kategorií „globální revoluce“, kdy jako první bývá uváděna „neolitická“, jako druhá „industriální“, s vizí třetí (např. přechod na trajektorii trvalé udržitelnosti). Robotika a AI též někdy bývají spojovány s třetí „vědeckou revolucí“, ale i s třetí etapou druhé průmyslové (vědeckotechnické) revoluce...

Zhoubný technooptimismus 4.0

Mainstreamové texty se předhánějí v líčení fantastických dopadů technologií i4.0. Inteligentní továrny – coby produkt 4IR – budou všestranné, vysoce efektivně využívající zdroje a respektující principy ergonomie k ulehčení i zajištění bezpečnosti práce. Inteligentní továrny otevírají prostor pro vznik nových obchodních modelů i pro nové kreativní cesty přidané hodnoty. Změní se komunikace mezi člověkem a strojem,

principiálně redefinovány budou vazby mezi zákazníky, výrobci a dodavateli. Což má významně přispět k řešení globálních problémů, lidem pak údajně připadne pouze kreativní práce, vzroste i pracovní flexibilita, zlepší se život osobní etc. etc. *Průmysl 4.0* významně ovlivní také sektor služeb, vzniknou zásadní příležitosti pro vývoj nových forem péče o zákazníka. Pronikavé změny čekají obchodní modely podnikání, kdy tradiční způsoby nájmu a prodeje nahrazují formy sdílení, kdy záběr sdílený služeb má být už nyní relativně značný. Potenciál i4.0 zefektivní využívání zdrojů, povede k růstu produktivity, optimalizaci logistických tras či produkčních a dodavatelských řetězců. Predikovány jsou ohromné přínosy v rozvoji měst a regionů (*Smart Cities/Smart Regions*) apod. Firmy mají mnohem rychleji reagovat na potřeby zákazníků, kdy má být dosaženo „*nové úrovně hromadné výroby zohledňující individuální přání zákazníků*“ (Mařík a kol., 2016, s. 199). Nové technologie mají v neposlední řadě také zvýšit kvalitu produktů. Položme si ovšem otázku, zdali je opravdu toto v zájmu kapitálu? Připomeňme kouzelné slůvko „*kurvítko*“, kterým M. Ransdorf trefně označoval cosi, co firmy do svých produktů záměrně vkládají, aby tento nevydržel o mnoho déle, nežli je právě záruční doba.

Vše výše nastíněné standardně s neustálým vzýváním neodpouštějících a krutých „*božstev*“ flexibility, inovativnosti a konkurenceschopnosti. Imperativ globální konkurenceschopnosti velí všem být neustále flexibilní a permanentně nejenom k dispozici, ale i v existenčním ohrožení a nejistotě. Výkon povolání už pro integraci do společnosti přestává stačit a jedinec je stále více tlačěn a manipulován čelit ohrožením individuálně. Posedlost hospodářským růstem zdaleka nekončí, i když v kontextu 4IR se občas i cudně špitne o tom, že nová technologie též šetří zdroje²⁵ a řeší globální problémy. Další „*přírodní kapitalismus*“?

Totální bezradnost při koncipování i prosazování trvalé udržitelnosti trvá. Vzpomeňme Zprávy Římského klubu např. v podobě optimistické ekologické vize pro 21. století, která též žonglovala s magickým číslem čtyři. Radostná revoluce, která se nekonala, nesla jméno „*revoluce faktoru 4*“. Jako základní nástroj k dosažení ekologicky přijatelnějšího světa zde figuroval trh. Čím více trhu, a čím méně jeho deformací, tím lépe. Technooptimistická „*revoluce efektivnosti*“ (vše, co děláme a vyrábíme je možno činit lépe, efektivněji a přitom spotřebovat pouhou čtvrtinu energie a surovin) měla nastolit idylický „*ekokapitalismus*“. Mýtický „*Faktor 4*“ měl přinést „*při dvakrát nižší spotřebě přírodních*

²⁵ Namátkou srov. (Mařík a kol., 2016, např. kap. 10).

zdrojů zdvojnásobení rozdělitelného blahobytu“, tj. zčtyřnásobení produktivity zdrojů (parafráze dle Weizsäcker, Lovins, Lovinsová, 1996). Autoři sní přímo o „*natural capitalism*“ (tržně-ziskovém systému šetrně, a nikoli kořistnický, zacházejícím s přírodou), kterým se otevírá další průmyslová revoluce (Hawken, Lovins, Lovinsová, 2003). Tedy další „*Next Industrial Revolution*“?

Ovšem 4IR revolucí trvalé udržitelnosti a ne-růstu opravdu není. Ke „smíření“ a přátelské koexistenci techno- a biosféry nedochází, ani k emancipaci informačních infrastruktur z područí globálních korporací a informace v dnešní informační společnosti považovat za veřejný statek též asi nelze. Čili společnost 4.0 asi nebude ona J. S. Millem či J. M. Keynesem (Keynes, 1930) vysněná společnost, kde vzniká široký prostor pro solidaritu, vztahy kooperace, kdy základní ekonomické otázky jsou vyřešeny, všechny absolutní potřeby všech saturovány a důraz je možné přenést na jiné priority, nežli je tvrdá honba za profity, mocí a stálý růst ... Keynes i předpovídá, že na konci 19. století budou technologie natolik vyspělé, že země jako Británie či USA si dovolí přechod na patnáctihodinový pracovní týden. Mýlil se? Standardní odpověď zní, že nepočítal s masivním nárůstem konzumerismu (Jde prý o zcela svobodnou volbu, kdy jsme se rozhodli pro větší množství zábavy a všelijakých hraček před kratší pracovní dobou). Možná však, že uvedené dnešní technologie už umožňují, leč technologie jsou ve stávajícím rámci mobilizovány spíše k tomu, aby široké masy donutili nikoli pracovat méně, nýbrž více. Včetně vytváření zaměstnání, které jsou úplně k ničemu.²⁶

Objevují se ovšem silně utopické vize, že nové informační a digitální technologie (včetně propojení nových zdrojů energie a nových prostředků komunikace) zásadně pozitivně promění životy všech a celých společností právě směrem k většímu sdílení a kooperaci, k omezení touhy po moci i po vlastnictví, směrem k větší empatii a zodpovědnosti. Nové technologie omezí konkurenční boj (firmy si mají více pomáhat), potřeba moci ztratí živnou půdu (lidé ani civilizace už nebudou muset soupeřit a bojovat o moc ani o zdroje), moc bude „sdílená“, kdy touhu po moci nahradí pocit užitečnosti. Trhy se mají proměnit na „*nový kooperativní prostor*“. Zboží a informace se sdílejí mezi

²⁶ Srov. anarchistický esej (Graeber, 2013). Nastolený pracovní režim má přitom dokonale vyhovovat zachování moci finančního kapitálu. „*Skutečné, produktivní zaměstnance ždímáme a vykořisťujeme. Zbytek je rozdělen na terorizovanou vrstvu těch, kterým, se univerzálně spílá, tj. nezaměstnané, a na početnější skupinu lidí, kteří jsou placeni v podstatě za to, že nedělají nic – jejich pozice jsou vymyšleny tak, aby nutily k identifikaci s perspektivou vládnoucí třídy (manažeři, administrativní pracovníci apod.) a hlavně jejich finančních avatarů ...*“ (s. 6 českého překladu originálu *On the Phenomenon of Bullshit Jobs*).

jednotlivci bez řízení shora, posiluje se komunikace i empatie. Trhy se mění na „*ekosystém*“ a podobně se má proměnit i model uspořádání světa lidí. Nastat by měl „*věk empatie*“, neboť se přece člověk rodí jako sociální tvor s potřebou být přijat do společenství a tutéž potřebu naplňovat i druhým. Lidé mezi sebou budou více kooperovat a konkurence mezi nimi se omezí na soutěže inovativních nápadů a tvořivých přístupů, což se prý již děje na platformách internetových sociálních sítí a komunit.

Nové technologie umocní kreativitu (daleko více lidí bude pracovat v kreativních oborech), která kráčí ruku v ruce se zralým a odpovědným chováním, s vytvářením mezilidských vztahů, které nejsou už založené na ovládání a vlastnění, nýbrž na podpoře a spolupráci. Generace vyrostlé v prostředí internetu, ve světě rychlé komunikace a kontaktu s celým světem bez bariér mají být sebevědomější a taktéž zodpovědnější k životnímu prostředí. Vyprázdněna má být kategorie vlastnictví, protože mnoho věcí si krátkodobě pronajmeme. Vlastnictví má fakticky nahradit přístup do databází a ke službám. Stírány budou hranice mezi reálným světem a světem internetu (s hologramy, holovizí aj.). Skončí krize globální ekonomiky napojené na ropu. Zmizí velkovýroba i velké fabriky a více lidí bude pracovat ve službách, sféře ITC, stavebnictví či logistice. Budování nové infrastruktury vytvoří tisíce podnikatelských příležitostí i miliony pracovních míst. Větší roli bude hrát otevřenost a kreativita, kterou má podporovat internet. Demokratizace energie přispěje k posunu společnosti od autoritářských struktur ke kolaborativním. První a druhá průmyslová revoluce měly být doprovázeny vznikem národních ekonomik, národních států a centralizovaného, geopolitického dělení světa shora dolů. Síťová komunikace povede lidi k větší odpovědnosti k planetě jako celku. Odkážme zde na texty (Rifkin, 2000, 2011), s upozorněním, že tento futurolog technologie a změny standardně označované za 4IR spojuje s revolucí v pořadí třetí.

Naznačené úvahy mohou být pro někoho líbivé, nicméně zopakujme jejich dětinskou naivnost týkající se např. člověka samotného. Nové technologie s sebou přináší i nové lidi, a to samé ušlechtilé Mirky Dušíny... Všichni lidé jsou přece hodní, dobří a vždy výjimečné a kreativní osobnosti. Realita? Nezapomínejme, že všechny procesy se odehrávají v kapitalistických, soukromovlastnických a tržních mantinelech. Nové technologie, včetně (resp. v čele s) AI, mají absolutně snížit potřebu práce ve všech oblastech. Na živé lidi zbývá pouze absolutní kreativita myšlení. Naivisté se utěšují tím, že všechny předchozí průmyslové revoluce přece nakonec vedly ke vzniku většího počtu pracovních míst, nežli

zlikvidovaly. Což když jsou predikované změny opravdu výjimečné, a to právě v tom, že uvedené už nebude platit? Nebo snad úplně ze všech naděláme vědce, kreativce, programátory, operátory, digitální specialisty a k tomu nadšené dobrovolníky neziskovek a přátelských sítí sdílené ekonomiky? Je skutečně většina populace takto mentálně nastavena? Kolik procent populace je schopných tvořivě a nezávisle myslet? Kolik procent následně tyto myšlenky rozvíjet a aplikovat? A co všichni ostatní? Neplatí snad, že drtivá většina lidí výsledky technologických revolucí pouze pasivně používá, aniž by jim rozuměla? Mnozí už brzy nemusí být přebyteční pouze relativně, nýbrž i absolutně... Lidé přestávají být pro zhodnocovací systém zajímaví jako výrobci i jako konzumenti a nakonec jsou fyzicky likvidováni v hororovém scénáři ala (Forresterová, 2001).

Co bude s lidmi, když digitální éra ukončí placenou práci pro široké masy? Pokud placená práce přestane být středobodem života? Co bude náplní a jeho smyslem? Volný čas? A není to spíše hrozba, než báječná výzva? Nezapomínejme ani na to, že R. Richta (a vlastně už i Marx) v tomto kontextu dumali o vědeckotechnické revoluci socialistické, nikoli kapitalistické. Zaručíme-li každému nepodmíněný občanský příjem, nenastane naprostý společenský rozvrat, nezavládne nelidské barbarství? Totální anarchie bez řádu, kázně, disciplíny, pořádku, autorit i motivací? S novými technologiemi totiž nekráčí ruku v ruce „nový 4.0 člověk“. Který, pokud nebude muset pod existenčním tlakem pracovat, bude se ve volném čase jen nadšeně celoživotně vzdělávat, harmonicky a kreativně rozvíjet, empaticky kultivovat pro blaho své i blaho všech, vše nadšeně sdílet a dobrovolnický se zapojovat do prospěšných a neplacených aktivit. Krásná utopie. Proč by se ale reálný člověk z masa a kostí měl takto chovat? Co ho bude nutit a motivovat? Touha po vlastní užitečnosti? Vnitřní uvědomělá kázeň? Sebeúcta? Radost z tvořivého díla? Radost mohou lidé pociťovat i z destrukce, násilí... Nejsou vlastně prvními, kteří dostávají nepodmíněný příjem imigranti? Kam to vede? Vedle nepodmíněného základního příjmu jsou oživovány již vousaté, a přitom rozumnější, úvahy ohledně zkrácení pracovní doby. Někteří doporučují kombinaci obou cest. Tedy podstatné rozšíření „*part time*“, což by doplňovalo občanský nepodmíněný příjem. Člověk by pracoval několik hodin po několik dnů v týdnu a zůstal by mu tak i pocit užitečnosti a smysluplnosti pro společnost.

Levicoví progresivisté fatálně přeceňují vlivy výchovy a prostředí. Korektní a módní stále je optimistická víra, že člověka z větší části formuje výchova a prostředí, včetně

sociálních poměrů, a to daleko více nežli příroda, tj. vrozené genetické dispozice. Realita je mnohdy odlišná a i soudobá věda, ač často nerada, nekorektně přiznává, že tomu může být naopak. Normální lidé, včetně normální levice, by tak vždy měli respektovat přírodní úděl (kdy např. pohlaví není společenskou konvencí a konzervativní společností pouze vnucovaný způsob chování). Vzorce chování tzv. lumpenproletariátu či lumpenburžoazie se reprodukuje a předávají i bez ohledu na společenské uspořádání a podnětné (či nepodnětné) prostředí. Mnozí radost z díla nepociťují nikoli proto, že jejich práce je nekreativní a odcizená, ani proto, že nemají pod kontrolou své postupy i výstupy, nýbrž proto, že jsou bytostná „*netáhla*“. Z asociální lůzy nevalného IQ i EQ kreativní, empatické a nezištné altruisty, kteří se ve volném čase budou harmonicky rozvíjet a dobrovolnický i samosprávně podílet na chodu společnosti, vymodelujeme těžko. Obdrží-li tito nepodmíněný příjem, nestanou se z nich – mávnutím kouzelného proutku – společností vděčné a odpovědné andělské bytosti, které uvědoměle a morálně ctí i dodržují pravidla, normy, zákony a snaží se tvořivě začlenit. Nýbrž bude pouze zesílena jejich závist, chamtivost, sobeckost, zloba, agrese i frustrace a budou mít více času a především prostředků na vymýšlení i páchání asociálních činů a zla.²⁷ Lidé, co se adekvátně neuchytnou a nezačlení, propadnou hněvu, byť budou mít jistou úroveň materiální existence zajištěnou (Ani dnešními teroristy obvykle nejsou ti nejchudší a obvykle tito nevraždí kvůli hmotné nouzi). Propadnou zklamání, hněvu a frustraci i v případě, že by příslušná úroveň zajištěné existence byla pro všechny relativně vysoká. Nicméně poziční konkurence nezmizí, naopak ještě zesílí a ještě více zbrutální, neboť tzv. poziční statky zůstanou elitářsky vždycky vyhrazeny pouze někomu. V systému, kde všichni práci mají vykonávat stroje, závratně poroste poptávka po lidském rozměru. Mnozí si rádi tučně připlatí za to, aby v restauraci byli obsluhováni lidmi a nikoli roboty, aby pečovatelkou, ošetřovatelkou nebo i prostitutkou byla lidská bytost a nikoli umělý stroj etc. Lidský faktor bude drahý. Budeme pracující živé lidi ukazovat v období zoologických zahrad, národních parků nebo folklorních skanzenů?

Optimistické vize přitom předpokládají proměny samotné podstaty člověka, člověk by musel přestat bažit po moci, síle, postavení, ovládání jiných, i po vlastnictví, po majetku. Genetické úpravy? Zvrhle šílení post- či transhumanisté projektují „*postčlověka*“,

²⁷ (Koukolík, Drtilová, 2006) zkoumají početné deprivanty. Jde o nemoc, o poruchu osobnosti, nebo o parazitní evoluční strategii a přímo lidskou normu? Odstraní proměna sociálního prostředí opravdu všechny deprivanty?

postmoderní kyborgy, zdokonalené a vylepšené technologickým pokrokem. Pro osvětlené pokrokaře by to měl být kosmopolitní unisexový hermafrodit. Něco mezi bytostí nejen přirozenou a umělou, ale i něco mezi mužským a ženským protipólem. Nový obyvatel Země má překonat genderová napětí i tradiční modely rodiny a společnosti. Vše v duchu pokrokařského zjevení, že vůbec žádné rozdíly mezi muži a ženami přece neexistují. To už je přijatelnější i sluníčkářské snění o sebedemonstraci přirozené lidské individuality pouze skrze soutěž tvořivých nápadů a inovací nebo sdíleného dobrovolnictví pro blaho všech, a tím i pro blaho své. Tedy „*neviditelná ruka samosprávy*“, tj. „*neviditelná ruka trhu*“ naruby? Tady každý uvědoměle sleduje zájmy všech a tímto je automaticky veden i k blahu svému. Obé v duchu vize hlubší harmonie individuálních a celospolečenských zájmů. Reálný život ovšem vždycky harmonický nebývá.

Nemalá část postmoderní společnosti 4.0, v podobě zdegenerovaných digitálních dementů, přehlcných informacemi, možnostmi i zážitky, se nakonec unuděně „*ubaví*“ až k smrti. Od mala je jim totiž stále podsouváno a sugerováno, že na pohodlí i zábavu (a vlastně úplně na všechno) má každý samozřejmý nárok. A tak se chtějí pořád jenom bavit, bez závazků, bez povinností, bez odpovědnosti. Dramaticky umocněna, a povýšena na tzv. lidské právo, bude pohodlnost, lenost a otupělá pasivita, vedoucí k degeneraci a vnitřnímu rozpadu osobnosti, kdy se tito lidé stanou opravdu zbytečnými. Opravdový lišnij čelavěk 21. století...

Přehlížet zcela nelze ani přirozená omezení samotného člověka, a to i ve vztahu k novým technologiím. Možné je připomenutí tři technologických úrovní práce, resp. tří typů antro-po-technického systému (Šmajš, Binka, Rolný, 2012). Biotická neolitická revoluce nastoluje první typ – instrumentální, kdy člověk sám, nebo s pomocí jednoduchého nástroje, působí proti okolní přírodě. První formy produktivní spolupráce s přírodou (lov, pastevectví, zemědělství, rybářství, domácí řemesla) obvykle byly založeny na látkové a energetické bázi živé přírody. V systému člověk-nástroj funkční těžiště spočívá na straně člověka a účinnost ruční individuální práce je limitována biologicky. Technologický převrat přináší abiotická revoluce průmyslová, konstituující antro-po-technický systém mechanický a využívající vědy. Výrobní proces se poprvé stává nadosobním díky mechanicky propojeným továrním strojům a funkční převahu získává nad člověkem stroj. Lidé zůstávají součástí technologie a jejich přítomnost v pracovním cyklu je opět biologicky limitována. Mechanická úroveň pokroku je dovedena ke svému

vrcholu v podobě běžícího pásu. Třetím typem systému je automatizace, která může omezit lidskou účast v abiotickém produktivním procesu, kdy v některých procesech již není místa pro přímou účast člověka. Což přináší vědeckotechnické osvojení elektromagnetických jevů, molekulárních a atomárních procesů. A dále prohlubuje síťová informační společnost. Připomínáno ale bývá, že dopady automatizace a nových informačních a komunikačních technologií na člověka, ekonomiku nebo kulturu jsou silně nejednoznačné. Úplná automatizace všeho možná není a i tyto vysoce sofistikované procesy znovu naráží na biologicky omezené schopnosti člověka. Zmiňme např. výzkumy IQ, které konstatují, že toto při porovnání lidí dnes, a před pár desítkami let, výrazněji neroste. Lidé mají „od přírody“ také omezené kapacity pro užší emocionální vazby. Což je významné v době, kdy se sociální komunikace zdá daleko snazší díky technologiím, a kdy možnosti jsou zdánlivě neomezené.

Kritickým faktorem zvládnutí dopadů procesů 4.0, nejen na zaměstnanost, má být *„především kvalita a fungování vzdělávacího systému, a to včetně procesu rekvalifikací a celoživotního vzdělávání ...“* (Mařík a kol., 2016, s. 18). Standardně a obvykle v duchu frází a nutnosti celoživotního vzdělávání všech. To už slycháváme od 60. let. Celoživotní vzdělání se přitom již realizuje, ovšem značně selektivně. Spíše prohlubuje sociální a jiné polarizace a výrazněji nepomáhá vylepšovat pozice a šance těm, které nové technologie vytlačují. Přidejme varování před zhoršující se úrovní (nejenom) našeho školství. Kvalita vzdělání dramaticky klesá. Hlavní důvod? Pokrokařské modernizační snahy, s přehnanou (pseudo)liberalizací. Zoufale zde, jako i v rodině a v celé společnosti, chybí mužský princip, coby symbol řádu. Fráze o znalostní společnosti velí, že daleko důležitější, než učit děti a studenty konkrétním znalostem či dovednostem, je podporovat jejich schopnost učit se. Líbivá idea. Realita? Děti a studenty nenaučit vůbec nic (kromě toho, že mají samá práva, bez povinností a odpovědnosti, i samozřejmý nárok na úplně všechno, a vsugerovat jim, jak se cítit tzv. diskriminovanými) a hlavně ničím obtížným, namáhavým a nezábavným nikdy nestresovat jejich vždy úžasné, celistvé a výjimečné osobnosti. „Otevřené“ vzdělání a školy dle pokrokařských modernistů? Už nikoli vzdělávací instituce, s nezbytným řádem, kázní (i vnitřní), disciplínou a autoritou kantora, nýbrž kamarádská zábavná a komunitní centra a líně politické korektnosti. Tudíž i smysluplný cíl v podobě

zvýšení digitální gramotnosti, resp. ICT dovedností se zvrhává v cosi docela jiného,²⁸ včetně velmi štědrých penězovodů směrem ke spřáteleným neziskovkám.

Modernisté mantricky opakují, že se už nemusíme nic pracně a nezábavně²⁹ učit, neboť si vše můžeme rychle vyhledat. Přitom kriticky lze pracovat jen s informacemi, které máme uloženy v paměti, které jsme si adekvátně osvojili, včetně souvislostí. A nikoli s těmi, o kterých máme povrchní povědomí a mlhavou představu, kde by mohly být – hlavně bez námahy a rychle – k nalezení. Nikdy nezapomínejme, že skutečné vzdělání nespočívá v tom, že děti a studenty budeme vybavovat pouze tím (znalostmi, dovednostmi, kompetencemi) co budou tzv. „potřebovat“, přesněji tím, čím mohou uspět v globální konkurenci na trzích práce. Kritické a netradiční myšlení, vlastní zdravý úsudek, všeobecný přehled, vědomostní bohatství, schopnost adekvátní práce s informacemi, chápání architektury souvislostí, zkrátka skutečné vzdělání k tomu náležet přitom nemusí. Internetoví omezenci a flexibilní digitální otroci je – k papouškování jediných správných pravd, a k tomu, aby byli stále a vždy ochotně po ruce, bez jakýchkoli jistot a stability – opravdu nepotřebují. Právě naopak. Jsou vybaveni pouze kompetencemi, které právě vyžadují aktuální situace na trzích práce. Pokud trhy zavelí něco jiného, tak i lidé se poslušně změní a flexibilně přizpůsobí. Nemají stálá zaměstnání, neustále jsou nuceni na globálních trzích někam kočovat a podřizovat se jejich diktátu. Jistá smlouva, pevná pracovní doba, stálá zaměstnání se mají stávat minulostí. Má přicházet nová, daleko dobrodružnější éra – na straně jedné plná nových fantastických možností, na druhé i nejistoty.

Přehlížena by neměla být ani digitální demence a šířeji varování před celou digitální společností, která v podstatě nebude ničím jiným nežli elektronickým koncentračním táborem, kdy bývá predikován i „kyberfeudalismus“. Běžný život je stále více deprimující, nejistý a nesvobodný, což si lidé kompenzují sociálními sítěmi a šířeji kyberprostorem, s iluzí svobody, volnosti i určité „mystické kvality“. Vývoj má v reálném životě směřovat k feudalismu, a v době volna a vnitřního života ke kybersvobodě. Digitální demence

²⁸ V roce 2014 byla Vládou ČR přijata *Strategie digitální vzdělávání*. Toto má být „otevřené“ a využívat digitální technologie. Realizaci plánu však údajně brání špatná komunikace a „zastaralé představy o vzdělání“. Doufejme, že digitální vzdělávání se nestane dalším hrůzným mementem MŠMT. Jakým je už inkluze nebo plošná indoktrinace „vědeckým“ genderismem, „vědeckým“ multikulturalismem, „vědeckým“ evropeismem etc.

²⁹ Opravdové vzdělání nikdy nebude pouze hrou a zábavou bez námahy a úsilí. Školy musí zůstat institucemi výchovnými a vzdělávacími, s nezbytným řádem i autoritami. Dnešní modernistická centra zábavy a korektnosti aktivisticky produkují sebestředné narcisy rozmazlené, přecitlivělé a útlocitné, neodolné, postrádající schopnosti odolávat nástrahám světa a neschopné, i sobecky programově odmítající, převzít odpovědnost (Sirůček, 2016b).

(Spitzer, 2014) by měla být zarámována otázkou, na kterou se často záměrně rádo zapomíná: „*Jaký vliv mají počítače a digitální technologie na náš mozek*“? Počítače mají být pomocníky a nástroji poznávání, přičemž děti, ale ani dospělí, by se neměli stát jejich otroky, kteří pouze vykonávají příkazy typu: najdi, odklikni, napiš, přidej do přátel apod. Nad digitalizací dětí a mládeže fakticky ztrácí rodiče i společnost kontrolu. Člověk je ale tvor smečkový, který k učení a životu potřebuje kolem sebe živé lidi a nikoli přístroje. Potřebuje přitom bytosti živé, ne virtuální.

Nadměrné využívání internetu a digitální médií, počítačů, smartphonů, herních konzolí i televize v dlouhodobém horizontu poškozují tělo a hlavně mysl, kdy dochází k zaostávání funkcí mozku. Digitální média nás zbavují nutnosti vykonávat duševní práci a vzniká na nich závislost. Digitální mapy a navigace GPS připravují o schopnost vyznat se ve složitějším prostoru a rozvíjet orientační schopnosti. Uživatel už sám nenaviguje, nýbrž je navigován. V duchu imperativu, že vše musíme dostat bezpracně a bez toho, aby tomu byl věnován čas. Pokusy přesvědčivě prokazují, že zapnutím asistenta v podobě satelitní navigace lidé vypínají vlastní mozek a pozbývají tím i orientačního smyslu. Čím více si lidé život usnadňují nějakou technikou, tím více jim zakrňují vrozené instinkty i nabyté dovednosti. Vyhledávání a psaní na počítači zplošťuje myšlení, kdy už texty v podstatě sami ani netvoříme, nýbrž vlastně pouze přesouváme, kopírujeme a kombinujeme. Navíc přitom už nepíšeme rukou, čímž ochuzujeme i jemně motorické schopnosti a příslušné oblasti mozku. Sociální sítě nás děsivě připravují o styk se skutečnými lidmi, kdy unikáme stále více a více do iluzorní virtuální reality a umělých vzorců chování. Digitální technologie způsobují nevyvážený vývoj mozku, kdy u některých těžce závislých jedinců lze pozorovat i vnitřní rozklad osobnosti. U dětí a mladistvých se vinou nadužívání digitálních médií snižuje schopnost učení, nové technologie přispívají k pronikavému nárůstu poruch pozornosti a poruch čtení, vedou k úzkosti, otupělosti, pocitu osamělosti, poruchám spánku, poruchám sociální interakce, k depresím, zesilují a spouštějí sklony k násilí i agresii nebo též přispívají k nadváze a úpadku fyzických dispozic mladých. Umocňují konzumní a povrchní způsob života, poškozují, brzdí a omezují rozvoj myšlení a mají negativní dopady na sociální i citové jednání uživatelů, přesněji pasivních konzumentů. Interaktivnost či tvořivost tyto technologie ve skutečnosti nerozvíjejí, nýbrž naopak. Videokonference, internetové školství, interaktivní tabule a další digitální technologie jsou sice pro mnohé atraktivní (budoucností i přítomností), mohou snad někdy šetřit i náklady, ovšem kvalitu vzdělání neoddiskutovatelně snižují. Pokrokáři však

i tady uplatňují svou jedinou pravdu – kdo není z údajně pouze úžasných nových ICT bezvýhradně nadšený, prostě nerozumí modernímu světu, nevyhnutelným trendům a bojí se všech změn. Což platí taktéž o údajné jednoznačné blahodárnosti digitální techniky ve výuce a při studiu.

Slouží technologie lidem, nebo naopak?

Nové technologie nedémonizujeme, nicméně mírněme místy až hysterickou posedlost vším digitálním. Je nezbytné zachovat si duševní zdraví a (alespoň) vnitřní svobodu. Opatrnosti a zdravého rozumu nikdy není dost ani v případě elektronizace veřejné správy (*e-Government*) nebo u módních pokrokářských návrhů na elektronické volby, což rozumná levice musí striktně odmítat. Volby nikdy nesmí být degradovány na pouhé kliknutí myši. Argumenty ohledně úspor času či nákladů jsou liché a názor, že mladým by se tímto volby zatraktivnili, je zcestný. Pokud někdo chce volit pouze proto, že může klikat myší, je to principiálně špatně.³⁰

Zopakujme, že odpovědná levice³¹ má nejen nabízet přitažlivé vize, nýbrž i sdělovat pravdu o stavu společnosti, ani nemlčet o ohroženích plynoucích i z projektů typu i4.0. Obecná teze, představa i víra zní, že digitalizace, robotizace a automatizace mají v konečných důsledcích zvyšovat produktivitu a blahobyt. V akademické rovině možná ano, nicméně tyto bolestné procesy mají a budou mít nejen vítěze, nýbrž i početné poražené. Mezi poražené může patřit levice i lidstvo jako celek. Přitom právě sféra technologií musí být jedním z klíčových center zájmu levice. Nejen v duchu naivního snění o fantastickém pokroku a úžasných možnostech. Její pohled musí být strážlivě realistický

³⁰ K diskuzi jsou zde smysluplnější úvahy o povinné volební účasti či volebním právu pouze členům politických stran. I o zvýšení věkové hranice pro možnost volit minimálně na 21 roků. Odpovědná levice musí diskutovat, i nepopulárně konat, taktéž ohledně znovuoobnovení povinné vojny. Což by mělo mladé naučit překonávat nepohodlí, překážky, vychovávat k patriotismu, vlastenectví, ale i respektu k autoritám a větší samostatnosti i odpovědnosti. S důrazem na boj se změkčilostí, ustrašeností, zlenivěním, z pohodlněním a celkovou degenerací.

³¹ Předmětem není analýza stavu levice. I tady je však možné poukázat na přílišnou (pseudo)liberalizaci nové tzv. levice, která se tragikomicky (k radosti kapitálu) utápí ve vykonstruovaných pseudoproblémech diskriminací či menšin. Vedle toho, že levice sama rezignovala na boj za sociální spravedlnost a jistoty je nutné připomenout, že dnes už neexistuje ani protiválečné hnutí. Což může být fatálně osudové v době, kdy znovu narůstá nebezpečí jaderné konfrontace. Levicovní aktivisté se za práci a za mír už neangažují, důležitější jsou pro ně transgenderové záchodky ... Cestou je návrat ke konzervativním aspektům, k řádu, pořádku, tradicím i autoritám, návrat k boji za sociální jistoty a práva většiny. Nadějí je globální konzervativní přestavba, včetně „*nové glásnosti*“ i nového národního obrození. Levice tady musí být pro normální většinu, pro normální lidi práce (Sirůček, 2016b).

a racionálně chladný. Včetně nepřehlížení nebezpečí, který nekontrolovaný a překotný technologický vývoj – ziskově motivovaný – přináší.

Digitální technologie, automatizace, robotizace, AI s sebou nesou široké spektrum rizik. Vedle nárůstu nezaměstnanosti,³² jde o rizika technologických katastrof a technických závad, rizika kolapsu komunikace a řízení produkce, finanční sféry či infrastruktury, kyberútoky. Nové technologie přinášejí větší příležitosti jednotlivcům, skupinám a účelovým koalicím. Některé problémy se sice díky sítím mohou řešit, ale pronikavě rostou bezpečnostní rizika,³³ kdy sofistikované technologie a zbraně mohou získat kriminální skupiny nebo jednotlivci.³⁴

Připomeňme dále masová zneužití pro fízlování a neustálou kontrolu. Uchrání nás oficiálními dokumenty v obecné rovině povinně deklarovaná „komplexnost a systémovost“ – v kontextu bezpečnosti a spolehlivosti systémů *Průmyslu 4.0* dle (Mařík a kol., 2016, s. 103) – opravdu před fízlováním a manipulacemi ze strany „Velkého Bratra“? Všechno, co činíme na internetu nebo online zanechává digitální stopu. Kdo ovládá data, dnes fakticky vládne světu. Digitální data přinášejí i zcela nový rozměr politiky atd. Nebezpečí (zdaleka nejenom) Big Dat jsou obrovská a kontrolní mechanismy fakticky žádné či nedostatečné. Záměr, plán? Nové technologie již dnes jsou extrémně mocné. Opomenout nelze ani již stávající závislost celé společnosti na mnoha automatických systémech, která se nebezpečně prohlubuje a umocňuje. Levice by taktéž nikdy neměla zapomínat na to, že technologie jsou obrovským generátorem nerovností. Ani na fakt, že skutečný prospěch z nich rozhodně nemají všichni. A nové technologie i4.0 budou, beztak již dnes obludné, odcizení práce dramaticky prohlubovat.

Technika a technologie mají vždy sloužit člověku, nikoli naopak. Hlavním smyslem pokroku nemá být kšeft a profit, nýbrž usnadnění života a práce. Nové technologie, včetně ICT, přitom však nezřídka život a práci neusnadňují, ba právě naopak, komplikují a problematizují. Práci mnohdy reálně spíše ještě přidělávají (resp. uměle vytvářejí)

³² Vedle pramenů odkazovaných v páté poznámce tohoto textu, doplňme analýzy predikované polarizace díky digitalizaci a automatizaci in (Michaels, Natraj, Van Reenen, 2014) nebo (Oesch, Rodríguez Menés, 2011).

³³ Problematiky rizik plynoucích z nových technologií se dotklo i 47. zasedání WEF v Davosu 2017. WEF již deset let vydává analýzu *Global Risks Report*, vycházejí z mohutného sociologického dotazníku. Rizika jsou rozdělena podle pravděpodobnosti (že nastanou během desetiletí) a podle výše škod, které mohou způsobit.

³⁴ (Wittes, Blumová, 2017) mapují proměny „mapy rizik“, resp. struktury násilí. Konstatují též privatizaci násilí i privatizaci obrany, kdy např. robotické zbraně vyvíjejí převážně subjekty soukromé. Státy už v řadě ohledů nedisponují ani účinnou obranou, které se též stává doménou soukromých subjektů. V neposlední řadě v rukou soukromých institucí se nacházejí informační toky. Role států v těchto sférách je životně nezbytné obnovit.

a obludnou odcizenost ještě dramaticky prohlubují. Nebezpečně přitom roste i faktická závislost na nových technologiích, kdy tolik opěvovaná svoboda volby je hodně relativizována zejména praktikami velkých hráčů, které spotřebitelské preference nerespektují, nýbrž tyto diktují a sami vytvářejí. Kdy např. nutí prakticky každý rok pořizovat si další a další verze programů a přístrojů, které jsou sice většinou lidí sice nechtěné a nevyhovující, leč není už vyhnutí. Volba životního stylu je dnes už nemožná. Prohlubuje se závislost na technologiích zneužitelných, už dnes masově využívaných k manipulaci, desorientaci a k permanentnímu špehování. Už dnes technologie, včetně zárodků AI, rozpoznávají a vymazávají nevhodné texty, komentáře a nekorektní příspěvky na sociálních sítích. Kdosi nikoli virtuální však musel nastavit kritéria ... Což v kontextu 4IR už nemusí zcela platit. I dnešní software jsou schopny (např. z plateb kartou či vyhodnocováním informací o polohy z chytrých telefonů) sestavovat spotřebitelský profil. Ohromné objemy informací umožní zpravovat právě AI. Kontrola společnosti už přestává být doménou lidí, tuto již ovládá AI, která dostává přesné zadání, co má např. eliminovat. Právě přenesení kontroly nad společností na AI považují za specifikum 4IR (Staněk, Ivanová, 2016).

Symbolem vyššího statutu se dnes stává nedostatek volného času. Dříve se lidé chlubili tím, že si mohou užívat života plného klidu, pohody a volného času. Dnešní elity se naopak okázale chvástají tím, že tzv. nestíhají. Kdo neustále pracuje (resp. práci mnohdy předstírá) a nemá čas na zábavu, bývá vnímán jako vzácný a žádaný. „Cool“ je též nestíhání nákupů a nechávání si např. i základní potraviny dovážet. Okázale a viditelně. V obecnějším kontextu dodejme, že jedním z důsledků digitalizace je i prudce se rozšiřující sebeorganizace zaměstnanců, a to nejen u práce z domova. S tímto automaticky rozhodně není vždy spojena větší pohoda a radost z práce, více klidu, více možností věnovat se sobě nebo rodině a méně stresu, nýbrž mnohdy opak. Dramaticky stoupá riziko přetížení, riziko porušení adekvátní rovnováhy mezi životem pracovním a soukromým i riziko zdravotních obtíží typu vyhoření.

V obecnější poloze lze konstatovat, že oficiální studie typu (Mařík a kol., 2016), jako obvykle téměř všechny mainstreamové texty na obdobná témata, nesporná rizika a vážná ohrožení plynoucí z nových technologií a změn, když ne rovnou podceňují a bagatelizují, tak minimálně nezmiňují a příliš nerozpítávají. Pozornost bývá standardně soustředěna spíše na rizika, pokud trendy 4IR včas a adekvátně nezachytíme, což je ovšem už otázka

docela jiná. Jsou tedy úvahy o usměrňování, řízení, plánování (ale i kontrole a nutné regulaci) vědy a výzkumu i technologického pokroku pouze naivně-úsměvným „ekonomickým romantismem“, nebo už přímo systémovou nezbytností, nutnou k přežití člověka samotného? Jsou opravdu zcela nesmyslné požadavky, aby roboti vykonávali pouze to, na co lidé nestačí (neboť pouze takto bude adekvátně fungovat spolupráce lidí s roboty)? A neměla by se bytostně levicovým tématem stát institucionální ochrana člověka před novými technologiemi, a to i digitálními?³⁵

Tzv. postkapitalismy či sít'ové open společnosti se sdílenými ekonomikami?

Koncept 4IR levicovým projektem a cestou k sociálně spravedlivější společnosti není.³⁶ Nelžeme si ani objektivistickým alibismem, že v případě 4IR jde o změny pouze v rovině výrobních sil, které údajně nemají být ani levicové, ani pravicové. Alibistickým fatalismem silně zavání též oblíbená mantra, že globalizace a i 4IR jsou procesy v jádru progresivní a zákonité, jen ta kapitalistická skořápka... (Technologický pokrok je však podřízen především kapitálu a nikoli hodnotově neutrálním objektivním nevyhnutelnostem, a v jiném rámci by stejný být nemusel). V řadě aspektů nejde pouze o alibistický fatalismus, nýbrž přímo o velké a nestydaté lži typu eurounijních lží o míru, spolupráci a pokroku. Nedělejme si přehnané iluze ani v rovině úvah či už přímo projektování tzv. postkapitalistického systému, který v části ekonomické sféry ruší tržní

³⁵ Vedle plánování, kontroly, řízení a regulace vědeckotechnického pokroku jako zásadnímu tématu pro levice naší i mezinárodní, lze zopakovat a zdůraznit apel k návratu levice (která zdegenerovala v korektní pokrokářství) k tradičnímu levicovému boji za sociální spravedlnost, za sociální práva většiny. Místo vykořisťování se dnes řeší vykonstruované diskriminace, místo spravedlivé mzdy charita, hlavním problémem kapitalismu má prý být korupce. Vlastnictví zůstává tabu. Z hlediska aktuální situace lze zopakovat, že i u nás stále citelněji abscentuje skutečně „nová politika“, tj. skutečně moderní levicová politika 21. století a otevírá se tím stále větší prostor pro levicovou, národně orientovanou neliberální stranu. Pro svůj start např. s následujícím programovým desaterem: 1. spravedlivá mzda za poctivou práci, 2. adekvátní zdanění zahraničních a velkých firem, včetně řetězců i bank, 3. návrat strategických institucí a podniků do národních rukou, 4. silná koruna, 5. záchrana českého školství před modernistickou devastací a pokrokářskou indoktrinací, 6. referendum o vystoupení z NATO i EU s orientací na středoevropský region, 7. řád, klid, pořádek, bezpečí a jistoty pro normální slušné lidi v éře nepředvídatelnosti & naše zákony a naše pravidla platí pro každého, 8. STOP lžím, „postpravdám“ a aktivismu České televize i rozhlasu, s jejich přeměnou na skutečně objektivní veřejnoprávní zdroje informací, 9. důsledná kontrola a utahení penězovodu neziskovkám aneb STOP VAŠEMU destruktivnímu pokrokářství za NAŠE peníze, 10. ochrana české státnosti, národního státu a tradic, včetně zakotvení českého národa a české kultury přímo v ústavě (včetně bytostně levicového tématu, kterým je ochrana a podpora naší pivní a hospodské kultury s čepovaným pivem, kterou je třeba prosadit i do seznamu UNESCO, jako se to podařilo Belgii s kulturou piva lahového).

³⁶ Koncept 4IR „... zastírá původ současných problémů, je ideovou, resp. kvaziteoretickou oporou k vyloučení velké části obyvatelstva z aktivní účasti na procesu vývoje společnosti, což může ve svých důsledcích vést ke zneužití této části obyvatelstva jako destruktivní síly“ (Valenčík a kol., 2015, s. 5). R. Valenčík „skutečně novou ekonomiku“ nespojuje s konceptem 4IR, nýbrž se změnou charakteru růstu, s přechodem k ekonomice založené na produktivních službách. Přičemž nemá jít o vylepšování staré ekonomické základny, ale o zrod ekonomické základny společnosti zcela nové. A to mimo oblast průmyslu, tak jako průmysl vznikl mimo oblast zemědělství.

vztahy a nastoluje tvrdý centralizovaný přidělový systém. Přičemž nové technologie všechno, a hlavně všechny, důsledně kontrolují, hlídají i ovládají.

Coby příklad uveďme utopickou vizi P. Masona (Mason, 2015). V jeho postmoderně mozaikovitém kadlubu K. H. Marxe, R. Hilferdinga, R. Luxemburgové, N. D. Kondratěva, J. A. Schumpetera, P. F. Druckera, J. Rifkina, P. M. Romera, frází o informační, digitální či síťové společnosti i přímo o 4IR, má digitální revoluce potenciál zásadně přetvořit představy o práci, výrobě i hodnotě a zlikvidovat ekonomiku založenou na soukromém vlastnictví a trzích. Digitální revoluce má být existenční hrozbou pro kapitalismus. Již v kapitalismu dnešním přitom mají existovat ostrůvky postkapitalismu, v podobě komunitních způsobů produkce, nebo tzv. netržního a posttržního sektoru (paralelní měny, družstva, samoobslužný online prostor, projekty typu Wikipedie). K plnému nástupu postkapitalismu mají dopomoci digitální technologie, včetně sítí. Skončit má ekonomika i ekonomie založená na nedostatku (kdy mnohé komodity mají být pomocí strojů reprodukovány prakticky bez nákladů). Hlavní ideou postkapitalismu – coby sociálně spravedlivého a globálně udržitelného i bezkrizového systému – je ničím neopodstatněná víra v to, že postkapitalistický člověk se má uvědoměle více zabývat nepeněžní a veřejně prospěšnou aktivitou, a to na úkor vlastního prospěchu.

Mnozí se nechávají unášet módními představami ohledně úžasnosti sdílené ekonomiky. Která ve skutečnosti není pouhou technologickou platformou nadšenců uvědoměle šetřících zdroje, nýbrž kšeftem a byznysem i pro velké hráče. Komunitní ráz „uberizovaných“ platforem (typu Uber či AirBnB) je iluzí, o žádnou alternativu nejde, nýbrž o klasický byznys, který vyžaduje i u nás regulaci a kontrolu. Fanatičtí pokrokaři však umíněně argumentují nevyhnutelností v podobě „uberizace společnosti“. V „uberizované ekonomice“ mají vzniknout rozsáhlé sítě, kdy lidé budou současně spotřebiteli a uživateli, vytratí se i rozdíl mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem a vlastnictví má být zcela marginalizováno. Argumentují i tím, že dnešní mladí se nechtějí vázat majetkem, vlastněním, ani splácením úvěrů na majetek – oni si chtějí pouze užívat. Novou „éru sítí“, které nahradí trhy a jejichž uživatelé nebudou již vlastnit věci, nýbrž mezi sebou směňovat přístup ke službám, věcem a zážitkům ostatně predikuje už v roce 2000 J. Rifkin (Rifkin, 2000). Dodejme, že stejný autor v roce 2011 (Rifkin, 2011) halasně ohlašuje třetí průmyslovou revoluci. I tady „touhu vlastnit nahrazuje touha užitečnosti“, sílí potřeba i „kultura většího sdílení“ a fakticky má začínat konec vlastnické ekonomiky.

Technologie typu 3Dtisku či Big Dat Rifkin přitom spojuje se třetí průmyslovou revolucí, nikoli s 4IR.

Aby revolucí nebylo málo, další má být fintech. Díky rozmachu technologií banky sahají na byznys technologických gigantů a naopak. Ještě zásadnější změny má přinést blockchain, kdy si veškeré transakce mají mezi sebou ověřovat počítače a nemá být potřebná tradiční měna, žádné banky, ani úřady. Budoucností finanční sféry, v duchu převratných finančních inovací, má být robotické bankovníctví, investice skrze robotické a crowdfundigové platformy (např. crowdfundinvesting do startupů), virtuální peněženky, digitální platby, kryptoměny, hologramy nebo technologické inovace v pojišťovníctví (InsurTech). Má se jednat o „*uberizaci financí a finančnictví*“, o platformu decentralizující propojení nabídky s poptávkou. Vše médií zcela jednostranně velebené jako úžasný pokrok a náležitě okořeněné pohádkami o úspěšných geniálních vizionářích a nových základech digitální občanské společnosti. V duchu nového náboženství „*dataismu*“ (podle Y. N. Harariho nezpochybňované uctívání dat a datových toků). Ovšem i tady zdaleka nejde pouze o fintechové platformy hrstky uvědomělých nadšenců, nýbrž o velmi promyšlenou strategii velkých a mocných hráčů, ku prospěchu jejich. Zmíněné finanční inovace jsou přitom daleko méně kontrolovatelné a mnohem snadněji zneužitelné. Klíčové je využití nových technologií k uchování a ještě posílení a utužení financializace světa. K čemuž má přispět v neposlední řadě vize „*bezhotovostní společnosti*“.

Symptomem zlenivělé pohodlnosti, degenerace a demence (nejen pouze digitální) je vztah k hotovosti. Okázalé pohrdání hotovostí a žonglování kartami je módní vizitkou progresivistů. Má být znakem pokroku, technologické vyspělosti a vzdělanosti i světáckosti. Kdo platí penězi, je neinformovaný primitiv, který má co skrývat (Na placení bankovkami je dnes už cosi pirátského ...). Všichni jsme bombardováni permanentní kampaní masírující, že ve vyspělém světě hotovost už prakticky zmizela. Cash spěje k zániku, což má být logický vývoj a naprostá nevyhnutelnost, kterou by státy měly podporovat. Jako se děje ve Švédsku či Izraeli. Elektronické platební prostředky mají mít pouze samé úžasné výhody, jsou levnější a pohodlnější. Na zrušení hotovosti by úplně všichni údajně jenom vydělali. Hotovost má být výrazně nepraktická, je hůře kontrolovatelná a tudíž vhodná pro ilegální aktivity. Zrušení hotovostních plateb má přinést lidem větší bezpečnost i větší kontrolu nad svými financemi.

Nejen v tomto aspektu je však pravdou pravý opak. Pokrokáři si však umanuli, že vybudují obludnou „*bezhotovostní společnost*“, a to i proti vůli (a zájmům) občanů. Papouškovány jsou tradiční tzv. argumenty proti hotovosti, kdy s jejím zrušením údajně dramaticky poklesne kriminalita, včetně teroristických útoků, významně se zlepší situace s daňovými úniky a poklesnou i transakční náklady. Ekonom K. S. Rogoff (2016) originálně připojuje další „*objevy*“: Hotovost je padělatelná (o padělatelnosti karet samozřejmě cudně mlčí). Při neexistenci papírových peněz by údajně nikdy nedošlo např. k hyperinflaci v Německu, a dokonce ani ke světové válce. Třetím „*objevem*“ je zjištění, že hotovost významně poškozuje zdraví, neboť se pomocí ní mohou šířit choroby. Rogoffův plán na likvidaci hotovosti je založen na plíživé změně. Postupně, gradualisticky zasévat pochybnosti a šířit strach z držení bankovek, počínaje jejich nejvyššími hodnotami. Tím, že vláda bude vyžadovat informace o držitelích a nebude ani vyvracet fámy, že tyto bankovky budou prohlášeny za neplatné. Současně navrhuje „*finanční inkluzi*“. Chudým mají být rozdány chytré telefony, platební karty či přístupy k účtům – vše financované bankami, které by náklady přenesly na klienty jiné. Rušení hotovosti má probíhat zároveň ve více vyspělých zemích, neboť by se takto lépe politicky prodávalo voličům. Návrhy na stačení bankovek vyšších hodnot hlásá již delší dobu (Rogoff, 1998). Ohledně bezhotovostní ekonomiky si přisadil i IMF. Neomílá přitom jen teze o šedé ekonomice a usnadnění života kriminálníkům a teroristům, nýbrž „*vědecky*“ analyzuje dopady tohoto přechodu. Základní dlouhodobý dopad nastiňuje jako pozitivní, díky snížení transakčních nákladů, zvýšení efektivnosti i potenciálu ekonomiky. Odstraněním hotovosti by měl být podpořen růst. Analytici občas špitnou, že ochrana soukromí díky hotovosti může být pro někoho silným argumentem, i když prý kráčí proti čistě ekonomické logice. IMF radí zastropovat hotovostní transakce a tleská rozhodnutí Evropské centrální banky, že do roku 2018 přestane vydávat bankovky EUR 500. Plán se už realizuje ... Argumenty proti projektu „*bezhotovostní společnosti*“ by přitom měly velmi ostře zaznívat i zleva, nikoli pouze z pravé části politického spektra (např. Lipovská, 2016). Tažení proti hotovosti symbolem levicovosti opravdu není, nýbrž je prostředkem k elektronickému otroctví. A dodejme, že odstraněním hotovosti lze snáze zavést hluboce záporné úrokové sazby. Pro nikoho pak už nebude úniku.

Spíše nežli jedinečná šance na úžasné zítřky – a to i pod líbivě chytlavými hesly o digitálním světovém bratrství, s pestře rozmanitým, vesele duhově barevným multi-kulti amalgámem etnik, ras a kultur, resp. o postkapitalistické digitální otevřené občanské

společnosti se sdílenými platformami – se projekty 4.0 rýsují jako zruďná vize totálního podřízení. Jako cesta k elektronickému globálnímu koncentráku, k technologickému otroctví, k získání absolutní kontroly nad vším a nad každým. S další atomizací, s postupující fragmentací společnosti na osamocená, degenerovaná, digitálně dementní a náležitě očiňovaná individua.

S rozbitím společnosti na odlidštěná individua s umělými vzorci chování, která neustále komunikují přes sítě, navzájem se dotýkají pouze na dálku a žijí s roboty. Jejichž virtuální životy provází virtuální sex, kdy se z vlastního rozmnožování stává záležitost genetiky a tovární výroby. Na zlenivělá individua pracující jen výjimečně, neboť i intelektuální činnost přece daleko lépe zvládají stroje na myšlení, kvalitnější nežli lidský mozek. Na tupé ovce, které v domýšlivé chlubitosti a bezmezné hlouposti³⁷ na sebe na sítích dobrovolně sdělují intimnosti, které by nebyli mnohdy ochotni prozradit ani u tvrdého výsledku. Na přecitlivělé pasivní tvory radostně podléhající zhoubné iluzi pohodlí, zahlcené novými a novými projekty a novými a novými aplikacemi. Na unuděná individua, která si chtějí pouze, a bez závazků, pořád užívat, a kterým je od mala vštěpováno tzv. lidské právo „ubavit se“ až k smrti. Na politováníhodná individua, která si nadšeně nechávají vnutit úplně vše, a to i ty nejabsurdnější zákazy, ovšem s pocitem, že na všechno mají samozřejmý nárok bez sebemenší odpovědnosti a povinností. Jsou přehlčeni informacemi i možnostmi a podléhají svůdné iluzi obrovské svobody, kdy má být možné úplně všechno, a to tím, že zmizely všechny jistoty. Všechno nové a moderní je jimi považováno za automaticky dobré i prospěšné. Automaticky asistují u každé modernizační proměny tím, že tuto fatalisticky akceptují ještě dříve, nežli fakticky nastane. Na individua, která jsou permanentně obludně manipulována, nepřetržitě sledována a důsledně kontrolována. I když tzv. kreativně pracují z domova, nebo odkudsi jako digitální nomádi (s údajným právem žít kdekoli), jsou přitom nepřetržitě celých 24 hodin denně využitelná a kontrolovatelná. Jejich soukromí neexistuje, stejně jako rozdíly mezi prací a volným časem, resp. pracovním a osobním životem. Automatizované digitální otroctví umocňují chytré přístroje, chytré sítě, chytré domácnosti a inteligentní města či regiony pro hloupé lidi. Pro univerzální odcizená a tupá individua, digitální otroky bez

³⁷ „Dvě věci na světě jsou nekonečné: vesmír a lidská hloupost. I když s tím vesmírem si nejsem tak úplně jist ...“ (A. Einstein).

kořenů, bez tradic, bez identity, včetně národní, bez vlasti, bez historie, bez názoru, bez vlastního myšlení.

Prameny

Acemoglu, D. K., Restrepo, P. (2016): *The Race Between Machine and Man: Implications of Technology for Growth, Factor Shares and Employment*. NBER Working Paper No. 22252. Cambridge: NBER. ISBN nemá.

Analýza odlivu zisků: Důsledky pro českou ekonomiku a návrhy opatření (2016): Praha: Úřad vlády ČR. ISBN nemá.

Andelfinger, V. P., Hänisch, T. (eds.) (2017): *Industrie 4.0: Wie cyber-physische Systeme die Arbeitswelt verändern*. Berlin/Heidelberg: Springer Verlag. ISBN 9783658155568.

Brinzanik, R., Hülswitt, T. (2012): *Budeme žít věčně: Rozhovory o budoucnosti člověka a technologií*. Zlín: Kniha Zlín. ISBN 9788087497371.

Brynolfsson, E., McAfee, A. (2015): *Druhý věk strojů: Práce, pokrok a prosperita v éře špičkových technologií*. Brno: Jan Melvil. ISBN 9788087270714.

Castells, M. (1996): *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture Volume I*. Oxford: Blackwell. ISBN 9780631221401.

Draft strategického rámce ČR 2030. Příloha 2: Analýza rozvoje (2015): Praha: Úřad vlády ČR. ISBN nemá.

Drucker, P. F. (1969): *The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society*. New York: Harper & Row. ISBN 0060110937.

Feldstein, M. S. (2017): *Why is Growth better in the United States than in other Industrial Countries*. NBER Working Paper No. 23221. Cambridge: NBER. ISBN nemá.

Forresterová, V. (2001): *Hospodářská hrůza*. Brno: Doplněk. ISBN 8072391011.

Geiselberger, H. (ed.): *Velký regres: Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška*. Praha: Rybka Publishers 2017. ISBN 9788087950340 (a kritické recenze in *Marathon*, 147, 2017, roč. 21, č. 5, s. 14-32. ISSN 1211-8591).

Graeber, D. (2013): Práce na hovno. A2, č. 2. ISSN nezjištěno.
<http://a2larm.cz/2013/09/prace-na-hovno>.

Green Paper Work 4.0 (2015): Berlin: Federal Ministry of Labour and Social Affairs. ISBN nemá.

Grinin, L. E., Grinin, A. L. (2014): The Sixth Kondratieff Wave and the Cybernetic Revolution. In Korotayev, A. V., Devezas, T. C., Grinin, L. E. (eds.) (2014): *Kondratieff*

- Waves: Juglar – Kuznets – Kondratieff*. Volgograd: Uchitel Publishing House, s. 354-377. ISBN 9785705742820.
- Hawken, P., Lovins, A., Lovinsová, L. H. (2003): *Přírodní kapitalismus: Jak se rodí další průmyslová revoluce*. Praha: Mladá fronta. ISBN 8020410783.
- Heczko, S. a kol. (2016): *Hospodářské cykly: Teorie a realita*. Praha: Bankovní institut vysoká škola. ISBN 9788072652297.
- Industry 4.0* (2016): Brusel: Evropský parlament. ISBN 9789282388150.
- Kagermann, H., Lukas, W. D., Wahlster, W. (2011): Industrie 4.0: Mit dem Internet der Dinge auf dem Weg zur 4. industriellen Revolution. *Technik & Gesellschaft*, 1. 4. 2011, č. 13. ISSN nezjištěno.
- Kagermann, H., Wahlster, W., Helbig, J. (2013): *Securing the future of German manufacturing industry. Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0. Final report of the Industrie 4.0 Working Group*. Frankfurt: Federal Ministry of Education and Research. ISBN nemá.
- Keynes, J. M. (1930): Economic Possibilities for our Grandchildren. *The Nation and Athenaeum*, 48.2 a 48.3, 11. 10. 1930, s. 36-37 a 18. 10. 1930, s. 96-98. ISSN nezjištěno.
- Koukolík, F., Drtilová, J. (2006): *Vzpoura deprivantů: Nestvůry, nástroje, obrana. 2. přepracované vydání*. Praha: Galén. ISBN 9788072624102.
- Kurzweil, R. (1999): *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*. New York: Viking Press. ISBN 0670882178.
- Kysilka, P. (2015): *6D revoluce*. <https://www.linkedin.com/pulse/6d-revoluce-pavel-kysilka>.
- Lasi, H., Fettke, P., Kemper, H. G., Feldt, T., Hoffmann, M. (2014): Industry 4.0. *Business & Information Systems Engineering*, roč. 6, č. 4, s. 239-242. ISSN 0937-6429.
- Lipovská, H. (2016): Rogoffův plán na zrušení hotovosti. *Newsletter Institutu Václava Klause*, prosinec 2016, s. 6-7. ISSN nemá.
- Mařík, V. a kol. (2016): *Průmysl 4.0: Výzva pro Českou republiku*. Praha: Management Press. ISBN 9788072614400.
- Mason, P. (2015): *PostCapitalism: A Guide to Our Future*. London: Allen Lane. ISBN 9781846147388.
- Médaová, D. (2016): *The Future of Work: The Meaning and Value of Work in Europe*. ILO Research Paper No. 18. ISSN 2306-0875.

- Michaels, G., Natraj, A., Van Reenen, J. (2015): Has ICT Polarized Skill Demand? Evidence from Eleven Countries over Twenty-Five Years. *Review of Economics and Statistics*, roč. 96, č. 1, s. 60-77. ISSN 0034-6535.
- Morris, I. (2010): *Why the West Rules – for Now: The Patterns of History, and What They Reveal About the Future*. New York: Farrar, Straus and Giroux. ISBN 9780374290023.
- Nefiodow, L. A., Nefiodowová, S. (2015): *The Sixth Kondratieff: The New Long Wave in the Global Economy*. CreateSpace Independent Publishing Platform. ISBN 9781496140388.
- Oesch, D., Rodríguez Menés, J. (2011): Upgrading or Polarization? Occupational Change in Britain, Germany, Spain and Switzerland, 1990-2008. *Socio-Economic Review*, roč. 9, č. 3, s. 503-531. ISSN 1475-1461.
- Pérezová, C. (2002): *Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*. Cheltenham: Edward Elgar. ISBN 843763311.
- Pérezová, C. (2010): Technological Revolutions and Techno-Economic Paradigms. *Cambridge Journal of Economics*, roč. 34, č. 1, s. 185-202. ISSN 0309-166X.
- Rifkin, J. (2000): *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism, Where All of Life is a Paid-For Experience*. New York: Putnam Publishing Group. ISBN 1585420182.
- Rifkin, J. (2011): *The Third Industrial Revolution; How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World*. New York: St Martin's Press. ISBN 9780230340589.
- Rogoff, K. S. (1998): Blessing or Curse? Foreign and Underground Demand for Euro Notes. *Economic Policy*, roč. 13, č. 26, s. 263-303. ISSN 0266-4658.
- Rogoff, K. S. (2016): *The Curse of Cash*. Princeton: Princeton University Press. ISBN 9780691172132.
- Schwab, K. (2017): *The Fourth Industrial Revolution*. New York: Crown Business. ISBN 9781524758868.
- Sirůček, P. (2016a): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2016 (IV.). ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek160407-ch.htm>.
- Sirůček, P. (2016b): Tragédie korektního pokrokářství. *Marathon*, 138, 2016, roč. 20, č. 4, s. 4-34 (Část I. Pokrokářská cesta do záhuby aneb pokrokářská nová tzv. levice, s.

- 4-17, Část II. Pokrokářská destrukce školství, s. 18-25, Část III. Jak dál?, s. 25-34). ISSN 1211-8591 & doplňkové texty a reakce in *Marathon*, 2016, č. 5 a 6, resp. 2017, č. 1 a 2.
- Sirůček, P. (2017): *Bublifuk 4.0?* *Marathon*, 145, roč. 21, zvláštní číslo, s. 3-34 + příloha s. 56-64. ISSN 1211-8591.
- Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 9788086175034.
- Sommer, L. (2015): Industrial Revolution – Industry 4.0: Are German Manufacturing SMEs the First Victims of this Revolution? *Journal of Industrial Engineering and Management*, roč. 8, č. 5, s. 1512-1532. ISSN 2013-8423.
- Spitzer, M. (2014): *Digitální demence: Jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. Brno: Host. ISBN 9788072948727.
- Staněk, P., Ivanová, P. (2016): *Štvrtá priemyselná revolúcia a piaty civilizačný zlom*. Bratislava: Elita ISBN 9788097013585.
- Šmajš, J., Binka, B., Rolný, I. (2012): *Etika, ekonomika, příroda*. Praha: Grada. ISBN 9788024742939.
- Šmihula, D. (2009): The Waves of the Technological Innovations of the Modern Age and the Present Crisis as the End of the Wave of the Informational Technological Revolution. *Studia Politica Slovaca*, roč. 2, č. 1, s. 32-47. ISSN 1337-8163.
- Šmihula, D. (2011): Long Waves od Technological Innovations. *Studia Politica Slovaca*, roč. 4, č. 1, s. 50-68. ISSN 1337-8163.
- Šulc, J. (2016): Makroekonomická reflexe agendy Průmysl 4.0 z pozice odborů. ČMKOS, *Pohledy* 2016/1, s. 49-103. ISBN 9788086846637.
- Tapscott, D. (1999): *Digitální ekonomika: Naděje a hrozby věku informační společnosti*. Brno: Computer Press ISBN 8072261762.
- Tapscott, D., Williams, A. D. (2010): *Wikinomie: Jak masová spolupráce mění svět a obchod*. Praha: Fragment. ISBN 9788025308369.
- Tomek, G., Vávrová, V. (2017): *Průmysl 4.0 aneb Nikdo sám nevyhraje*. Praha: Professional Publishing 2017. ISBN 9788090659445.
- Valenčík, R. a kol. (2015): *Čtvrtá průmyslová revoluce, nebo ekonomika produktivních služeb?* Praha: VŠFS. ISBN 9788074081262.
- Walvei, U. (2016): *Digitalization and Structural Labour Market Problems: The Case of Germany*. ILO Research Paper No. 17. ISSN 2306-0875.

Weizsäcker, E. U., Lovins, A., Lovinsová, L. H. (1996): *Faktor čtyři*. Praha: Ministerstvo životního prostředí ČR. ISBN 8085368854.

Wittes, B., Blumová, G. (2017): *The Future of Violence: Robots and Germs, Hackers and Drones. Confronting a New Age of Threat*. Stroud: Amberley Publishing. ISBN 1445666685.

Abstrakt

Světlem má dramaticky otrásat tzv. čtvrtá průmyslová revoluce (4IR). Je ale silně diskutabilní, zda jde skutečně o průmyslovou revoluci a epochální společenskou změnu. I to, zda by měla být čtvrtá. Koncept 4IR je politický a marketingový projekt, určený laické veřejnosti, médiím a politikům, s rolí propagandistickou a psychologickou. Nadsazovány jsou dopady další fáze masové digitalizace a robotizace hlavně průmyslové výroby. Projekt se hemží deklamacemi o převratnosti 4IR a využívá fráze společnosti informační, znalostní, digitální nebo síťové. Politická levice opět zaspala. Nechala si vnutit téma 4IR i nastavená pravidla úvah. Neměla by podléhat naivnímu technooptimismu, ani zamlčovat vážná rizika nových technologií. Téma však rozvířeno bylo a je důležité nejenom z hlediska charakteru ekonomiky ČR, která může být robotizací apod. silně ohrožena. Nové technologie vyvolávají mnoho dalších otázek.

Abstract

The Fourth Industrial Revolution (4IR) is predicted as a factor that will dramatically change the world. But it is highly debatable whether this is really an industrial revolution and an epochal social change, and whether it is the fourth one. The 4IR concept is a political and marketing project designed for the general public. More it is widely discussed on the field of media, policy, psychology the media and politicians, with a propaganda and psychological role. The impacts of the next phase of mass digitization and robotization of mainly industrial production are exaggerated. The project is full of declamations of unique role of the 4IR. It uses the information, knowledge, digital, or network phrases. The political left has slept again. She left to enforce the 4IR theme to itself as well as the rules of reasoning. It should not be subject to naive techno-optimism, nor hinder the serious risks of new technologies. However, the theme is here and is important not only in terms of the Czech economy, which can be strongly threatened by robotics, etc. New technologies raise many other questions.

Klíčová slova *čtvrtá průmyslová revoluce – Průmysl 4.0 – technologická ohrožení – politická levice*

Keywords *the Fourth Industrial Revolution – Industry 4.0 – technological hazard – political left*

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

*1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studie politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor Ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně-ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturistika, laický degustátor a glosátor piva.

Josef Heller František Neužil Návrh alternativní ideologie KSČM pro současnou etapu vývoje levice i společnosti

A. Z čeho vycházíme:

1. Navazujeme na projekt přeměny společnosti od kapitalismu ke komunistické společensko-ekonomické formaci (ve dvou fázích – socialismus, komunismus) vypracovaný klasiky (Marx, Engels i Lenin) i na řadu poznatků získaných při prvním pokusu o socialismus i po jeho porážce. I při své genialitě nemohli klasikové úplně překonat některé meze dobového poznání a některé jejich poznatky je nutné korigovat. Základní přístup k projektu socialismu a komunismu se však potvrdil a je i nadále životaschopný. V dalším vývoji byl ovšem přístup klasiků hrubě zkreslen a deformován do podoby ideologie privilegovaných vrstev nově vzniklé společnosti a koncepce klasiků byla hrubě narušena i v praktické politice. Od chybné teorie a zejména

od antihumánní praxe, kterou nemůže ospravedlnit ani působení kapitalismu, se KSČM rozhodně distancuje. **K minulému systému se nechceme a ani nemůžeme vrátit.**

Máme však plné pochopení pro cítění generací poctivých komunistů i jiných lidí, kteří věnovali své síly boji za nastolení a rozvoj socialismu, kteří jeho neobjektivní a falzifikující kritiku vnímají jako poplívání svého životního díla a pod vlivem těchto pocitů upadli pod vliv neostalinismu a jeho obranou brzdí objektivně vývoj KSČM i celé levice. Pevně věříme, že se nám podaří jim vysvětlit, že náš kritický vztah k minulému systému, teorii i praxi komunistického hnutí není diktován snahou kapitulovat před kapitalismem a opustit komunistickou identitu, ale naopak dát této identitě zdravé základy a rozptýlit obavy málo informovaných či vládní ideologií manipulovaných občanů z nutné přeměny kapitalismu ve směru modernizovaného projektu klasiků. Jsme ochotni jednat o praktické spolupráci v dílčích krocích s těmi, kteří tento nový přístup KSČM odmítnou a se stranou se rozejdou.

2. Současně však trváme na marxistické kritice kapitalismu jakožto systému i jeho současné podoby a poukazujeme na v zásadě naprostou nepravdivost a falšování společenského vývoje v antikomunistické teorii i praxi polistopadové vládnoucí třídy – neoburžoasie jakožto účelovou službu této vládnoucí třídě. Odmítáme i sociáldemokratický přístup faktické obhajoby i pouhého vylepšování kapitalismu, jsme však připraveni v praxi spolupracovat se sociální demokracií i dalšími levicovými hnutími i se všemi občany, kteří budou souhlasit s dílčími nebo strategickými cíli KSČM. **Naším dlouhodobým strategickým cílem je demokratická a humánní přeměna kapitalismu v socialismus.**

3. Se vší odpovědností vůči našim předchůdcům i všem utlačovaným neprivilegovaným vrstvám v dějinách prohlašujeme, že nejen nechceme, ale ani objektivně nemůžeme volit takovou cestu přeměny, jakou volilo komunistické hnutí v průběhu prvního pokusu o socialismus a která byla poplatná omezenému dobovému poznání a později navíc deformována zvláštními podmínkami Ruska, specifickou situací obklíčení nekapitalistických zemí tvrdě útočícím kapitalismem i omezenými zájmy vládnoucí politické elity. Nejde nám o pronásledování a diskriminování jednotlivých příslušníků současné vládnoucí třídy, jejich služebných aparátů a její ideologií ovlivněných skupin lidí, pokud se tito nedopustí zločinů v zájmu

udržení svých privilegií a moci a budou respektovat demokraticky vyjádřenou vůli většiny. **Socialismus musí vytvořit přitažlivou perspektivu života a rozvoje pro každé individuum, nemůže jít pod úroveň demokratismu a lidských práv, kterou připustil kapitalismus.**

B. Jak vidíme – objektivně, ale zároveň kriticky – první pokus o socialismus a příčiny jeho zániku?

1. Jaké přístupy k hodnocení místa prvního pokusu o socialismus odmítáme? Po četných diskusích jsme dospěli k závěru, že se přirozeně nelze ztotožnit:

a) s pojetím, které ho označuje za jakési mimořádně antihumánní vybočení z dějin srovnatelné s fašismem jakožto mimořádně antihumánní podobou kapitalismu a v tomto smyslu označit komunistické hnutí za zločineckou záležitost. Takovéto pojetí je jen falzifikací reality a účelovou službou zájmu třídy kapitalistických vykořisťovatelů, které má odvrátit nevyhnutelný zánik kapitalismu a zdiskreditovat až kriminalizovat jakýkoli, byť jen myšlenkový pokus o nekapitalistický vývoj společnosti.

b) zároveň však nemůžeme akceptovat neostalinské pojetí, ke kterému podvědomě tíhne řada čestných komunistů svým životem těsně spjatých s realitou prvního pokusu o socialismus. Toto pojetí vidí **první pokus o socialismus jako jediný možný pokus, s vcelku nepodstatnými vadami převážně subjektivního charakteru, který pouze podlehl vnějšímu tlaku kapitalismu a jeho rozkladným agenturám a zrádcům uvnitř, a je třeba se k němu vrátit.** Tento přístup je v zásadním rozporu se skutečnou logikou pojetí klasiků.

c) Jak vidíme místo prvního pokusu o socialismus my? Na rozdíl od buržoasní ideologie vidíme dějinný proces jako zákonitý, vzestupný, ve kterém si složitě, klikatě, se zákruty razí cestu společenský pokrok: Lidé si pod tlakem ekonomické nutnosti a vědecko-technického pokroku čas od času zkoušejí různé paralelní varianty určitého společenského uspořádání. Když si kapitalismus svými rozpory a dopadem na široké vrstvy lidí vynutil hledání cest svého překonání (nešlo vůbec o svévoli a zlovůli jednotlivců či politického hnutí, které tuto potřebu vyjádřilo a prosazovalo, nešlo o nějakou malichernou závist či nenávist vůči bohatým, ale konec konců o výraz ekonomických poměrů, potřebu modernizovat tyto poměry), bylo jedinou reálnou a prakticky uskutečnitelnou formou nekapitalistického uspořádání to, které známe pod

dobovým pojmem „socialismus“, event. „reálný socialismus“ a pod nepřátelským označením současných vítězů jako údajný „komunismus“. **Šlo o určité progresivní nakročení kupředu, které ovšem nemělo dostatečný základ ve výrobně technické základně a úrovni lidského faktoru a poznání, a proto místo společenského vlastnictví výrobních prostředků vytvořilo jen nedokonalý pokus o něj (jeden možný prototyp) v podobě státního vlastnictví zprostředkovaného řídicím aparátem.** Tento základ však neumožňoval skutečnou rovnost ve společnosti, sociální spravedlnost odpovídající reálnému základu, demokratické politické uspořádání a rozvoj individua, různých forem lidských společenství, včetně národů. **Přinesl sice určitý extenzivní ekonomický vzestup, snížení sociálních rozdílů a hmotný i společenský vzestup mnohých, dříve neprivilegovaných tříd a vrstev, rozvoj určitých oblastí a etnik, demokratizaci vzdělání a kultury, určitou v průměru solidní životní úroveň a sociální jistoty. Svou konkurencí přispěl i k hledání snesitelnějších cest vývoje kapitalismu a překonání neudržitelných pozůstatků minulosti, jako byly obrovské sociální nerovnosti, kolonialismus, útlak žen i menšin různého typu. Tím, že vyvažoval vojensko-strategické síly kapitalismu (i když třeba jen pod vlivem omezených zájmů politických elit tzv. socialistických zemí, zejména SSSR a ČLR), objektivně přispíval k odvrácení světové jaderné katastrofy a omezoval válkychtivost kapitalismu.** Nedokonale společenské uspořádání ve výrobě ovšem našlo svůj odraz i ve společenské správě v diktátorských formách vlády, jako byl mocenský monopol komunistických stran a. od marxismu odcizené ideologie, různých uměle vykonstruovaných hodnot, některých velkých zemí a národů, ale především některých sociálních skupin. **Nedokázal dát lidem dostatečný pocit, že je to jejich systém, jejich vlastnictví, jejich stát a politické organizace, usnadnil pronikání nepřátelské ideologie a nesocialistických forem způsobu života, zejména konzumního způsobu života, nestimuloval k společensky odpovědné a iniciativní práci a společenské aktivitě, nedával lidem dostatečný pocit svobody, rovnoprávnosti, lidské důstojnosti, čímž vytvořil podmínky pro přejímání iluzí o kapitalismu a jeho vládnoucí třídě, o omezené a pro nemajetné pouze formální buržoasní demokracii, Umožnil pronikání buržoasní ideologie a posléze i ze západu podporovaných forem politického odporu proti systému, nad nimiž převzal kontrolu kapitalismus. Systém posléze ekonomicky nestačil kapitalismu a degeneroval politicky, ideově i mravně a ztrácel i svou schopnost provádět dosavadní sociální politiku.** Rozdíly mezi privilegovanými

a neprivilegovanými vrstvami se začaly prohlubovat, vyostřovaly se rozpory mezi třídami a sociálními skupinami, což se přenášelo i do politických institucí, státu a strany. Původní avantgarda dělnické třídy a neprivilegovaných vrstev – komunistická strana se velmi rychle stala stranou, která řešila problémy přes prizma omezených zájmů řídicího aparátu a byla ovládána politickou elitou postupně se stále více a více odtrhávající od lidových vrstev, zejména od dělnické třídy. Tzv. leninské principy výstavby a fungování strany se v dané situaci staly nástrojem prohlubování rozdílů v přístupu k společenskému řízení a správě, k prosazování omezených zájmů privilegovaných vrstev. Obsazování klíčových funkcí v řízení společnosti komunisty tuto skutečnost dovedla ad absurdum a fakticky přiváděla do strany lidi, kteří neměli s původním účelem strany a projektem komunismu nic společného. Strana přes diktátorskou formu vlády politické elity nebyla jedním celkem. I uvnitř ní probíhal zápas mezi většinou komunistů prosazujících společensky nutné přístupy a stále více tuhnoucími byrokraticko-mocenskými strukturami neschopnými zachytit směr vývoje a jednat v souladu s ním. To zejména potvrdilo násilné mocenské až vojenské potlačení nejvýznamnějšího pokusu o socialistickou reformu systému v ČSSR v r.1968/69. Na věci nic nemění skutečnost, že systém jako takový bohužel neměl v sobě takové mechanismy a nevytvářel třídní síly zainteresované do té míry, že by byly schopné reformu provést a i tato reforma systému by nejspíše skončila jeho zánikem. Její potlačení bez ohledu na vůli lidí a následující postih mnoha upřímně socialismu oddaných komunistů i dalších občanů bylo obrovským psychologickým otřesem pro ty, kdo věřili v socialistické ideály, a urychlilo rozchod širokých vrstev se systémem a zejména s komunistickou stranou. Opět na věci nic nemění fakt, že existovaly i vyloženě protisocialistické síly, které se pokoušely reformy zneužít. V průběhu dalších let se ve všech tzv. socialistických zemích naplnily Leninovy podmínky pro situaci revoluční (nebo kontrarevoluční!!!) změny: privilegované vládnoucí vrstvy nemohly vládnout postaru, neprivilegované se nechtěly nechat ovládat a rostla jejich kritická aktivita. Situaci zhoršilo mocenské hašteření ve vládnoucí politické špičce a dopad mezinárodních souvislostí, zejména obdobný a univerzální proces rozkladu nejsilnějšího státu systému – SSSR a mezinárodních vazeb celé soustavy. Politická elita, která neměla podporu lidových mas a nebyla s to změnit zaběhané formy jednání a myšlení řídicího aparátu jako celku nakonec začala hledat východiska z neudržitelné krize v dohodě až kapitulaci před kapitalismem, což vedlo velmi rychle k úplnému rozkladu systému. Systém nakonec neměl kdo hájit, a proto se zhroutil – různě v různých zemích, v některých

zemích se přidaly do té doby mocí umrtvované národnostní rozpory a byly uměle rozfoukány až do válečného konfliktu. **Hlavní příčinou zhroutení systému tedy byly jeho vnitřní, zejména ekonomické, systémové vady, ostatní příčiny jsou sice rovněž závažné, ale druhotné a odvozené.**

1. Jaké byly základní a nejpodstatnější systémové vady prvního pokusu o socialismus a zároveň i příčiny jeho zániku? Původní pojetí klasiků přeceňovalo úlohu politické revoluce a uchopení moci a také objektivní vybavenost tehdejší podoby proletariátu (dělnické třídy) k uchopení a udržení moci a dalšímu rozvíjení společenského vlastnictví výrobních prostředků. **Klasikové si byli vědomi řady tzv. mateřských znamének starého a z jejich poznání vychází i naše analýza systému, nelze jim však vyčítat, že nedocenili váhu a konkrétní dopady těchto znamének. Nejzávažnější z nich byla zatím na dané úrovni výrobních sil nezbytná a nepřekonatelná stará společenská dělba práce, která přetrvává i dnes, ale pomalu se v nejvýznamnějších zemích začíná bortit a stávat nefunkční.** Jde o stav, kdy společnost musí pokrývat potřebu určitých odlišných druhů práce tím, že k nim celoživotně, obživou a celým způsobem života, připoutá velké skupiny lidí. Tato dělba má mnoho konkrétních profesních podob projevujících se v dané profesní struktuře společnosti. Pro vývoj společnosti byly však nejzávažnější rozdíly v charakteru práce a způsobu života velkých skupin spojených s prací zemědělskou a průmyslovou, monotónní a tvořivou, duševní a fyzickou a především řídicí a řízenou. Spojení s odlišnými druhy práce se promítlo v dějinných epochách i jako větší či menší spojení s vlastnictvím výrobních prostředků, více či méně privilegované postavení v zacházení s nimi a odvozeně pak i ve spotřebě. Industriální dělník byl vyvrcholením tohoto vývoje – spojením s prací průmyslovou, fyzickou a spíše monotónní, stroji podřízenou a oddělenou od řízení jako takového získala sice zainteresovanost na zásadní přeměně společnosti – zrušení soukromého vlastnictví i staré dělby práce a tím i tříd a sama sebe, což postihl Marx. Tatáž dělba ji ale v mnoha ohledech handicapovala a nevybavovala zejména pro řídicí funkce a pro získávání poznatků a informací. Proto i k protikapitalistické revoluci potřebovala svůj vyškolený řídicí aparát a ideology vyrostlé víceméně ve staré společnosti. Po uchopení moci a mocensko-administrativním odstranění kapitalistů a jejich řídicích a ideologických aparátů zůstaly ovšem v industriální společnosti (v řadě zemí dokonce nebyla industrializace ani ukončena) zbavené kapitalismu jen na povrchu a formálně funkce ve

vlastnictví, správě, politice a ideologii, které bylo nutné obsadit a pokusit se jim dát nové zaměření z hlediska zájmu celé společnosti. Pro tyto účely byl vytvořen profesionální aparát. Část těchto funkcí pokryli odborníci z minulého režimu a revoluční inteligence, část byla obsazena z řad dělníků, rolníků a zaměstnanců, kteří se museli co nejrychleji naučit je zvládnout, což vždy nevyšlo, pokud jde o jedince, ale celkově ano. Zesměšňování této nové inteligence současnou pravicí je v rozporu s realitou. Tímto zformováním řídicího aparátu však základní problém společenské orientace řízení i duchovní tvorby nezmizel. **Takto vzniklý aparát, který logikou svých znalostí a zkušeností ovládl i komunistickou stranu a všechny politické organizace a přizpůsobil je svým potřebám (aniž by si to mnozí jeho příslušníci uvědomovali) se přeměnil ve svébytnou formu třídy, kterou ve společnosti neměl kdo kontrolovat a usměrňovat.** Industriální proletariát handicapovaný rolí v dělbě práce, rozdělený do řady podniků a odvětví pod vedením množiny řídicích štábů a v prvním období i prosycený víceméně násilně do něj převedenými příslušníky minulých tříd – buržoasie, maloburžoasie a s nimi spjaté inteligence - toho trvale, po vyprchání revolučního nadšení, nebyl schopen a totéž i fyzicky pracující, nežídicí členové družstev či zaměstnané inteligence. **Objektivní základ zásadního rozdílu mezi řídicím aparátem a jeho hlavním společenským partnerem – dělnickou třídou v industriální podobě byl dán specifickým způsobem přivlastňování si výrobních prostředků (rozumí se disponování, rozhodování o užití těchto prostředků. Rozdíly ve spotřebě byly až druhotné, zpočátku nebyly).** Jak tušili klasikové, při nedokonalé společenském vlastnictví (jiné úroveň výrobních sil a dělby práce nepřipouštěla) **vlastnictví přešlo dle Marxe (Ekonomicko-filozofické rukopisy) „ze stavu výlučného manželství se soukromým vlastníkem do stavu všeobecné prostituce se společností“.** Tato prostituce se společností ovšem zdaleka **nebyla tak všeobecná a týkala se spíše řídicího aparátu.** Hlavním partnerem vlastnictví byl přece jen řídicí aparát, který sice o výrobních prostředcích a tím i o k nim připojené živé práci dělníků i ostatních nerozhodoval suverénně a nemohl si je přivlastňovat jako jednotlivci, měl ale při zacházení s nimi značný manévrovací prostor – mohl s nimi zacházet více či méně v souladu s celou společností nebo naopak více či méně podle omezeného zájmu daného podniku, svazu podniků, rezortu či organizací jiného typu (např. nemocnice, školy, ministerstva, celé Státní plánovací komise, národního výboru, oddělení ÚV KSČ či úřadu hlavy strany či státu, fakticky spojující obojí). **Vytvořený model ekonomiky a ekonomického řízení tedy měl dvě slabiny:**

a) přílišné spojení řídicích štábů pouze s jednou omezenou lokální vlastnickou funkcí jednoho pracovního kolektivu – např. podnikový řídicí štáb v čele s ředitelem zájmem podniku, mistra se zájmem jedné dílny, řídicího štábu se zájmem nemocnice, školy a vědeckého ústavu, obce, regionu a v mezinárodním měřítku jednoho státu atd. atd. Při výkonu těchto lokálních funkcí se tyto dílčí zájmy různě proplétaly a křížily, v praxi pak řídicímu štábu např. podniku záleželo více na tom, aby se nepohádal s jinými řídicími štáby (stranický aparát, národní výbor, odbory) a naplnil určité formální ukazatele vytvořené zase především z hlediska lokální funkce Státní plánovací komise apod., než na tom, aby vyráběl racionálně a efektivně, podle skutečných potřeb občanů, správně motivoval pracovníky apod. Plán se dal plnit různě – nejen výrobou potřebného zboží, ale naopak výrobou starého nepotřebného a drahého zboží nebo i rozestavěností, proinvestováním nebo i politicky zařízeným snížením ukazatelů, zbylý stavební materiál bylo snazší zakopat než nějak využít atd.,

b) s touto slabinou pak těsně souvisela druhá – nedostatek účinných nástrojů i reálného, na celospolečenském zájmu zainteresovaného vlastníka, který by aparáty nutil k společensky užitečnému výkonu, vylad'oval jejich výkony pod celospolečenským zorným úhlem. V direktivním řízení byly právě vrcholové roviny kontrolovatelné jen jinými vrcholovými rovinami omezeně uvažujícího aparátu příp. nějakým velkým vůdcem rozhodujícím značně subjektivisticky. Trh bez základu v podobě samostatných a suverénních vlastních subjektů nemohl řádně fungovat a reálně vyjadřovat míru společenské nutnosti a užitečnosti vynaložené práce. Dělnická třída mohla do těchto procesů vstupovat jen spíše okrasně než reálně, do vrcholového řízení vůbec ne. Ona i jiné skupiny se necítili hospodáři a správci a chovali se podle toho – viz problémy, které si ještě pamatujeme – řada jedinců řádně nepracovala, přihrádalo se ze společenských prostředků, nevyužívala se pracovní doba apod. **Zvláště příslušníci obchodu a služeb se svým značným manévrovacím prostorem a možností zneužívat disproporce značně blížili řídicímu aparátu, ovšem bez možnosti ovlivňovat vrcholové řízení.** Souhrnně řečeno – jádrem pudla systémových chyb byla **nerovnoměrná možnost různých skupin obyvatelstva podílet se na vlastnickém rozhodování, nedostatečná zainteresovanost těch, kdo se na vlastnickém rozhodování reálně podíleli, na celospolečenských zájmech a příliš slabé mechanismy vylad'ování dílčích zájmů.** To všechno vedlo k neefektivitě práce i plýtvání

se společenskými hmotnými zdroji i nesprávnému zacházení s živou prací a nepodchycováním talentů a iniciativy občanů. Jestliže to nová společnost zvládala v době extenzivního rozvoje, přestávala to zvládat s nástupem intenzifikačních procesů, procesů VTR apod. Systém stále více (ne ve všem a všude!) zaostával za kapitalismem, lokální omezenost se projevovala i v rámci RVHP, zatímco kapitalismus zvládal mezinárodní dělbu práce na jedničku (samozřejmě svými prostředky pohlcování slabších silnějšími). Nedostatečná suverenity řídicích aparátů pochopitelně znemožňovala řídit a spravovat demokraticky, ekonomické řízení bylo nemožné jinak než ve stavu politické moci potlačující ekonomicky nezvládnutelnou iniciativu a pluralitu zájmů, mocenské organizace a mechanismy začaly žít samostatným životem, zájmy jejich pracovníků se odtrhávaly od původně humánní logiky projektu komunismu, nastával politický s duchovní útlak, který zesílil, jakmile proběhl první vážný pokus o reformu – Pražské jaro. Samozřejmě, i když i zde docházelo k nezanedbatelným excesům, celkové proporce atmosféra ve společnosti opět neodpovídá křivému zrcadlu antikomunismu, rozvětvená StB toho fakticky v masovém měřítku mnoho nezmohla, ale jak se různé skupiny občanů více a více stavěly na odpor, tak atmosféra na jedné straně houstla, na druhé straně musel totalitní mocenský mechanismus dělat ústupky. S těmi si politická a mocenská elita zvyklá na tradiční formy práce – tj. potlačování – nedovedla poradit.

2. Jak správně chápat charakter a úlohu třídy řídicího aparátu při prvním pokusu o socialismus? Mnoho komunistů, zvláště seniorů, bývalých řídicích pracovníků či pracovníků aparátu v nižších sférách, považuje poznatky o existenci a určité historické omezenosti zájmů této třídy za urážku a pošlapání své poctivé práce. Jsou totiž pod vlivem předlistopadové zjednodušené a pokroucené představy o tom, že třídy mohou být pouze bud vykořisťovatelské nebo vykořisťované. Konstatování existence zvláštní třídy řídicího aparátu, které měla dominantní postavení ve vlastnictví výrobních prostředků, vidí jako obvinění své třídy a sebe osobně z toho, že byla stejná jako buržoasie, že vykořisťovala, žila jako parazit z práce druhých a vlastně po celou dobu budování socialismu škodila a odpovídá za nedostatky. Proto své zařazení do takové třídy i samotnou existenci této třídy odmítá a reaguje velmi emocionálně a popuzeně. Z téhož důvodu odmítá i objektivnost systémových vad a rozhodující úlohu těchto vad při zániku prvního pokusu o socialismus. Argumentuje vlastní poctivou prací, svou spíše průměrnou životní úrovní, a také tím, že formálně právně nic nevlastnila a že nějaký aparát je nutný v každé

společnosti a bude i v komunismu (což je zase dáno **neznalostí Marxovy teorie dvou stránek řízení – nejde o odbornou stránku řízení, ale o to, že řízení vždy zároveň realizuje zájmy určitého vlastníka a pouze při prvním pokusu o socialismus představoval řídicí aparát jako celek jakéhosi vlastníka náhradního, nikým mimo něj nekontrolovatelného**). Zánik minulého systému svalují tito soudruzi pouze na mezinárodní faktory či nanejvýše na subjektivní chyby v politice a řízení, hlavně však na zradu Gorbačovovy garnitury i jejích opor u nás – Adamce, Mohoritu, Hegenbarta aj. Ani si neuvědomují, že jednají a myslí v rozporu s přístupem klasiků, včetně Leninovy definice třídy i jeho úvah o **nevykořisťovatelských třídách**, polotřídách, přechodu od třídní společnosti apod. Ve skutečnosti byla tato třída formována jako i ostatní třídy a skupiny historickými a ekonomickými limity socialismu a svalovat na ní mravní či právní vinu za to, že nemohla tyto limity překročit a že jen naplnila jedinou tehdy reálnou možnost nekapitalistické společnosti, je stejně absurdní, jako vytýkat feudálům, že se neobešli bez nevolnictví a buržoasii, že vykořisťuje. **Byla určitým nakročením k beztřídní společnosti. Sehrála určitou roli při vítězství revoluce i v další výstavbě a její jméno je spojeno s pozitivními stránkami minulého systému jako u jiných tříd.** I ona v určité době nesla pochodeň společenského pokroku, později už ovšem začaly její zájmy a zaběhané mechanismy vadit. **Nešlo o třídu starého, ale nového a přechodného typu, nešlo o třídu vykořisťovatelskou, ale třídu nedokonale vybavených společenských správců, nedostatečně systémem nucených prosazovat celospolečenské jednotící zájmy.** Faktem ovšem je, že klíčové složky řídicího aparátu zejména z ekonomické sféry, ale i z části politického a mocenského aparátu v době akutní krize systému sledovaly své zájmy a snažily se udržet či ještě rozšířit své privilegované postavení. **Po mocenském převratu zčásti z nutnosti, zčásti pod vlivem svých zájmů přešly na stranu kapitalismu a vytvořily jádro obnovované buržoasie, k čemuž měly objektivně, svou dosavadní pozicí ve vlastnickém systému, nejlepší předpoklady.** Přitom bez problémů zaplatily nutnou cenu za sociální přestup odvrhnutím stranické legitimace i ideologie a nezřídka i přechodem k militantnímu antikomunismu. Tuto skutečnost hrubě překroutil antikomunismus rozvíjením spikleneckých teorií o tom, jak byl celý převrat spiknutím komunistů a estébáků a že jen díky z podstaty pojmu „komunista“ špatnému charakteru těchto lidí dnešní systém nefunguje a přináší prospěch jen malé skupině mafiánů.

3. Jak se díváme na politickomocenské deformace až zločiny, ke kterým došlo při prvním pokusu o socialismus, u nás hlavně v padesátých letech a později za normalizace? Není naše argumentace jen obranou, zakrýváním a schvalováním těchto zločinů a neměla by se v důsledku toho KSČM zakázat? KSČM nepopírá, že jsou komunisté a dokonce i mladí, kteří nemají žádnou osobní zkušenost s minulým systémem, kteří si tento systém nepřípustně idealizují a upadají do opačného extrému než antikomunisté. Existují tendence zavírat oči před nepříjemnými stránkami minulosti, bagatelizovat je poukazováním na klady tzv. socialismu či na zločiny kapitalismu, které naopak antikomunismus a pravice odmítá vůbec vidět, resp. diskutovat o nich. **KSČM tyto negativní stránky minulého systému vnímá a distancovala se od nich. Je pro potrestání všech jednotlivců, kteří se dopustili zločinů. Považuje však za naprosto nevědecké a iracionální nepokoušet se ani pojmenovat a zvážit objektivní faktory, které to které opatření vládnoucí politické elity socialismu podmiňovaly, a paušálně celý systém a všechny komunisty odsoudit jako zločinný systém zločinnou stranu a zločince.** Přitom u buržoasie, která ve svých dějinách rovněž pod vlivem nepřekročitelných limitů páchala zločiny mnohem větší rozsahem, se snaží je úplně vyjmout z logiky systému a stejně jako u stalinismu odmítat jejich jakékoli spojení se základními mechanismy systému. To všechno za situace, kdy tyto zločiny a systémové antihumánní vady kapitalismu stále pokračují, blokují rozvoj společnosti i člověka a ohrožují samu existenci lidstva. Komunisté a marxisté i sami klasikové přitom plně uznávají progresivní roli kapitalismu v určité etapě dějinného vývoje, konstatují však jeho již dlouhodoběji se projevující reakčnost a prohlubující se rozpory a nutnost jeho náhrady socialismem. Stejně tak ale **zpětně oceňují progresivní úlohu první formy socialismu, která mimo jiné i v určité době blokovala zvláště negativní stránky kapitalismu, pečlivě však vyhodnocují, co byly ty podstatné limity a docházejí k závěru, že je možné a nutné tyto limity překonat a nastoupit novou cestu potřebné společenské změny.** O této cestě jsou ochotni vést co nejširší dialog, ovšem na bázi rovnoprávného partnerství. Připouštíme, že jsme zatím, zejména s ohledem na pocity seniorů, neměli dost odvahy vyrovnat se s minulostí dostatečně, jasně a přesvědčivě, což ovšem neznamená jakoukoliv podobu kapitulace před kapitalismem, jakési zbytečné sypání si popojela na hlavu. **Připomínáme, že i ze systému vyplývající antihumánní projevy byly zesilovány a dováděny ad absurdum mimosystémovými, nahodilými a místními či dobovými faktory,** jako byly: 1) mimořádná zaostalost Ruska, první a nejvýznamnější

země s minulým systémem, i dalších zemí. Byl to SSSR, jehož politická elita pak ovlivňovala svou velmocenskou silou vývoj v těch nejúspěšnějších zemích daného modelu socialismu i v celém komunistickém hnutí (obdobně Čína), 2) mimořádná obtížnost budování systému v atmosféře pevnosti obklíčené silným a agresivním protivníkem, který ani na chvíli nepřestal útočit a **zneužívat** všechny slabiny systému a hrozil válkou. Při kritice zločinů komunismu navíc antikomunismus s oblibou srovnává nesrovnatelné – tj. první pokus o socialismus v poměrně krátkém období po jeho vzniku, kdy se nová elita teprve učila zvládat mechanismy moci a řízení a docházelo zde k podobným mocenským excesům jako při nástupu kapitalismu, s poměry v nejvyspělejších kapitalistických zemích současnosti. **To všechno uvádíme kvůli objektivitě hodnocení minulého systému, ne jako omluvu pro jeho vady, deformace a zločiny, které nelze připisovat všem komunistům bez rozdílu a nelze je ani odvozovat z podstaty projektu komunismu.** Tento přístup budeme uplatňovat bez ohledu na možný mocenský postih těch, jímž pád prvního pokusu o socialismus, oddálil vlastní nevyhnutelný zánik, a kteří podle zákonů moci nyní svého nezaslouženého vítězství zneužívají a manipulují společnost.

C. Jaké poučení jsme vyvodili z porážky prvního pokusu o socialismus, pokud jde o další vývoj:

1. Nejhlubší příčinou neúspěchu prvního pokusu o socialismus je hlavní forma vlastnictví výrobních prostředků, která byla jeho základním znakem – tj. forma státně byrokratického vlastnictví zprostředkovaného řídicím aparátem. Tak jako kdysi dějiny prověřily a odmítly otrokářství, feudalismus či tzv. asijský výrobní způsob jako trvalé a životaschopné varianty soukromého vlastnictví výrobních prostředků a vsadily na kapitalismus jako nejdokonalejší formu tohoto vlastnictví, přičemž ze všech odmítnutých variant dovedly převzít užitečné momenty, tak také odmítly alternativu socialismu založenou na státním vlastnictví jakožto na hlavní ekonomické formě. **To neznamena, že by tato forma v celkových dějinných souvislostech byla nějakou slepou a totálně ztrátovou cestou, která nepřinesla nic pozitivního.** Na základě porážky státního vlastnictví zprostředkovaného řídicím aparátem lze na daném stupni poznání prognózovat, na jaké formě vlastnictví jako na hlavní (nevylučujeme přechodné jevy, dočasné působení řady sektorů vedle sebe v téže zemi či regionu v určitém období) musí být založena trvale životaschopná a dále se vyvíjející forma socialismu. Možných forem totiž není neomezený počet. **Po vyloučení soukromého vlastnictví a aparátem**

zprostředkovaného vlastnictví státního už totiž zbývá jen jedna forma – samosprávné zaměstnanecké vlastnictví, na kterém by se každý den reálně podíleli všichni pracující, resp. jejich většina. Na rozdíl od dosavadních pokusů o samosprávu musí být toto vlastnictví doplněno reálnou účastí pracujících na regulaci vrcholových rovin celospolečenského vlastnického rozhodování a kontrole odborného řízení jak na podniku, tak v centru. Kontrolní samosprávné mechanismy se musí opírat o demokraticky a plánovitě regulovaný trh a další hodnotové vztahy odpovídající socialismu jako nižší fázi komunistické společensko-ekonomické formaci. Trh a zbožně peněžní vztahy demokraticky a plánovitě regulované musí být za socialismu hlavním objektivním, mechanismem zprostředkujícím společensky optimální vynaložení živé i mrtvé společenské práce za daných výrobně technických a civilizačních podmínek, zejména za podmínek přetrvávání staré společenské dělby práce. V počátečních etapách socialismu může existovat pluralita forem vlastnictví, zejména doplňující formy státního vlastnictví s širokou účastí pracujících na řízení, ale i komunálního a regionálního vlastnictví, vlastnictví společenských organizací. V řadě oblastí může existovat individuální vlastnictví, postupně vykupováno v svobodné tržní soutěži bude kapitalistické velké vlastnictví. V mimoekonomické oblasti musí být rozhodující role samosprávného vlastnictví dotaženého do strategických odvětví a velkých nadnárodních komplexů doprovázena širokou demokracií zahrnující řadu forem samosprávy a přímé demokracie na všech úrovních- v provozech a podnicích, vědeckých týmech, obchodech, podnicích služeb, finančních institucích, školách, nemocnicích, kulturních a sportovních zařízeních, v dopravních, informačních a komunikačních sítích, ale i na úřadech a při státních orgánech, v justici, policii i armádě apod., nemluvě o regionální a obecní samosprávě a samosprávě v politických organizacích i občanských sdruženích a iniciativách. Konkrétnější model samosprávného socialismu jsme předložili v naší alternativě k dokumentu Socialismus v 21. století. (*Jinak viz Heller J., Neužil F., a kol., Kdopak by se Marxe bál?, Futura a.s., Praha 2011 – pozn. autorů*). Jde o rozvoj samosprávného zaměstnaneckého vlastnictví, kde bude platit zásada „Každý podle svých schopností, každému podle jeho práce a podílu na vlastnické aktivitě“ (např. v podnikových samosprávných radách).

Podstatná musí být jedna zásada – dokud bude existovat stará společenská dělba práce a z ní vyplývající profesní struktura, musí být doplňujícími formami překonání odstupu pracovníků nevykonávajících řídicí práci jako profesi a každý zaměstnanec musí být v určité míře zapojen do vlastnického rozhodování tak, aby měl pocit, že hospodaří a pracuje na svém. Vlastnické rozhodování nesmí být výhradní záležitostí profesionálů v řízení vykonávajících odbornou složku řídicí práce. Tato odborná řídicí práce a jí vykonávající skupiny musí být pod vedením a kontrolou všech zaměstnanců, zejména neprofesionálů. **Faktická neexistence takového propojení byla projevem nedokonalého zespolečenštění práce v prvním pokusu o socialismus a tedy i odvozeně konkrétní příčinou jeho zániku.**

2. Jak se v rámci této logiky dívají komunisté na vedoucí úlohu strany a diktaturu proletariátu, resp. neprivilegovaných vrstev vůbec, s jakou mírou násilí počítají?

Ani původní představa klasiků o diktatuře proletariátu nepředpokládala takovou míru mocenského diktátu, která byla posléze uplatněna v zemích pokoušejících se o socialismus. **Strana měla být jen organizací nejuvědomělejších příslušníků dělnické třídy a dalších neprivilegovaných vrstev, ideovou a organizační avantgardou a teprve později se prosadilo pojetí strany jako polovojské mocenské organizace. To, co v realitě vzniklo, byla diktatura aparátu a nikoli proletariátu a neprivilegovaných.** Strana i celý politický systém se stal nástrojem doplňující politické moci třídy řídicího aparátu nahrazujícím nedokonalost ekonomické organizace společnosti. Prosadilo se i od klasiků tak odlišné pojetí uplatňování moci, jako byl boj proti bývalé vládnoucí třídě cestou až brutálního a masového fyzického postihu fyzických příslušníků bývalé elity, ale i lidí, kteří byli jen ideově ovlivněni ideologií buržoasie a proti systému se ničeho nedopustili. Diktátorské až teroristické metody byly uplatněny i proti dělníkům a dokonce i proti komunistům. Na chybnosti podobného postupu nic nemění fakt akutního ohrožení socialistické výstavby v důsledku tlaku kapitalismu i vnitřních nepřátel, kteří mnohdy represivní opatření vládnoucího aparátu a jeho politické elity rafinovaně provokovali vlastním terorem, zpravodajskými hrami apod. I když revoluce se vždy v dějinách musely bránit a užívat určité míry násilí, metody elity prvního pokusu o socialismus překročily rámec nutné obrany a v konečném dopadu působily jako disfunkční z hlediska cíle – emancipace společnosti i jednotlivce. Cesta samosprávného socialismu by nemohla být úspěšná, kdyby byly podobné metody

uplatňovány. **Proto se KSČM zřekla diktatury proletariátu (zástěrky pro diktaturu aparátu) i vedoucí úlohy strany jako administrativně mocenského centra.** Budování samosprávy naopak předpokládá širokou spolupráci různých složek společnosti, maximální prostor pro lidská a občanská práva, podíl na řízení i zisku společnosti, samozřejmě v rámci demokraticky přijatých pravidel a při postihu těch, kdo je budou překračovat, na současné civilizační úrovni, tedy bez masového vraždění, mučení, věznění, v rámci humánní socialistické zákonnosti. **Občané ČR se tedy rozhodně nemusí bát toho, že vývoj k samosprávnému socialismu, i za spoluúčasti KSČM, bude spojen s gulagy, násilným vyvlastňováním a vykonstruovanými procesy nebo s akcentem ozbrojeného boje a násilí.** Při získání širokých vrstev občanů k aktivní spolupráci prosazením předností samosprávného vlastnictví a samosprávy a demokracie vůbec nebude problém umožnit pluralitu vlastnictví, politických organizací i myšlení a usměrňovat excesy těch, kteří nebudou chtít se s tímto vývojem smířit a budou ohrožovat lidská práva a zákonnost schválenou většinou ostatních občanů. **Bude i dost možností k respektování práv menšin.** Vývoj k samosprávnému socialismu nemůže být záležitostí jedné malé země, ale bude probíhat v rámci velkých zemí a regionů. Čeho je třeba se bát, je to, že část bývalých prokapitalistických sil, zejména různé extrémní skupiny, organizovaný zločin, složky vojensko-průmyslového komplexu apod., náboženští fundamentalisté a fašisté nebudou chtít přijmout tento vývoj a respektovat vůli většiny a pokusí se o různé puče, teror apod., přičemž by mohly zneužít výsledky vědy a techniky, pozůstatky zbraní hromadného ničení apod. Demokratický stát i občanská společnost musí být připraveny i na tuto variantu, která by mohla prodloužit a zkomplikovat celý vývoj a stát zbytečné oběti. **Z dějin však víme, že i v daleko nepříznivějších podmínkách společnosti na přechodu od feudalismu ke kapitalismu, když nebyly cesty násilného boje tak zdiskreditovány ve vědomí lidí, jako dnes, mohl v řadě zemí revoluční přechod probíhat sice jako třídní boj, ale bez jednorázových násilných konfliktů (rakouská, německá, skandinávská cesta ke kapitalismu). Není důvodu, aby tomu tak nebylo i tentokrát.**

2. Na které společenské síly se bude KSČM orientovat? Ani neúspěch prvního pokusu o socialismus a změny, které proběhly v třídně sociální struktuře s procesy vědecko-technické a informační revoluce a globalizace neruší podle marxismu platnost Marxova a Engelsova objevu o historické roli dělnické třídy, která ani u klasiků nebyla

totožná s fyzicky pracujícími. Podle Marxe až **kapitalismus vytváří třídu, která se nemůže osvobodit od otroctví vlastnické nerovnosti a staré dělby práce jinak, než že tyto procesy zruší a tím osvobodí celou společnost, přičemž zruší třídy i sama sebe.** Klasikové sice vyjádřili správně obsah zájmu jakékoliv podoby dělnické třídy, ovšem přecenili objektivní schopnost industriálního proletariátu spojeného převážně s fyzickou prací typu obsluhy stroje. O tom, proč šlo o omyl, jsme již hovořili. Vědecko-technická revoluce a s ní spojené změny v charakteru práce směrem k tvořivé, individualizované, kvalifikované až vědecké práce klasikové sice předvíдали, ale už z něj nevyvozovali konkrétní závěry do politiky. **Takovýto proletariát vědeckého typu (tzv. kognitariát) i další od industriálního dělníka odlišné typy pracovníků už v zásadě existuje, klasický industriální proletariát ve vyspělých zemích začíná mizet a ztrácet progresivitu. Naopak v podmínkách moderního kapitalismu se kognitariát v čele ostatních neprivilegovaných stává silou, která při prosazování svého zájmu (stejný jako u industriálního proletariátu – zrušení vlastnické nerovnosti a staré dělby práce) je s to použít prostředky a formy, které nutí kapitalistu ke změnám forem vykořisťování a k akceptování prvků samosprávy a podílu pracujících na řízení.** Proces přeměny industriálního proletariátu v kognitariát probíhá ovšem značně nerovnoměrně po celém světě, kognitariát se tedy logicky stává vedoucí složkou ve vztahu k ostatním skupinám proletariátu i dalších zaměstnanců a také v ještě širším spojeneckém svazku s drobnými a středními podnikateli, sociálně slabými vrstvami atd. Charakteristika širokého spojeneckého svazku je obsažena již v Politické deklaraci IV. sjezdu KSČM v Liberci a opakuje se i v dalších dokumentech, nejnověji v Socialismu ve 21. století.

Závěr:

1. Co z výše uvedeného vyplývá pro politický program KSČM?

V rovině krátkodobého a střednědobého programu není nutné nic podstatně měnit. Je třeba pouze propracovat určité návrhy, kterým by bylo možné tento program doplnit z hlediska hlavního dlouhodobého cíle, kterým je všestranně napomoci vytváření prvků samosprávného zaměstnaneckého vlastnictví a tento cíl učinit základním prvkem propagandy. **Je třeba zpracovat dlouhodobý program rozvoje samosprávy a demokracie, který zahrne námi předložené náměty, a k jeho obohacení rozvinout**

poznávací činnost zkoumající mimo jiné i zahraniční zkušenosti. S výše uvedenými krátkodobými a dlouhodobým cílem je nutné se obrátit ke společnosti a vyzvat ji k dialogu. Cílem přitom nemá být vedoucí úloha strany, ale vytvoření široké fronty stoupenců samosprávy napříč politickým a světonázorovým spektrem. Komunisté by si v tomto hnutí měli získat přirozenou autoritu díky svým schopnostem a práci i díky podpoře, kterou hnutí strana poskytne. Jako první podmínka je ovšem nutné rozvinout jednotný systém politického vzdělávání zaměřený v souladu s předloženou logickou linií, rozejít se s pozůstatky stalinismu a trpělivě přesvědčovat zejména stalinismem dezorientované seniory, že nejde o opuštění, ale o rozvinutí komunistické identity, které nijak neznehodnocuje pozitivní stránky prvního pokusu o socialismus a výsledky poctivé práce komunistů i dalších socialisticky orientovaných občanů. Dále je třeba hledat cesty, jak posílit samosprávné prvky ve vnitřním chodu strany. **Zde by měly vzniknout spojitě nádoby – čím kvalitněji a aktivněji by strana seznamovala společnost se svou ideologií, tím více mladších a mladých a kvalifikovaných lidí by do ní přicházelo a bylo by tak možné vytvořit na demokracii a aktivitu náročnější prostředí, ve kterém by se snáze překonávaly prvky starého myšlení, a strana by se transformovala na komunistickou stranu nového typu a obhájila taky to, že se nevzdává svého názvu.**

2. Jaké výhody by přinesla straně navrhovaná ideologická linie?

a) umožňuje lépe obhájit projekt komunismu, včetně názvu strany a čelit argumentaci, která ztotožňuje komunismus s prvním historickým pokusem o socialismus (ponecháváme stranou otázku názvu tohoto typu uspořádání, měl by však být v souladu s výše uvedenou charakteristikou jeho historického místa, doporučujeme pojem protosocialismus, ale možné by byly i názvy státní socialismus, reálný socialismus). **Přitom se nijak nezříká oprávněnosti prvního pokusu, docetňuje jeho klady i poctivou práci jeho budovatelů, včetně příslušníků jeho vládnoucí třídy,**

b) umožňuje více přiblížit neinformovaným a dezorientovaným občanům, proč se komunisté nechystají vracet zpět a čelit argumentům o zakuklených a přetvařujících se komunistech číhajících na příležitost,

c) umožňuje nepřenášet odpovědnost za minulé deformace na každého komunistu a dokonce i na každého příslušníka řídicího aparátu

d) umožňuje čelit i určitým variantám ideologie, které kritizují komunisty jako jakési zloděje, parazity, amorální lidi, papaláše, kariéristy apod., jejich ztotožňování s buržoasií,

e) umožňuje dát společnosti určitou logicky zdůvodněnou vizi, která neobsahuje ve společnosti zdiskreditované a od občanů, zejména od drobných a středních podnikatelů, obávané mechanismy, jako je zestátnění, byrokratizace ekonomiky, znemožnění podnikání, v politice pak diktatura, mocenský monopol, gulagy, procesy a popravy, zákaz cestování, cenzura, ideologická monolitnost, pronásledování věřících a kriminalizace náboženských aktivit a organizací, třídní kádrování, omezování přístupu ke vzdělání atd. Umožňuje vysvětlit, proč mohou být komunisté skutečně pro pluralitu vlastnictví a jak si to dále představují. Přitom neopouští myšlenku o dlouhodobě určující roli společenského vlastnictví,

f) umožňuje lépe čelit obavám lidí z občanské války, ozbrojeného konfliktu, terorismu, ničení hodnot i životů při přebírání politické moci, nabízí perspektivu i pro příslušníky odcházející buržoasní třídy a jejich služebných a podpůrných struktur, zejména mezi inteligencí,

g) umožňuje účinněji čelit dosavadnímu panství buržoasní ideologie a vysvětlovat základy marxistického materialistického pojetí dějin,

h) umožňuje logičtěji a fundovaněji odmítnout ztotožňování komunismu a fašismu, což přináší další možnosti obrany progresivních hodnot a momentů v dějinném procesu i v současném světě,

i) ztěžuje kriminalizaci strany, jejích symbolů, stanov, propagandy, protože se jasně hlásí k demokracii a lidským právům, i když hlásá nevyhnutelnost zániku kapitalismu,

j) může být přitažlivá pro mladé lidi a inteligenci a perspektivně může otevřít straně cestu k zaměstnancům a kognitariátu k moderním progresivním společenským skupinám, a tím rozhodujícím způsobem čelit vlivu buržoasie na široké lidové vrstvy a změnit poměr sil v společnosti. Strana by se mohla zbavit obvinění z nemodernosti, konzervatismu, nacionalismu, rasismu. Koncepce by se dala aplikovat i směrem k internacionalismu pokrokových sil,

k) může vnést nové a integrující momenty do mezinárodního komunistického a levicového hnutí, kde dlouhodobě chybí nosné paradigma, a pomoci k jeho osvobození jak od přežitků minulého systému i různým nemarxistickým idealistickým koncepcím nezaručujícím reálnost přechodu od kapitalismu,

l) mohla by pomoci právě komunistům, kteří vstupují do výkonu veřejných funkcí při jejich obraně proti antikomunistickému moralizování kolem odpovědnosti podle jejich pojetí „zločinů“ komunismu a útokům proti samotné myšlence sociální spravedlnosti.

O autorovi:

PhDr. Josef Heller, CSc.

**1947. Absolvoval FF UK obor historie-politická ekonomie. Po studiu lektor vědeckého komunismu na Městské politické škole v Praze. Od r. 1983 vědecko-pedagogický pracovník – zástupce vedoucího katedry ML Institutu vzdělávání vědeckých kádřů ČSAV. Od r. 1990 analytik KSČS a KSČM. Tajemník a člen Rady TAP, později člen Rady CSTS. Člen OV KSČM Praha 10. Spolupracuje a publikuje s PhDr. Františkem Neužilem.*

O autorovi:

PhDr. František Neužil

**1952. Studoval na Státní univerzitě v Kyjevě. Pracoval jako vědecký pracovník Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. Dlouhodobě se věnuje práci v Klubu společenských věd. Je členem CSTS. Spolupracuje a publikuje s PhDr. Josefem Hellerem, CSc. zejména na alternativních studiích k hodnocení minulosti a projektu samosprávného socialismu.*

Ladislav Šafránek

Partekon – život po kapitalismu

Otázky vývoje a dědictví kapitalismu, jeho možné transformace a hledání cest překonávání v zájmu běžného občana jsou předmětem studia mnoha výzkumníků i výzkumných pracovišť. Někteří jsou idealističtí následovníci utopických socialistů, hledající v chování lidské populace dobro, protiklad sociálního darwinismu. Jiní jsou naopak vizionáři systému překonávající kapitalismus s jeho vykořisťováním, formální svobodou a ekonomickou nerovností. Oba názorové proudy nalézají větší či menší řešení v tzv. PARTEKONU (participativní ekonomice), což není socialismus, ale také ne kapitalismus. Je to „něco mezi“, založené primárně na „osvobození od ekonomické nespravedlnosti“. Je to alternativa zaštiťující se a opírající se o principy rovnosti, solidarity, diversity a participace. Protože ovlivňuje texty a veřejná vystoupení některých levicových teoretiků i tuzemských, včetně podílníků na známém dokumentu S21, je vhodné se s ní seznámit. Zájemcům lze doporučit především dosud jedinou systematickou monografii na dané téma vydanou v České republice pod názvem PARTEKON život po kapitalismu.³⁸

V úvodu své práce Michael Albert rozebírá poměrně zajímavě a neotřele základní ekonomické pojmy. Inovativní je např. jeho hierarchizace hospodářských soustav do čtyř typů. Jsou jimi kapitalismus (se základem v soukromém vlastnictví), socialismus (tržní a centrálně plánovaný), bioregionalismus (ideál ekologických aktivistů), PARTEKON (jemuž je věnována recenzovaná publikace).³⁹

³⁸ ALBERT Michael: *PARTEKON život po kapitalismu (participativní ekonomika)*. Přeložila Jana Housarová. MEZERA, Praha 2012. 357 s. ISBN 978-80-87148-31-0

³⁹ c.d. str.39 a násl.

Základem PARTEKONU je i ve sdělovacích prostředcích zmiňovaná problematika participativní ekonomie jako ekonomiky založené na společenském vlastnictví výrobních prostředků a plánovanou pomocí (údajně) decentralizovaného systému plánování (ve skutečnosti vzniká centrální plán) jednotlivci, spotřebitelskými radami a radami pracujících s různými úrovněmi od místních, přes podnikové po celostátní. Je to zatím ve větším měřítku nevyzkoušený relativně populární koncept alternativní ekonomiky. PARTEKON kombinuje a definuje společenským vlastnictvím, přerozdělováním prostřednictvím participativního plánování a participativním řízením sebe sama jako společnost bez třídních rozdílů.

Jaké jsou další nosné myšlenky a zásady této teorie?

Partekonisté (případně antiglobalisté zaměření na ideje participativní ekonomiky) se shodují v potřebě překonat kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků, rozdělení trhů a hierarchické dělby práce. Především jde o výchozí podmínku, aby se majiteli podniků stali rovným dílem všichni občanů, aby sebou takové vlastnictví nepřinášelo zvláštní práva ani příjmové výhody. Všichni by vlastnili stejně, takže vlastnictví by na dělbu zisku, bohatství či moci nemělo žádný vliv.⁴⁰

Od této výchozí premisy se odvíjí celé další pojetí a projev participativní ekonomiky. Jistě zajímavou myšlenkou je teze, že každý by v PARTEKONU vykonával nějakou práci složenou z řady úkolů. Hierarchická dělba práce je odmítána a nahrazována „vyrovnáváním“ povolání jako podmínky pro rovnost lidí a sociální spravedlnost. Každý, kdo se podílí na vzniku nových produktů, je pracující a každý pracující vykonává „vyvážený komplex pracovních činností“. To znamená takovou kombinaci úkolů a rozsahu odpovědnosti, která pracujícím přinese stejné pravomoci a kvalitu života jako ostatním (bez ohledu na skutečný obsah pracovní činnosti). Cílem této koncepce je likvidovat rozdíl mezi druhy prací, mezi řídicí a výkonnou činností, mezi tvořivou a manuální stereotypní prací jejich střídáním. Od vyvážených komplexů pracovních činností se finálně očekává zrušení soukromého vlastnictví a následně odstranění třídních zvláštností. Dalším vyvolaným důsledkem bude údajně i odstranění role výrobce, který si za současných podmínek monopolizuje rozhodovací pravomoci a prezentuje vyšší sociální i ekonomický status než ostatní.

⁴⁰ c.d., str. 20

Třetí pilíř PARTEKONu spočívá v kvalitativně nové koncepci odměňování. Nikoli v podobě zaručeného rovného příjmu, jak se někteří domnívají, nýbrž v podobě odměny odpovídající naší pilnosti, délce práce a tomu, kolik jsme práci obětovali. Neměli bychom dostat víc, protože používáme účinnější nástroje, máme vyšší kvalifikaci nebo vrozený talent. Zvýhodnit v odměňování může pouze větší vynaložené úsilí či větší oběť ve prospěch společnosti.⁴¹ Při celkově idealizující podobě teorie participativní ekonomiky je právě otázka odměňování, vedle tzv. rad pracujících (a spotřebitelských rad) zřejmě nejméně reálná a racionální.

Pokud jde o nastíněnou otázku plánování, apologeti participace se netají s obhajobou centrálního plánování, které podle nich má nezastupitelnou funkci proto, že trhy upřednostňují soukromý prospěch i bez vlastnictví kapitálu, a dále proto, že brání manipulaci osobnosti protispolečenským směrem, omezujícím či vylučujícím solidaritu. Trhy prý odměňují sílu moci proti žádoucímu úsilí, pílí a oběti. Produkují nekvalifikovanou vykořisťovanou třídu, čemuž je nutno v zájmu rozvoje civilizace zabránit. Osou systému je participativní plánování, tedy systém, v němž rady pracujících a spotřebitelů navrhuji pracovní činnosti a hájí zájmy spotřebitelů s ohledem na správné zhodnocení celkového sociálního přínosu a nákladů.⁴²

Hybateli ekonomiky jsou pracující a spotřebitelé. Pracující vytvářejí hrubý domácí produkt, spotřebitelé jej využívají. Právě v těchto dvou rolích a prostřednictvím alokace lidé realizují hospodářský život. Jak tento systém v participativní ekonomice funguje? V jakých strukturách se pracující a spotřebitelé organizují?

V participativní ekonomice spravuje každé pracoviště „Rada pracujících“, v níž mají všichni členové stejné rozhodovací pravomoci i stejnou míru odpovědnosti. Způsob organizace je věcí členů pracovní skupiny (rozhodují pouze jako jednotka), rozhodovací odpovědnost je dána mírou dopadu, které má příslušné rozhodnutí na daného člověka. Obdobně jako pracující jsou organizováni i spotřebitelé (v „Radách spotřebitelů“). Jejich

⁴¹ c.d., str. 140 a násl.

V této souvislosti je velmi zajímavá teze, že „přiznávat majetkové právo upřednostňující dědictví představuje do nebe volající porušení zásady rozhodovat sám o sobě, protože umožňuje méně zasaženým (těm, co odkazují) významně ovlivnit životy mnoha jiných“ (str. 49). Zlo kapitalismu spočívá např. v tom, že umožňuje získávat produktivní kapitál bez větší námahy. Záleží pouze na štěstí. PARTEKON proti tomu staví zásluhovost a pílí.

⁴² Bylo by zajímavé vědět, jak teorie participace reaguje na nové podněty a výzvy přinášené konceptem 4.0

radly organizované vertikálně i s horizontálními vztahy zohledňují skutečnost, že různé druhy spotřeby ovlivňují různé skupiny lidí. Rozhodují přitom na základě konsensu.

Místo závěru shrňme hlavní kritické poznámky k vizi „PARTEKONu“. Je zajímavé, že je koncentrovaně a s velkou odpovědností v závěru své knihy vypočítává Michael Albert sám:

- Participativní ekonomika významně redukuje motivaci lidí produkovat zboží a služby pro druhé, omezuje, až znemožňuje podnikatelskou aktivitu. Důsledkem je nejistější a zhoršující se uspokojování lidských potřeb. Bude méně výkonná jak vůči ekonomice založené na volném trhu, tak i systému opřenému o principy intervencionismu či dokonce i centrálně direktivním hospodaření (je otázkou, zda očekávané osvobození člověka a jeho jistá humanizace tento handicap může vyrovnat).
- Participativní ekonomika plíživě zavádí nové třídní dělení společnosti na třídu vládnoucí (byť založenou na získané většině při demokratickém hlasování) a druhou, poddanskou, jejíž hlasy většinou či zcela propadnou. Na druhé straně je pozitivní, že systém ruší soukromé vlastnictví výrobních prostředků (výrobních faktorů, kapitálu). Není však jasné, jaké vlastnictví nabízí jako alternativní. Socialistické jím rozhodně není, neboť participativní ekonomika je jednou z alternativních hospodářských soustav právě vedle socialismu.
- Jako velmi kontroverzní a konfliktní se jeví pro PARTEKON prioritní systém „vyvážených komplexů pracovních činností“ (nutnost pracovat současně na několika pracovních pozicích a v různém typu povolání). Tento princip vede k despecializaci pracovní síly a tím k možnému snížení její produktivity práce s následným poklesem produkce ekonomiky. Stanovení vyvážených komplexů pracovních činností je velmi arbitrární a nepřesné, což rovněž může mít negativní vliv na strukturu a produkční schopnost ekonomiky. Ani z pohledu pracujících by nešlo o nějak vítaný systém. Vynucoval by si časté alespoň částečné změny práce spojené s rekvalifikací apod.
- Při zavedení participativní ekonomiky je velmi pravděpodobná aktivizace černého trhu, který se dokonce může stát pozitivním jevem tlumícím nevýhody participace a finálně faktické obnovy centrálního direktivního plánování. Výsledkem by mohly

být napětí na trhu práce i spotřeby, neuspokojení koupěschopné poptávky co do množství i sortimentu, plýtvání a korupce.

- Zdroje ekonomické kalkulace v podobě vzácnosti a existence lidských potřeb PARTEKON obsahuje stejně jako jiná reálná ekonomika. Další zdroj ekonomické kalkulace typu soukromého vlastnictví chybí. Tím chybí i nezanedbatelný zdroj informací. Odmítáním vlastnických a řídicích prvků socialismu se „partekonisté“ zbavují dalšího významného zdroje sledování a motivace produkční efektivnosti. Poslední významný zdroj ekonomické kalkulace, jímž je podnikatelské prostředí, též neexistuje, jsouc nahrazeno jednáním různých rad, byť v rámci centrálního plánu. Přes tuto výhradu lze aktivitu rad (pracujících i spotřebitelů) považovat za pozitivní prvek posilující výrobní, pracovní i spotřební demokracii. Nicméně finálně působí neefektivně svou nepružností při zpracovávání a využívání množství stávajících i nových ekonomických informací a spotřebitelských indikací.

Monografii PARTEKON nestačí pročítat. Seznámení s ní, zejména kritické, vyžaduje důkladné studium a přemýšlení. Sama teorie přináší řadu inovativních prvků do ekonomické vědy, které odhalit a kriticky zhodnotit není, vzhledem k jejímu populismu a nabídce humanistických hesel, vůbec jednoduché. Publikace se (věřím, že nevědomky) bohužel dost vyhýbá konkrétním cestám dosažení cíle: participativní ekonomiky. V tomto směru vyznívá poměrně idealisticky, jako zbožná vize. Nicméně byť vizionářská humanizace člověka ve společnosti je inspirací a důvodem, zejména pro levicově myslící a jednající myslitele, proč PARTEKON studovat. Zvláště pro ty z našeho středu, kteří jsou nositeli ideje tzv. samosprávného socialismu, i pro jejich kritiky.

Každému z čtenářů přeji hluboký intelektuální zážitek.

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

**1946. Bývalý dluholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.*

Walter Baier

Evropa a levice

(Překlad SPED – J. Bada a J. Málek)

Úvod

(Jiří Málek, SPED)

V souvislosti s novým teoretickým časopisem, jehož číslo dostáváte do počítače, bychom chtěli čtenáře seznámit s texty, které vznikají v levicových strukturách, ať již okruhu radikálně levicových stran nebo různých nadací, teoretických institucí a sdružení blízkých těmto stranám. Je to pohled především ze západní Evropy. A je to proto, že tyto levicové subjekty mají dlouholetou tradici publikační činnosti a také mají lepší personální i finanční a technické možnosti se teoretickým úvahám a analýzám věnovat oproti obdobným institucím ve střední a východní Evropě. Je také logické, že tyto (západo-) evropské pohledy se v určité míře liší od zkušeností levice ve střední a východní Evropě, vycházejí z jiné historické zkušenosti i z poněkud odlišného teoretického základu (např. podstatně více se opírají o teoretický odkaz A. Gramsciho). Přesto nebo právě proto se budeme jako Společnost pro evropský dialog (SPED), která je začleněna v celoevropské levicové struktuře pro alternativní myšlení a levicový dialog transform!europe (Transform), snažit českým čtenářům zprostředkovávat v českém překladu různé teoretické studie a další texty z produkce evropské radikální levice. Jistě tato naše snaha má i určité ekonomické limity, které jsou dány našimi možnostmi překladů, ale přesto se domníváme, že českou (a potažmo slovenskou) politickou, radikálně levicovou diskusi může takto obohatit. Cílem není přesvědčovat o jiných názorech, či vyvolávat konfrontace. Smyslem je ukázat názorovou bohatost levicové diskuse napříč Evropou, ideové a teoretické kořeny a přístupy, které jsou výrazněji rozšířeny v mnoha levicových subjektech nejen na západ od nás. Ukázat, co případně naši partneři v jiných zemích (ve všech azimutech) považují za klíčové, jaké teoretické problémy i praktické politické úkoly řeší a se kterými se denně střetávají. Pokud nám to naše možnosti i síly umožní, pokusíme

se i některé zajímavé články z naší, nově narozené „líhně“ teoretického dialogu prezentovat našim partnerům a čtenářům v zahraničí také prostřednictvím sítě Transform. Doufáme, že se i touto cestou podaří poněkud zlepšit vzájemnou informovanost a vzájemné poznání. Přinejmenším v českých podmínkách je levicový mezinárodní dialog z různých důvodů (vč. určité jazykové bariery) málo intenzivní a vzhledem k relativně silné pozici autentické české levice toto lze hodnotit jako nedostatek. Dnešní turbulentní doba přímo volá po intenzivní výměně názorů mezi jednotlivými partnery v různých státech a regionech a společné formulování cílů a hledání k jejich dosažení. Stále je platné heslo klasiků: proletáři všech zemí, spojte se!

Jako první článek jsme připravili text, který ukazuje názor významné části radikálně levicových struktur na aktuální situaci i výhled evropské integrace tak, jak je realizována v rámci Evropské unie (EU). Autorem je politický koordinátor Transform Walter Baier, který je dlouholetým funkcionářem jak KS Rakouska (byl určitou dobu jejím předsedou), tak i jedním z teoretiků evropských radikálně levicových sil, které se sdružují především ve straně Evropská levice a také má blízko k poslanecké frakci GUE/NGL v Evropském parlamentu. V evropské levici, především na západ od nás probíhá intenzivní diskuse o evropské jednotě, o spolupráci a společné evropské identitě, o neoliberálních „evropských“ koncepcích, které nebezpečně podkopávají principy solidarity a sociální spravedlnosti, na kterých vyrostla levice našeho kontinentu. To vše je konfrontováno s nárůstem nacionalistických tendencí v řadě evropských společností. Určitý názor na tuto problematiku je obsažen i v uvedeném článku. Věříme, že by se mohl stát impulzem i pro naši českou levicovou diskusi.

Evropa a levice

Walter Baier

Van der Bellen, Rutte, Macron – vypadá to téměř, jako kdyby středové strany mohly odporovat útoku pravicových radikálů. Že sociální demokracie ve všech volbách byla rozdracena na prach, je hodnoceno jako kolaterální škoda.

Ale člověk se nemá plést. I když Hofer, Wilders a Le Penová nedosáhly svého bezprostředního cíle a nedostali se k vládě, nikdy od druhé světové války neodpadlo tolik volebních hlasů ve prospěch radikální pravice, která na tomto základě může znásobenými silami zasahovat do politického dění v nově zostřené krizi.

O zvýšeném sebevědomí etablované politiky svědčí také počátkem března Jean Caudem Junkerem prezentovaná Bílá kniha evropské komise o perspektivě evropské integrace. Člověk se nesplete, pokud si vykládá toto postoj, podle kterého současný integrační proces řídící velká koalice zamýšlí jako zahájení boje s tím, co nazývá „populismem“ zprava a zleva.

Prázdné místo demokracie

Skutečně se zdá, že mohutné hospodářská oživení, ze kterého mají v první řadě nejvíce země, jimž dominuje Německo, orientované na export, také zvětšuje politický manévrovací prostor pro vládcy v Evropské unii. Ale toto má tu nevýhodu, že to potvrzuje těm, kteří tak jako tak nepocitují žádnou potřebu změny, že mohou pokračovat stejně jako dosud.

Bylo toho mnoho napsáno po představení dokumentů a v nich předkládaných „scénářích“ budoucí EU – „Dál pokračovat jako dosud“, „Přestavba EU na zónu volného obchodu“, „Koncentrace EU na základní politická pole“, „Evropa rozdílných rychlostí“ a „Zdokonalení EU na fiskální a politickou unii“. Mnoho povyku pro nic, dalo by se říci, poněvadž skutečné návrhy na změnu i nadále chybí. Téměř všem komentátorům ale unikla mezera v textu, a sice že na 35 stranách velice rozsáhlého textu se ani jednou nevyskytuje slovo „demokracie“. Znamená to, že EU je tak demokratická, že se připomenutí tohoto slova může vynechat, nebo že Juncker a jeho komise věří, že EU může dále reagovat stejnými autoritářskými způsoby?

Z toho lze odvodit dvojitou výzvu, která nepřipouští žádné zjednodušování: Levice musí vytvořit nejprve tezi proti autoritářskému neoliberalismu, který je prezentován jako jediné řešení, které nemá alternativu (TINA-there is no alternative). A za druhé, musí nastavit čelo radikální pravici, oživující nacionalismus, a která se neomezuje na jednotlivé státy, nýbrž tvrdí, že Evropa zmítající se národní rivalitou by měla reprezentovat lepší pořádek.

Jaké je třeba zaujmout stanovisko v této bitvě, představované jako stranický spor mezi pravicovými radikály a stranami pravého středu?

Především si člověk nesmí činit žádné iluze o reálně existující Evropské unii. To není naše Evropa, Maastrichtská smlouva, hospodářská a měnová unie, stejně jako fiskální

smlouva nebyly nikdy projekty levice. Proč by tedy levice měla bránit systém složení ze smluv a institucí, které v okamžiku jejich ustavení odmítala a proti nimž bojovala?

Dvojitá deziluze

EU ale není jen špatně koncipovaná zóna volného obchodu se společnou měnou. Je také systémem mezinárodních vztahů, který byl zřízen ve svém důsledku proto, že Západ nakonec vyhrál studenou válku. Tento systém je hierarchický, neprůhledný a málo demokratický. Ale sláva, to je kapitalismus – nebo imperialismus, jak chcete! Zklamán může být pouze ten, který se předtím nechal klamat.

Jaké strategie máme tedy k dispozici?

Stejně, jako si nesmíme dělat žádné iluze o reálně existující EU, neměli bychom si činit žádné iluze o následné postEU-Evropě. To by určitě nebylo idylické místo, na kterém by mírumilovně vedle sebe existovaly státy osvobozené z bruselského područí. Mnohem spíše by se tato „nová“ Evropa podobala té staré z meziválečné doby, té, která byla roztržena rivalitou velmocí, které se, tam kde to odpovídalo jejich strategickým zájmům, zapojovaly do konfliktů malých států. Jevišťem této rivality byla ostatně střední Evropa, kde hranice, vytýčené po první světové válce neodpovídaly mnohonárodnímu složení obyvatelstva – což činí absurdním užití národnostních principů. Toto tvrzení je ozřejmáno občanskou válkou na Ukrajině měrou dostatečnou.

Rozbití EU by levice neposunulo k jejím cílům ani o centimetr. Stalo by se tak pouze v případě, pokud bychom věřili, že velké společenské problémy v Evropě 28, 35, nebo 50 národních měn, jednotlivých států a hraničních režimů mohou být lépe uchopeny. O tom je ale možné velice pochybovat.

Jak se tedy můžeme dostat z tohoto dilematu mezi morem a cholerou, mezi naivním proevropanstvím a sbližováním s nacionalismem?

Strategie místo ideologie

Nejprve by se měla Evropa považovat za strategický a nikoliv ideologický projekt. Evropu není třeba milovat. Naštěstí. Nepotřebujeme ale také ani stavební plán na ideální, předpřipravenou Evropu. Buď vznikne demokratická, sociální Evropa v rámci bojů mezi lidmi, nebo ne. Proto potřebujeme výchozí body pro evropskou strategii.

Můj návrh k tomuto tématu vychází ze třech názorů:

Prvním východiskem je, že EU nemá žádnou budoucnost, pokud neskončí s autoritářskou politikou. Tak velí zdravý lidský rozum. Jak toho ale můžeme dosáhnout? Vyžaduje to diskuzi bez omezení a zamlčování. Joseph Stiglitz navrhl, nahradit společnou měnu systémem, který nazval „flexibilní euro“; sestával by ze silného „severního Eura“ a slabšího „jižního Eura“. Ale pozor, dodává k tomu: Špatné měnové dohody vedou k recesi a depresi; dobré měnové dohody ale nemusí ještě garantovat blahobyt. Takže opět žádné iluze, měnový systém lze změnit, ale problémy zůstanou, protože to vyžaduje hlubší změny. Mezi jiným požaduje Stiglitz bankovní unii, společná pravidla k omezení vývozních přebytků, mechanismus k zespolečenštění dluhů („Eurobonds“), měnovou politiku, která zohledňuje pracovní trh, růst a stabilitu, průmyslovou politiku. Nejtěžším problém je přitom, jak dokládá, osvobodit se od státních dluhů.

To vede ke druhému bodu: Osvobození společností a států jako rukojmích globálních finančních trhů vyžaduje evropskou solidaritu. Panevropská perspektiva však není ta jediná přípustná. Musíme ve svém myšlení překonat falešný protiklad evropské integrace a nacionálního sebeurčení. Potřebujeme obojí.

Chceme Evropu, ve které může realizovat demokraticky zvolená vláda program jako ten ze Soluně (Thessaloniki program), na jehož základu byla zvolena řecká Syriza. A to aniž by byla sabotována evropskými úřady. Evropu, která uzná demokraticky suverenitu jednoho každého národa. Pouze pak se může Evropa nazývat „demokratickou“.

Za třetí. V globalizovaném kapitalismu, ve kterém představuje Evropa jedno z center, se nemůže realizovat suverenita obyvatelstva, pokud krom svého nacionálního cítění nenajde výraz pro evropské nacionální cítění.

Aniž bychom nějak silně zjednodušovali: Minimální standard občanské demokracie představuje parlamentarismus, dosažený národními revolucemi. EU sama o sobě tomuto standardu neodpovídá. Chybějící parlamentarismus na evropské úrovni omezuje parlamentarismus na úrovni národních států, který mizí v byrokratickém a technokratickém houští, které je pro společenskou metodu typické.

Potřebujeme tedy levici, které se zasadí o plnohodnotný evropský parlament; volený parlament, volený všeobecnou a férovou volbou, který v sobě sjednotí všechna evropská práva a bude svou suverenitu vykonávat nikoliv v neprospěch národních parlamentů,

nýbrž na základě rozumné a transparentní dělby odbornosti, která bude pevně zapsána do demokratické ústavy.

Je skutečností, že EU je dnes zpochybňována. Pokud by však myšlenka evropské integrace měla být ochraňována nacionalismem, pak musí být znovu vynalezena.

Bud' se EU socializuje, nebo nebude použitelná. Demokratizuje se, nebo se diskredituje. Zůstane mírová, nebo se rozpadne. Z hlediska těchto rozporů se musíme odvážit rozbít – ne myšlenku sjednocené Evropy, ale neoliberální a autoritářské svěřací kazajku institucí a smluv, ve které je dnes tato myšlenka uvězněna.

O autorovi:

Walter Baier

**1954. Vystudoval ekonomii na Vídeňské universitě. Věnuje se historii rakouského levicového, komunistického hnutí, austromarxismu. Je dlouholetým funkcionářem KS Rakouska a byl jejím předsedou (1994-2006). Působil jako editor týdeníku KS Rakouska Volkstimme. Od r. 2007 je v mezinárodní evropské organizaci transform!europe jako politický koordinátor.*

Jiří Boháček

recenze publikace

„Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám“

Vyrovnaní se s minulostí předpokládá vyrovnaní se současným obsahem kolektivní paměti nikoliv s minulostí.

Tato recenze se zabývá publikací **„Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám“** vniklé pod vedením sociologů Nikolase Maslowského a Jiřího Šubrt, která se věnuje otázkám kolektivní paměti.

Úvodní dvě kapitoly jsou zaměřeny na celkovou koncepci kolektivní paměti M. Halbwachse a její rozvoj ve společenských vědách a další kapitola se zaměřuje na historický výzkum z hlediska této koncepce. Jsou to kapitoly řazené v úvodní části knihy s názvem **„Obecné teorie kolektivní paměti“**.

Kapitoly nesou názvy „Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti a kolektivní paměti“ a „Soudobé teorie sociální paměti“, které napsali hlavní autoři publikace J. Šubrt, N. Maslowski a Lehman a historická kapitola je z pera historika M. Hrocha.

Obecná teorie kolektivní paměti se opírá o sociologickou koncepci francouzského sociologa Maurice Halbwachse. Tvůrcem konceptu kolektivní paměti byl francouzský sociolog Maurice Halbwachs, který platí pravděpodobně za nejvěrnějšího pokračovatele

myšlenkového odkazu jednoho ze zakladatelů sociologie Emile Durkheima. V teoretické tradici sociologismu Emile Durkheima je sociální realita skutečnou realitou „svého druhu“, tedy reálnou entitou, která ovlivňuje naše individuální bytí. Halbwachs je také inspirován filosofem Henri Bergsonem, který se zabýval problematikou paměti. Paměť se podle Bergsona vytváří ze vzpomínek, ovšem nikoli kontinuálně, nýbrž selektivně, prakticky vzhledem k jejich užitečnosti, vzhledem k tomu, jak může vzpomínka ve funkci zkušenost posloužit k řešení současných nebo budoucích problémů (Maslowski, 2014, s. 17).

Halbwachs tedy pracuje se sociální podmíněností paměti. Paměť se vytváří, reprodukuje a funguje v sociálních rámcích (Maslowski, 2017, s. 17) V nich se interpretují vzpomínky. Rámce jsou „orientační body paměti“ – historické, geografické, biografické a politické pojmy i běžná zkušenost. Vzpomínku, aby nám byla užitečná jako zkušenost, musíme pochopit. Pochopení probíhá interpretací události v současném sociálním rámci, který je základem naší současné identity. Interpretace se opírá o jazyk, který je „kolektivní funkce myšlení par excellence“ (Halbwachs, 1994: 68 in: Maslowski, 2014, s. 18) Podle Halbwachse „každé slovo, jehož významu rozumíme, je provázeno vzpomínkou, a není vzpomínek, jimž neodpovídají žádná slova.“ (Halbwachs, 1994 : 279, in: Maslowski, 2014, s. 18).

Podobně se o paměti vyslovují i američtí sociologové G. H. Mead a P. L. Berger. Mead spojuje existenci reality pouze s přítomností ve studii „*Přítomnost jako locus reality*“ (Mead, 1959: 1-31, in: Maslowski, 2014, s. 19) Minulost je stále reinterpretována. Sice nemůžeme změnit, co se stalo, ale můžeme to jinak vysvětlit.

Vzpomínky nejsou jen částí prožité skutečnosti, ale její rekonstrukcí na základě interpretovaných fragmentů (Baron, et. al. 2006., in: Maslowski, 2014, s. 19) Protože je paměť jedince ovlivňována sociálním rámcem, pokud tento rámec zaniká, vzpomínky jsou zapomínány. Halbwachs uvádí, že takovými sociálními rámci jsou: sociální skupina – rodina, sociální třída, globální společnost a náboženské společenství. Například „dělnická třída vytváří svou identitu na základě společného pocitu diskriminace ve vztahu k možnosti účastnit se na společenském rozhodování.“ (Halbwachs 1955: 130-134, in: Maslowski, 2014, s. 20). Kolektivní paměť se konstituje s pomocí dvou zákonů. Je to fragmentace a koncentrace. Zákon fragmentace způsobuje, že původně historická událost vymezená časem a prostorem, v němž se odehrála, poté, co zemřeli přímí účastníci, má

tendenci být rozprostírána na další místa a časy. Naopak zákon koncentrace způsobuje, že se původně nelokální událost spojuje s nějakým významným místem.

Halbwachs však poněkud opomíjí fyziologické a psychologické procesy při vzniku individuální paměti. Mozek si lépe pamatuje události spojené se silnými emocionálními prožitky. Je také omezený fyzickou kapacitou a přirozeným zapomínáním. Halbwachs se také nezabývá manipulací s kolektivní pamětí, kterou obstarává ideologie.

Kolektivní paměť je vytvářena v čase (durée – neboli sociálního času - času prožívání, který je odlišný od objektivního astronomického času) a s pomocí jazyka. V kolektivní paměti je proces zapomínání ještě důležitější než pamatování. Strategii vymazávání paměti využívají tyranie i demokratické politické režimy. Todorov (Todorov, 1998, s. 91 in: Maslowski, 2014, s. 44) upozorňuje, že tyranie pochopily, že dobývání území a lidských bytostí se v dvacátém století děje prostřednictvím dobývání informací a komunikace. V demokraciích zase rychlé tempo spotřeby informací vede k tomu, že je třeba stejně rychle paměť vymazávat. Tento způsob je nenásilný, a tudíž se mu lidé podvolují dobrovolně. Oba režimy tak vedou ve svých důsledcích k témuž, poznamenává Todorov - k „vládě barbarství“, otupělosti, ztrátě zvědavosti a spokojenému zapomnění (ibid. S. 98) Ovládnutí procesu zapamatovávání a zapomnění v kolektivní paměti není jen oblastí zájmu akademiků, ale významný předmět politických bojů (Kvasničková, 2005, s. 34 in: Maslowski, 2014, s. 45).

Historie a paměť nejsou totožné kategorie, upozorňuje historik Miroslav Hroch v kapitole nazvané „Paměť a historické vědomí očima historika“ zavádí pojem historické vědomí. To není historická věda, která se snaží vědeckými metodami studovat minulost, ani kolektivní paměť současníků, ale funkce, kterou měla paměť v minulých dobách, při formování relevantních společenských a politických postojů v minulosti. Tedy, jak byla historie psána, pod vlivem jaké ideologie.

Hroch právě v tomto kontextu vnímá riziko současné módy v historické vědě, která je charakteristická vyzdvihováním úvah o stavu soudobé paměti o současnosti, tedy o paměti pamětníků. „V případě, že v pozadí tohoto zájmu je sebevědomá autostylizace augurů, kteří se domnívají, že určují stav kolektivní paměti soudobé společnosti, resp. cítí se za něj „zodpovědní“, pak je však v tomto postoji skryto riziko. Toto riziko spočívá v iluzi, že pod ochranou jistých institucí dobře vědí, v jakých intencích, podle jakých

mravních norem se má utvářet paměť soudobé společnosti o době nedávno minulé.“ (Hroch, M. in: Maslowski, 2014, s. 51) Ovšem, jak poznamenává dále Hroch, tento přístup není nijak nový, setkáváme se s ním i v minulosti. Hroch se od takového přístupu k historii distancuje a prosazuje nezávislý, expertní a pozorovatelský princip bádání.

Další části publikace se již zabývají aplikacemi koncepce kolektivní paměti. Druhá část nazvaná **„Od národa ke kolektivní paměti“** obsahuje kapitoly „Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky“ (N.Maslowski) a „Kolektivní paměť a národní identita“ (Z. Kubátová). Následující část se nazývá **„Instituce a média kolektivní paměti“**, v níž nalezneme kapitoly „Paměť jako objekt teoretické analýzy či jako objekt manipulace“ (J. Horský, J. Tuček), „Památná místa: Místa paměti ve vlastním (tj. topografickém) smyslu slova“ (E. Maur), „Vzpomínáme na vzpomínku: Kultura vzpomínání jako překlad a trvání“ (V. Smyčka) a „Přepisování paměti“ (T. Dvořák). Další část se zaměřuje na sociální traumata **„Kolektivní paměť, sociální a kulturní traumata“** s kapitolami „Různá nahlížení na kolektivní paměť, koncept sociálního traumatu jako jeden z aktuálních přístupů“ (M. Tomášek) a „Vynalezená a nalezená minulost: nástin sociologie kulturního traumatu“ (C. Szabó, E. Hamar) a poslední část se věnuje problematice **„Narativity a identity“** a skládá se z kapitol „Paměť a narativita“ (J. Mlynář), „Auto/biografie, sociologie a kolektivní paměť“ (O. Šmídová-Matoušová) a „Vztah paměti a identity v soudobé sociologii“ (J. Mlynář).

Jak je uvedeno na obálce publikace „Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám“, „v posledních třech desetiletích se problematika paměti stává jedním z dominantních témat sociálních a humanitních věd“. Interpretace událostí se v současném společenském a také politickém diskursu stává nástrojem moci. Maně si v tomto kontextu vzpomenu na úvodní heslo J. R.Searla v jeho knize „Řečové akty“ (1969) – „Místo zbraní dnes máme slova.“

Bibliografie

MASLOWSKI, N., ŠUBRT, J. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-802-4626-895.

O autorovi:

Mgr. Jiří Boháček, Dr.

**1969. Vysokoškolský pedagog. Absolvent katedry sociologie FF UK Praha, zaměření na strategický marketing, marketingový výzkum a sociologii. Autor odborných publikací v domácích i zahraničních časopisech s dlouholetou praxí ve vedení marketingu automobilky Škoda Auto a vedením zahraničních kursů marketingu a MBA kursů.*

Jan Klán

recenze sborníku

„Velký regres“ a krize dneška

V nedávné době vydalo nakladatelství Rybka Publisher zajímavý sborník s názvem: Velký regres. Sborník nese podtitul: Mezinárodní rozprava o duchovní situaci dneška. Jak již sám název napovídá, tak se v tomto sborníku více než desítka renomovaných odborníků a odborníků pouští do zevrubné analýzy současného světa. Mezi přispěvateli do sborníku nalezneme jména jako Zygmunt Bauman, Slavoj Žižek, Paul Mason nebo Nancy Fraserová a mnohá další. Z tuzemských autorů jmenujme Václava Bělohradského. V recenzi jsem se zaměřil zejména na dvě oblasti, které jsou ve sborníku poměrně hluboce analyzovány. Jedná se zejména o oblast vítězství Donalda Trumpa v USA ve vztahu k jeho sexistickým výrokům a také výrokům proti klimatické dohodě z Paříže. Poté se ve sborníku neopomíjí analýza současného pojetí globálního kapitalismu a to i ve vztahu k migraci. Je nutné podotknout, že sborník souběžně vyšel v několika státech současně, takže se jedná o velice zajímavý počín, který zcela jistě povede k dalšímu přemýšlení o budoucnosti světa a lidstva jako celku.

Jak již jsem naznačil výše, tak sborník s názvem Velký regres se věnuje úpadku. Ostatně slovo regres znamená pohyb zpět nebo návrat zpět. V tomto případě bych se klonil k významu ustupující ze scény. Jedná se tedy o změnu k horšímu, odbourávání současného stavu, který je sice neutěšený a v rozkolu, ale i tak je možná lepší než to, co nás v budoucnu čeká.

Kapitalistická globalizace, která nabírá na obrátkách od roku 2000, zahnila náš svět do kouta. Nancy Fraserová to ve svém příspěvku s názvem: *Progresivní neoliberalismus versus reakční populismus* analyzuje jednoznačně. *„Zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentem představuje jeden z článků řetězu dramatických politických revolt, které nám dávají signál o kolapsu neoliberální hegemonie.“* (*Velký regres*, s. 51.). Je tedy jasné, že neoliberální převaha na světě dle jejího názoru začíná upadat. Pravděpodobně má částečně pravdu, ale i tak se neoliberální hegemonie sama nevzdá. Donald Trump je totiž v zajetí uhlíkové lobby, která ještě neřekla své poslední slovo v tažení proti přírodě. Právě majitelé nadnárodních korporací společně se strůjci globálního oteplování donutili Donalda Trumpa k prohlášení, že USA odstoupí od Pařížské klimatické dohody a budou vesele dál chrlit skleníkové exhalace bez omezení do atmosféry. Stojí za zmínku, že kupříkladu jiná teoretička globalizace Noreena Hertzová ve své knize *Plíživý převrat* z přelomu tisíciletí jasně ukázala na to, že soukromé korporace a další strůjci globalizace přejdou do protiútku. Jejich útok se bude týkat omezení vlivu státu a také půjde o útok na nerostné suroviny, protože právě na těžbě a rozvinutí produkce (konzumu) je postaven globální kapitalismus. Fraserové nelze upřít, že se snaží poukázat na to, že se po světě začínají proti kapitalismu shlukovat revolty (hnutí Occupy, Tea party atd.). Jistou revoltou bylo i zvolení Donalda Trumpa. Byl to protest proti současné podobě globalizace, která negativně začala dopadat na samotné Američany. Zejména na jejich střední třídu. Za posledních několik desetiletí došlo totiž k tak masivnímu outsourcingu, že zmizelo mnoho pracovních míst z USA například do Indie. Nejvíce tento problém pocítili například telefonisté, kdy mobilní operátoři přemístili své ústředny například do míst, kde byla levnější pracovní síla. Nový americký prezident však řekl dost a sdělil lidem, že nastane návrat (nejen) těchto pracovních míst zpět do vlasti. Jenže konec globalizace nenastane, tak jak si někteří myslí. Půjde stále dál, protože v USA nevládne jen americký prezident, ale také vojenští magnáti, ropní magnáti a v neposlední řadě bankéři a finanční kapitál.

Jak hodně globální kapitalismus likviduje místní průmysl, dokládá ve svém příspěvku autor knihy *Postkapitalismus: Průvodce po naší budoucnosti* – Paul Mason. Ten ve svém příspěvku ukazuje na příkladu města Leigh, jak se mnoho firem z tohoto města, kde vyrůstal, přesunulo do zahraničí za levnější pracovní silou. *„Neoliberalismus inicioval řadu hlubokých strukturálních změn. Mezi ty hlavní patřilo přesouvání výrobního průmyslu do zahraničí, restrukturalizace korporací, ze kterých měly vnikat hodnotové řetězce menších společností, odbourávání daní za účelem omezování role státu, privatizace veřejných služeb*

a financionalizace každodenního života.“ (Velký regres, s. 126). Z jeho textu je patrné, že za morální úpadek společnosti je opět zodpovědný neoliberalismus, který provedl privatizaci běžného lidského života. Dokázal však mnohem více. Rozbil klasické lidské vazby, které byly utvářeny po desetiletí výstavby sociálního státu. Kapitál se tím pádem dostal i do takových částí lidského života, kde dříve nebyl a ve své podstatě nemá co pohledávat. Místo toho, aby byl průmysl lokalizován na jednom místě, tak začala masivní delokalizace a odchod průmyslu z Velké Británie pryč. Odcházení společností z různých států zapříčinila Margaret Thatcherová, která koncem 70. let a v 80. let 20. století nechala tvrdě zasahovat proti stávkujícím dělníkům a horníkům, kteří si chtěli uchránit své sociální jistoty. Zrodil se tak thatcherismus, který se později rozrostl do globálních rozměrů. Dochází tak slovy Davida Herveye k vymýcení prostoru. Kapitál se přesunul jinam a na místě zůstávají v lepším případě haly, kde se montují součástky nebo spíše sklady součástek. V horším případě na místě zůstanou celé výrobní areály, které zejí prázdnotou a postupně chátrají. Tento jev je nejvíce patrný na oblastech těžkého průmyslu, kdy se právě on přestěhoval do oblastí s levnější pracovní silou. Jako příklad nám může posloužit oblast v České republice: Dolní Vítkovice v Ostravě, kde se z komplexu, který dříve produkoval železo a ocel, dnes stala turistická atrakce. Jenže zde je jisté ale. Z těchto skvostů „pevné moderny“, chcete – li industriální doby, zbyla jen prohlídková trasa, která zaměstnává minimum často bývalých zaměstnanců, kteří zde provádějí. To je v ostrém kontrastu s dobou, kdy tyto komplexy byly v provozu a zaměstnávaly desítky tisíc lidí a vyrobené suroviny se dařilo exportovat do zahraničí.

Zugmunt Bauman a Bruno Latour se ve sborníku věnují problematice migrace do Evropy. Oba dva autoři jsou vynikající sociologové a předkládají analýzu příčin a důsledků migrace. Upozorňují na to, že s narůstající teplotou a bojem o vodu bude přímo úměrně růst migrace z oblastí, kde bude vysoká teplota a téměř žádná voda. Migrace povede do oblastí chladnějších. Pokud se tedy podíváme na mapu světa, tak jako první půjde migrační vlna z oblastí rovníku, kde zcela jistě souběžně s globálním oteplováním poroste teplota. Trasa povede chtě, nechť opět do Evropy, protože zde bude chladněji. Bude se jednat o jiný typ migrace, než je ten současný. Dnešní typ migrace je většinou motivován ekonomicky. Migrující lidé chtějí žít podobně jako lidé na „západě“. Nehledě na to, že utíkají před válečným konfliktem ve své zemi. Zde je nutno poznamenat, že za válečné útrapy v zemích odkud lidé migrují, je více či méně zodpovědný kapitalismus se svým věčným vývozcem demokracie USA. Stačí si připomenout rozvrácení Libye nebo honba za

ropou v oblasti Středního východu. Dnešní migrující lidé jsou však vnímáni jako nositelé strachu ve vztahu k terorismu. Neschopnost Evropské unie ohlídat si své vnější hranice vede k tomu, že se do Evropy dostává nekontrolovatelný proud uprchlíků. V tomto proudu se lehce zamaskují „osamělí vlci“, kteří dříve nebo později spáchají nějaký hrůzný teroristický čin. Za pravdu těmto úvahám dávají hrůzné činy na západ od našich hranic a volání obyvatel po uzavření našich hranic a návrat k pevným národním státům. Stálo by za zvážení opět zavést kontroly na hranicích, protože zcela jistě by se zamezilo volnému pohybu osob a (téměř) každý by byl identifikován. Přišla by tedy slovy sociologa Zygmunta Baumana opět doba „tuhé“ modernity. Nicméně dnešní doba je identifikována tekutostí snad všeho. Žijeme v tekuté modernitě ve věku plovoucích nejistoty. Nic není jisté (na rozdíl od jistot před rokem 1989). Nemáte jistotu ničeho (snad krom smrti). Práce, počasí, zdraví, úspory, kapitál, a mnohé další jsou komodity, které jsou nejisté. Nejistota se poté přesouvá do vašeho duševního zdraví, kdy žijete ve stresu – depresi – nemoci dnešní doby.

Sborník Velký regres je brilantní analýzou současné doby, která se nachází v přerodu. Není však jisté, zda regres nastartuje elity ke směru trvale udržitelného rozvoje nebo se stále budeme plavit močálem černým kolem bílých skal k nějaké propasti. Každopádně sborník Vám dá přehled o současné situaci, pomůže Vám k přemýšlení o budoucnosti a hledání případných cest do budoucna.

O autorovi:

Mgr. Jan Klán

**1982. Poslanec PS PČR. Vystudoval sociální antropologii na Univerzitě Pardubice a veřejnou a sociální politiku na FSV UK. Zabývá se veřejnou správou a regionálním rozvojem. Dále se zabývá negativními dopady kapitalistické globalizace na společnost a hledá systémové alternativy. Je kritikem konzumní společnosti. Často publikuje v Haló novinách a na internetových serverech.*

Pavel Sirůček

František Valenta

a pracovní teorie

inovací

František Valenta (1928 – 2002) byl český ekonom, akademik, politický a veřejný činitel, který zaujímá čelné místo v rozpracování mikro-, mezo- i makroekonomických souvislostí inovací. Vedle aspektů podnikohospodářských přispěl také k rozvoji inovačního vysvětlení hospodářských cyklů, především dlouhých K-vln, kde přímo navazuje na J. A. Schumpetera. Především klasifikací inovací pomocí inovačních řádů se Valenta výrazně zapsal do dějin nejenom tuzemské, nýbrž i světové teorie inovací. Předmětem Valentova vědeckého zájmu byl vědeckotechnický rozvoj, efektivnost a inovační procesy. Vytvořil ucelenou teorii inovací, na marxistických materialistických základech v čele s pracovní teorií hodnoty. Valentův odkaz je stále inspirativní pro teorii i praxi, a proto jej připomíná rubrika Ekonomické osobnosti.

František Valenta⁴³

⁴³ Pramen: <http://dejiny.vse.cz/biografie/pedagogicti-pracovnici/>.

Život a dílo průkopníka inovačního myšlení

Narodil se 20. října 1928 v Benešově u Boskovic, umírá 13. června 2002 v Praze. Absolvoval měšťanskou školu a vyučil se v Prostějově u oděvní firmy Nehera. Na Hospodářské fakultě Vysoké školy politických a hospodářských věd studuje průmyslovou ekonomiku v období 1948-53. Po dokončení studií nastupuje na VŠE v Praze. V roce 1962 zde obhájí kandidátskou disertaci, roku 1963 je jmenován docentem pro obor ekonomika průmyslu a v roce 1968 mimořádným profesorem. Roku 1971 získává titul doktora věd (DrSc.) a v roce 1978 je jmenován profesorem řádným. Na VŠE v Praze zastával řadu funkcí – např. vedoucího Katedry ekonomiky průmyslu, proděkana nebo prorektora pro vědeckovýzkumnou činnost. V roce 1981 se stává členem-korespondentem ČSAV a v roce 1987 řádným členem ČSAV – akademikem. Pracoval jako ředitel Ekonomického ústavu ČSAV a v období 1987-89 byl místopředsedou ČSAV pro společenské vědy. Vykonával funkci předsedy ústřední rady ČSVTS (Československé vědeckotechnické společnosti), ÚV NF ČSSR (Ústředního výboru Národní fronty) a byl i členem Vládního výboru pro otázky plánovitého řízení.

Po odchodu do důchodu dále vědecky pracoval. Věnoval se poradenství a spolupracoval s Podnikatelským inovačním centrem v Brně. Přednášel na Pražské manažerské fakultě Vysoké školy marketingu a řízení ESMA Barcelona (Czech Management Institute) a na Hospodářské fakultě Technické univerzity v Liberci. Vystupoval na „Schumpeterovských dnech“ v Jihlavě, účastnil se mezinárodních konferencí a seminářů v USA, Číně, Indii, Argentíně či Indonésii. Valentova práce byla oceněna řadou vyznamenání a medailí na VŠE v Praze i mimo akademickou sféru (i Řádem práce, uděleným roku 1988). Valenta náležel mezi spolupracovníky, a do jisté míry i následovníky R. Richty. Obdobně jako Richta však také on zůstával, i zůstává, dodnes ne zcela nedoceněn. Je příznačné, že Valentovy koncepce z 60. let i z posledního období jeho života zaznamenaly v řadě ohledů větší ohlas v zahraničí.

Valenta se teoretickému i praktickému zkoumání inovačního procesu věnuje od roku 1957. Náleží k průkopníkům inovačního myšlení u nás, a to zejména knihou *Tvůrčí aktivita – inovace – efekty* (Valenta, 1969) z roku 1969. Valenta rozvíjí úvahy J. A. Schumpetera o inovační dynamice a pokouší se tyto aplikovat do podmínek dobové hospodářské praxe. Definuje řady inovací, inovační rádius a obohacuje teorii inovací

o řadu dalších aspektů. Jeho soustava poznatků o inovačním procesu bývá nazývána Valentovou teorií inovací.

Valentův přínos bývá nejčastěji vztahován k aplikacím teorie inovací v podnikové praxi a nauce o podniku. Valenta se přitom soustředil především na praktické aspekty problematiky inovačního procesu (Valenta, 2001 aj.). Podnikový, resp. manažerský náhled na inovace však v řadě aspektů silně překračuje a teorii inovací vztahuje i na mezosféru a celou ekonomiku, s dopady hlavně pro fungování hospodářských cyklů, v čele s dlouhými K-vlnami. Svě teoretické úvahy opírá o existence přirozeného cyklického řádu hospodářského systému, podniku či ekonomiky. Příslušný řád vnímá v duchu inovačního přístupu Schumpetera. Valentův inspirativní vklad do teorie (i praxe) inovací i teorie dlouhých vln v schumpeterovském duchu přitom relativně pevně spočívá na materialistických základech.⁴⁴

Ve svých vědecko-výzkumných badatelských aktivitách – teoretických dedukcích, analýzách i empirických šetřeních – se F. Valenta zaměřoval na komplexní problematiku inovačního procesu a efektivnosti průmyslové výroby. Vytvořil ucelenou teorii inovací, ve které, mimo jiné, utřídil inovace do několika řádů. Z dobové logiky organizace průmyslu (sdružení podniků, podnik, závod, provoz, dílna) postupně vyplynuly i Valentovy stupně inovací od nejnižších, až po nejvyšší řád. Valenta důkladně propracovává taktéž kategorii efektivnosti, kdy jako jeden z prvních začíná spojovat dvě stránky efektivnosti – účelnost a účinnost.⁴⁵

Valentův originální vklad je reprezentován zejména knihami z roku 1969 a z roku 2001 (Valenta, 1969, 2001). Připomínány bývají i učební pomůcky (Valenta, 1978, Valenta, Trhlíková, 1983) či informační publikace EÚ ČSAV z roku 1984 (Valenta, 1984). Vyzdvihován byl původní výklad technologického převratu, pojetí intenzivního typu rozvoje, vymezení nové kvality růstu či koncepční přínosy k proměnám hospodářského mechanismu. Kromě knižních publikací a učebních textů publikoval množství odborných článků a referátů. Věnovány byly např. dobově aktuálním otázkám vztahu ekonomické teorie a hospodářsko-politické praxe, úloze lidského faktoru v sociálním vývoji, tvořivosti

⁴⁴ Nejenom Valentovy, ale i další československé práce v 60. - 80. letech usilují o „přesnější identifikaci místa inovačních procesů ve společenské reprodukci“. Vychází z „Marxovy teorie společenského reprodukčního procesu a z Leninovy teorie poznání“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 105), s cílem obecně charakterizovat vztah mezi vědeckotechnickým pokrokem a inovacemi a přicházejí s původním návrhem konceptu pracovní teorie inovací.

⁴⁵ Otázkami sociálně-ekonomické efektivnosti, jejím měřením, kritérii efektivnosti, včetně ukazatelů souhrnné a dílčí hospodárnosti a efektivnosti se zabýval M. Toms – např. (Vaner, Hájek, Klacek, Samek, Toms, 1977).

či úkolům socialistické ekonomické vědy při urychlování sociálního a hospodářského rozvoje (Valenta, 1983, 1986 aj.). Valentovy objevné myšlenky představovaly významné podněty pro hospodářskou praxi, včetně teoreticko-metodologických základů hospodářské politiky v oblasti řízení hospodářství a posléze i v dobách různých přestaveb hospodářských mechanismů.

Text *Efektivnost socialistického průmyslu* (Valenta, 1964), jako jeden z prvních, nastoluje ekonomické otázky spojené s plánovaným přechodem k tzv. intenzivnímu rozvoji.⁴⁶ Zkoumá podstatu efektivnosti lidské činnosti, kritéria efektivnosti, komplexní charakter efektivnosti, problematiku změn struktury i sortimentu výroby, rezerv a konkrétní úkoly plánů. Práce zakončuje období deduktivního přístupu Valentova zkoumání. Shrnutí výsledků desetiletého teoretického výzkumu a empirických šetření podává materiál *Absorption of Innovations in an Industrial Organism* (Valenta, 1967). Rozebírá evoluci organizmů produkce a sleduje absorpci jejich inovací. Studuje akční poloměry příslušných inovací a tok jejich frekvencí.

Přelomovou se stává kniha *Tvůrčí aktivita*⁴⁷ – *inovace – efekty*⁴⁸ (Valenta, 1969). Rekapituluje výsledky analytické etapy Valentova zkoumání, které se věnuje od roku 1964. Objasňuje vývoj vnitřní struktury výrobních organizmů, jejích změn (tj. inovací) a závislosti efektů na inovacích. Opírá se o zkušenosti získané při rozsáhlém empirickém bádání v průmyslových podnicích ČSSR. V závěru je nastíněn vztah inovačního procesu a systému řízení,⁴⁹ včetně využití kybernetických nástrojů. Valenta se i kriticky vyjadřuje o systému direktivního centrálního řízení a navrhuje – pro účely náležité absorpce vědecko-technického pokroku pomocí inovací – dočasné zavedení podnikatelského prostředí. Ústředním tématem knihy jsou inovace, kdy text operuje s jejich řády – od inovací nejjednodušších, udržujících podnikový či jiný systém ve stávajícím stavu, až po nejsložitější, opouštějící dosavadní základní principy fungování systému. Zkoumá též homeostatickou zpětnou vazbu,⁵⁰ kde tvůrčí lidská aktivita způsobuje změnu struktury

⁴⁶ Problematikou intenzivního rozvoje, včetně změn „reálného obsahu inovačního procesu“, spojených s urychlením i novou kvalitou vědecko-technického rozvoje se následně zabývají texty (Valenta, 1983, 1986).

⁴⁷ „Tvořivost čili kreativita je schopnost člověka překonat existující stav věcí a vztahů včetně sebe sama“ (Valenta, 2001, s. 97).

⁴⁸ „Lidská aktivita dává vzniknout inovacím, a inovace plodí efekty“ (Valenta, 1969, s. 95).

⁴⁹ „Řízení neexistuje mimo inovační proces“ (Valenta, 1969, s. 245).

⁵⁰ Později Valenta (1983) odlišuje, v obecnějším kontextu, např. „mechanismus fungování“ socialistické ekonomiky (s homeostatickou zpětnou vazbou, která má být nositelem mechanismu extenzivního rozvoje) a „mechanismus vývoje“ (kde vnitřní, genetická zpětná vazba usměřňuje inovační aktivity a vnější, homeostatická vazba kontroluje vnitřní vývoj s ohledem na okolí, což má korespondovat s rozvojem intenzivního typu).

systému (inovaci), která vyvolá změnu chování systému čili efekt. Efekt je stimulem pro opakování (či potlačení) tvůrčích aktivit, což vede k nové posloupnosti. Na příslušný systém působí vnější vlivy, typu změn poptávky (jako společensky uznaný efekt), což systém dále koriguje. K dalším podnětným tématům náleží rozptyly inovačních efektů, prvotní elementy výrobních organizmů a jejich vztahy, nebo otázky řetězení inovací.

Studie z roku 2000 otevírá novou generaci výkladu o průmyslovém inovačním procesu. K přestavění a doplnění původních představ o inovacích přispěly především dvě inspirace: významná výročí spojená s J. A. Schumpeterem⁵¹ a související „... stále zřetelnější nástup a diverzifikace mikrotechnologií, přinášející pátou Kondratěvovu vlnu ...“ (Valenta, 2000, s. 2).

Vedle (Valenta, 1969) autorův přínos nejuceleněji charakterizuje text *Inovace v manažerské praxi* z roku 2001 (Valenta, 2001, resp. 2002).⁵² Obsahem i zpracováním je však koncipován hlavně jako praktická pomůcka-příručka, určená současným i budoucím manažerům na všech stupních řízení. Což se odráží v místy až přílišném zjednodušování, s cílem složitá témata přiblížit manažerům. Publikace obsahuje výběr praktické problematiky ohledně inovačního procesu, včetně např. i náznaků, týkajících se postavení člověka v inovačním procesu. Text přináší rozšíření původních inovačních řádů i četné inspirace pro zkoumání hospodářských cyklů. Přítomny jsou explicitní odkazy na dílo J. A. Schumpetera i systémový přístup a teorii.

Pracovní teorie inovací

K pracovní teorii inovací bývá řazen také text (Hábová, Vaner, 1975), který inovace považuje za obecnou kategorii vědeckotechnického pokroku, typickou nejenom pro kapitalismus. Staví na širším pojetí reprodukce coby komplexu procesů výrobních, informačních a inovačních, jejichž marxistickým „základem jsou tři kvalitativně odlišné složky práce“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 105): materiální působení lidí na přírodu, reflexivně-poznávací složka a složka aplikačně-poznávací. Studie charakterizuje úlohu vědy, ukazuje tendence v procesech dělby práce (kdy dochází k osamostatnění aplikačně-

⁵¹ Šedesát let od prvního vydání textu *Business Cycles* (1939), resp. padesát let od úmrtí Schumpetera (1950).

⁵² (Valenta, 2001) je stručnější verzí „pro manažery“ textu (Valenta, 2000). Koncentrovaným vyjádřením teorie inovace a empirických zkoumání je kapitola 2. *Přehled teorie inovace* (Valenta, 2002) in (Švejda a kol., 2002).

poznávací činnosti jako zdroje inovací) a nalézá i jednotný pracovní základ pro zkoumání různých druhů inovací⁵³ a vztahů mezi nimi. Poplatně dobovým zjednodušením však zavrhuje všechny buržoazní přístupy operující s pojmem inovace (tedy i koncepci J. A. Schumpetera) za povrchnost, resp. vulgárnost.

Charakteristiku vztahu mezi vědeckotechnickým pokrokem a inovacemi autoři zahajují konstatováním rozhodující úlohy tohoto pokroku v reprodukčním procesu rozvinuté socialistické společnosti. V kontextu návrhu pracovní teorie inovací nepovažují inovaci pouze za elementární prvek vědeckotechnického pokroku, ale považují ji za základní buňku pokroku v reprodukčním procesu vůbec. Obdobně jako Marx považoval zboží za základní buňku zbožní výroby.⁵⁴ Hábová s Vanerem precizují inovace. Tyto jsou charakterizovány coby „... prvky reprodukčních podmínek, vědomě vytvářené za účelem zefektivnění různých stránek reprodukce společnosti“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 9). „Inovace tudíž představují: 1. výsledek lidské práce; 2. účelově zaměřený na zdokonalení reprodukčního procesu společnosti; 3. podmiňující vždy změnu samotné konkrétní práce... Identifikační vlastností inovace je její druhá vlastnost, kterou bychom stručněji mohli charakterizovat jako „zvyšování účelnosti““ (tamtéž, s. 58). „Zvyšování účelnosti“ obsahuje celou škálu cílů, které jsou zkoumány různými vědami. V případě ekonomických inovací se „zvyšování účelnosti“ transformuje ve „zvyšování efektivnosti“. Takto lze vymezit ekonomické inovace: „Identifikačním rysem inovace v ekonomickém smyslu je zvyšování efektivnosti využívání reprodukčních podmínek společnosti při zajišťování užitných hodnot. Jinými slovy, obsahem inovace z ekonomického hlediska je zvýšení společenské efektivnosti práce“ (tamtéž, s. 59-60).

Z obecných vlastností inovací vycházejí i jejich klasifikace, charakteru obecnějšího (např. klasifikace různých změn v procesu vývoje a jeho různých složek podle první vlastnosti) i konkrétnějšího. Podle druhé vlastnosti inovace jsou tyto členěny na kvalitativně odlišné druhy. Různé seskupování inovací obvykle odpovídá účelu, resp. cíli použití. Dle základních podmínek reprodukce lze hovořit o inovacích technických⁵⁵

⁵³ O inovacích uvažují jako o „obecnější kategorii vědeckotechnického pokroku“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 5).

⁵⁴ Dále poukazují např. na to, že inovace je „vždy výsledkem lidské práce, a to specifickým výsledkem, jímž se sama tato práce mění“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 9). Spojením uvedených tezí na marxisticko-leninských základech „vznikl řetěz na sebe navazujících řešení některých uzlových problémů inovační teorie, a tato řešení tvoří pak kostru navrhované teorie, která předpokládá dosud netradiční pojetí reprodukčního procesu společnosti jakožto jednoty tří procesů: výrobního, informačního a inovačního“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 9).

⁵⁵ Jednotlivé stupně materializace poznání neživé přírody vytváří objektivní základ pro stanovení soustavy řádů technických inovací. První fázi materializace odpovídají inovace, jejichž obsahem je prvotní zvládnutí

(včetně technologických a biologických), inovacích vývoje lidského subjektu a inovacích poznání. Z hlediska dělby práce o inovacích energetických, strojírenských apod. Podle zaměření existují inovace materiálního působení člověka na přírodu (např. inovace bezprostřední výroby – nejvíce propracovávané), inovace činnosti reflexivně-poznávací a činnosti aplikačně-poznávací. Členit inovace lze i podle charakteru vědních disciplín (ekonomické, právní, fyzikální aj.).⁵⁶ Třetí obecná vlastnost, kdy inovace mění samu konkrétní práci, umožní kvantitativní členění inovací, ve kterém jednotlivé inovace jsou odlišovány podle stupně změny konkrétní práce.

Příslušnou teorii inovačních řádů zde vypracovává právě F. Valenta (Valenta, 1969), a tato svou logikou zapadá i do pracovní teorie inovací. Na jejím základě lze inovace klasifikovat takto: „1. řád – *nemění se rozhodující vlastnosti konkrétní práce*,⁵⁷ *ale dochází ke snižování množství jejích prvotních elementů*; 2. řád – *nemění se rozhodující vlastnosti konkrétní práce, ale mění se intenzita jejího využití*; 3. řád – *mění se vnější vlastnosti konkrétní práce (např. přípravků, nástrojů, strojů apod.) – jde o adaptační změny*; 4. řád – *mění se dílčí funkční vlastnosti konkrétní práce (vznikají nové varianty téže práce)*; 5. řád – *dochází k všeobecné funkční změně konkrétní práce (vznik nových generací reprodukčních prvků)*; 6. řád – *dochází ke koncepční kvalitativní změně konkrétní práce (vznikání nových druhů reprodukčních prvků)*; 7. řád – *dochází k principiálnímu převratu konkrétní práce (vznik nových rodů reprodukčních prvků)*“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 63).⁵⁸

nového druhu elementárních interakcí (např. zvládnutí jaderné reakce), tyto mají největší potenciální vliv a jsou označeny za inovace nejvyššího sedmého řádu. Vypracování nového souboru technologií na základě nově objevené elementární interakce odpovídá šestému řádu, změna určitého technologického postupu v důsledku využití technologie z nového souboru pátému řádu, změna základního technického schématu využití dané technologie řádu čtvrtému, intenzifikace kvalitativních parametrů základního schématu třetímu, dleto pro parametry kvantitativní řádu druhému a intenzifikace jevové formy řádové vyšších inovací řádu prvnímu.

⁵⁶ Z ekonomického hlediska mohou být technické inovace členěny např. na šetřící práci a šetřící kapitál.

⁵⁷ Kategorie konkrétní práce je míněna podle Marxova I. dílu Kapitálu: „*Všechna práce je jednak vynakládáním lidské pracovní síly ve fyziologickém smyslu a jako takováto stejná lidská čili abstraktně lidská práce vytváří hodnotu zboží. Na druhé straně je všechna práce vynakládáním lidské pracovní síly ve zvláštní účelné formě a jako takováto konkrétní užitečná práce vytváří užité hodnoty*“ (Marx, 1978, s. 62).

⁵⁸ S vlastní formální úpravou a zvýrazněním. Hábová a Vaner upozorňují na hlubší souvislosti jednotlivých fází aplikačně-poznávací složky práce (1), fází aplikačně-poznávací činnosti (2) a inovačních řádů (3). Základní teorii (1) odpovídá základní výzkum (2), a s nimi koresponduje sedmý řád inovací (3), další trojice tvoří: aplikovaná teorie – aplikovaný výzkum – šestý řád inovací, volba směru konkretizace – rozhodovací orgány – pátý řád, projektování – projekce – čtvrtý řád, konstruování – konstrukce – třetí řád, sestavení a zkouška prototypu – specializované pracoviště praxe – druhý řád a konečně zavedení do praxe – běžné pracoviště praxe – první inovační řád. Nejvyšší inovační řád tedy odpovídá nejvyšší úrovni abstrakce v aplikačně-poznávacím procesu a nejnižší řád nejkonkrétnější úrovni. Schéma může sloužit k analýze příslušných vazeb či může pomoci organizování praktické dělby práce v rámci aplikačně- poznávací činnosti, tak aby přinášela maximální efekty.

Klasifikace různých inovací, dle druhů i řádů, má zásadní význam pro ekonomickou analýzu inovací, kdy např. na základě vhodně zvoleného členění lze vypracovat kritéria hodnocení dosažitelné společenské efektivnosti určité inovace. Hábová s Vanerem připomínají problémy spojené s celým inovačním procesem a se způsoby realizace efektu inovací. Za počátek inovačního procesu z ekonomického hlediska považují až fázi rozhodování, zatímco fáze tvorby základních a aplikovaných teorií označují za „předstupeň inovačního procesu. V ekonomické literatuře se vžilo pro tyto fáze označení „fáze tvorby invencí“⁵⁹ ...“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 65). Invenci (jako vtipný nápad, důvtip či vynálezavost) lze vymezit: „*Invence je pouze vstupním aktem procesu technického pokroku. Konečný, resp. cílový akt je aplikační procedura vzniklé invence. Okamžik, kdy je invence zavedena do hospodářského organismu, identifikuje vznik inovace, klíčového elementu procesu technického pokroku z hlediska ekonomického rozvoje*“ (Toms, 1968, s. 260-261). Uvedené přitom nijak nekoliduje s úvahami J. A. Schumpetera ohledně invencí (např. vynálezu) a inovací (ve smyslu realizace, zavedení do společensko-ekonomického systému). Z ekonomického hlediska je obdobně posuzováno i ukončení inovačního procesu: „... zatím co z obecného hlediska je inovační proces ukončen zavedením inovace do praxe, z ekonomického hlediska tento proces pokračuje ještě v praxi v podobě procesu šíření inovací do té doby, dokud inovace přináší zvýšený efekt. Teprve poté, co se efekt inovace sníží na takovou míru, jakou přináší ostatní běžně užívané věci a postupy, přestává být ze společensko-ekonomického hlediska inovace inovací. Avšak i potom ještě může se jako inovace šířit z hlediska individuálního pracovního procesu. Procesem šíření (difuze) inovací přesahuje inovační proces přes aplikačně – poznávací složku práce do ostatních složek práce“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 65).

Pokud jde o pojetí procesu šíření inovací, panuje mezi autory (ekonomy, sociology apod.) nejednotnost.⁶⁰ Důležité je i rozlišování subjektů, v jejichž rámci k šíření inovací dochází (např. v kontextu schématu: jednotlivec – podnik – národní hospodářství – světové hospodářství). Vlastnosti inovace, mající vliv na její šíření lze rozdělit na individuální technické vlastnosti (např. relativní výhodnost oproti inovaci, kterou

⁵⁹ Upozorňují ale na „nepřesnost použití pojmu invence, protože invence není kategorií typickou pouze pro aplikačně – poznávací složku práce, jako např. inovace. Invence má své místo stejnou měrou i v reflexivně – poznávací složce, v procesu poznávání od konkrétního k abstraktnímu“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 65).

⁶⁰ E. Mansfield hovoří o procesu šíření, který „stejně jako dřívější stadia procesu tvoření a asimilace nových procesů a produktů, je v podstatě procesem učení se. Avšak toto učení není omezeno na výzkumnou laboratoř nebo několik firem, ale dochází k němu spíše mezi značným počtem uživatelů a producentů“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 82-83).

nahrazuje, dále srozumitelnost, shodnost, dělitelnost, sdělnost inovace aj.) a systémově – absorpční vlastnosti (definované řádem inovací, resp. jejím akčním rádiem). Závěr F. Valenty zde zní, že inovace určitého řádu může být úspěšně absorbována pouze výrobním organizmem odpovídajícího řádu (Valenta, 1969). Na procesy šíření inovací má vliv i struktura ekonomiky (podíl odvětví, které lze označit jako nositele vědeckotechnického pokroku aj.) nebo struktura profesní.

Z hlediska vysvětlení mechanismu ekonomických cyklů je konstatováno, že: „... *inovace pátého řádu (kvalitativní změna všech funkcí prvku výrobního organismu s tím, že původní koncepce, na níž je prvek založen, zůstává) může být absorbován podnikem, inovace šestého řádu (kvalitativní změna prvku, při níž se mění koncepce, ale základní princip fungování prvku zůstává stejný) může být absorbována odvětvím a konečně inovace sedmého řádu (kvalitativní změna, na níž se mění i základní princip fungování prvku výrobního mechanismu) může být absorbována pouze celým národním hospodářstvím*“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 86).⁶¹

Přínosem moderních teorií inovací je také postižení časových souvislostí. Východiskem je poznatek, že po zavedení nového výrobku či nového výrobního postupu dochází po ověření způsobilosti k jeho rychlému rozšiřování a zlepšování, až se dostaví jakýsi vrchol. Když již nelze dost dobře tento výrobek či postup dále zlepšovat, musí pak dojít k zásadní změně – k zavedení nového výrobku nebo nového principu výroby. Předchozí výrobek či postup se dává na ústup až do okamžiku, kdy je dosaženo minima jeho rozšíření, které se může rovnat nule. Celé období mezi okamžikem proniknutí inovace do výroby a okamžikem, kdy je dosaženo minima jejího rozšíření, bývá někdy nazýváno obdobím historie jedné inovace (resp. délka vlny λ). Od okamžiku, kdy určitá inovace (výrobek, stroj, surovina) začíná ustupovat, začíná nastupovat nová inovace (výrobek, stroj, surovina). Období mezi nástupem dvou po sobě v čase následujících nových výrobků (strojů, surovin) – způsobujících inovaci stejného řádu – je rozhodné pro frekvenci inovací (změn) tohoto řádu (resp. délka vlny λ s čarou). Nastupující inovace pak opakuje historii předcházející inovace.

Empirické průzkumy prokázaly, že v každém výrobním subsystému platí zásada, podle níž inovace nižšího řádu mají vyšší frekvenci výskytu čili kratší délku vlny λ s čarou.

⁶¹ Inovace prvního řádu může být absorbována prvky výrobního organismu, druhého dílnou, třetího provozem a čtvrtého závodem (Hábová, Vaner, 1975) s využitím (Valenta, 1969).

Např. u inovace třetího řádu se délka této vlny odhaduje na časový úsek kolem 1 měsíce či kratší. U čtvrtého řádu inovací (vznik nové varianty) je délka frekvenční vlny odhadována na dobu delší než 1 rok a kratší než 5 let. Pátý řád inovací (nová generace) má délku vlny zpravidla 10 let. Koncepční změny (šestý řád) mají mít délku vlny zpravidla delší než 10 let, ale kratší 50 let. Principiální změny (nové rody) čili inovace sedmého řádu mají délku vlny 50 a více let.⁶² V praxi se dále projevuje zajímavá zákonitost: má-li být účinná inovace určitého řádu, musí mnohdy v sobě zahrnovat i obsah inovací nižšího řádu. Tj. musí dojít k určitému účelnému vzájemnému zřetězení elementárních změn, aby mohlo dojít ke vzniku potřebné komplexní změny ve struktuře výrobního organizmu. V každé komplexní změně zaujímá klíčovou roli podnětná elementární změna, od níž se odvíjí řetězy dalších změn – jde o změnu, která vyvolala komplex ostatních změn. Vertikální řetěz změn znamená, že podnětná elementární změna (= inovace) vyvolá u ostatních faktorů výrobního organizmu změny nižšího řádu.⁶³ Existují též tzv. horizontální řetězy změn, které vznikají tehdy, když určitá inovace vyvolá u ostatních faktorů výrobního organizmu změny stejného řádu.⁶⁴

Z hlediska inovačního přístupu k mechanismu ekonomických cyklů je v kontextu této klasifikace inovačních řádů zásadní, že inovace pátého řádu se mohou stát materiálním základem střednědobého Juglarova cyklu (resp. cyklu obchodního či průmyslového aj.). Podmiňují totiž masovou obnovu fixního kapitálu (na nové technické a technologické úrovni), která umožňuje nalézt východisko ze střednědobého cyklického poklesu. Inovace ještě vyššího řádu mohou zase vytvářet materiální bázi pro dlouhodobý Kondratěvův hospodářský cyklus, neboť pouze masové rozšíření nových technologií šestého

⁶² „Adaptační změny (inovace třetího řádu) mají nejvyšší frekvenci ze všech kvalitativních změn, následují za sebou u téhož faktoru výrobního organismu v poměrně krátkých časových obdobích. Délky vlny můžeme pro tento řád ... odhadnout na časový úsek kolem 1 měsíce či kratší (v závislosti na povaze odvětví, vývojových tendencích v technice apod.). Dílčí funkční změny, resp. nové varianty mají délku vlny kolem 1 roku, případně delší než 1 rok a kratší než 5 let. Úplné funkční změny, resp. nové generace, mají délku vlny zpravidla kolem 10 let. Koncepční změny mají délku vlny zpravidla delší než 10 let, ale kratší než 50 let. Principiální změny, resp. nové rody mají délku vlny velmi dlouhou ...“ (Dvořák a kol., 1980, s. 29-30) s využitím (Valenta, 1969).

⁶³ „Inovace nejvyššího řádu vyvolává vertikální řetězec, resp. kaskádu technických inovací všech nižších řádů, které teprve řeší problematiku jednotlivých fází realizace technické inovace nejvyššího řádu... Vertikální řetězec technických inovací si můžeme představit jako do sebe vsunutá zmenšující se tělesa, jejichž souhrn tvoří jevou formu technické inovace daného řádu. Realizace nové inovace v dalším procesu absorbce technické inovace vyššího řádu znamená výměnu tělesa dané velikosti včetně všech těles do něho vsunutých“ (Hábová, Vaner, 1975, s. 80).

⁶⁴ „Schéma zřetězení (tj. vzájemné závislosti) elementárních změn a tím schéma komplexní změny ve struktuře výrobního organismu může být rozloženo do tzv. „horizontálního“ a „vertikálního“ řetězu elementárních změn“ (Dvořák a kol., 1980, s. 32).

a sedmého⁶⁵ inovačního řádu se může stát trvalým východiskem z dlouhodobé hospodářské deprese. Navíc inovace tak vysokého řádu mají nutně svůj akční radius větší nežli jednotlivé národní firmy a mohou být efektivně řešeny např. pouze v rámci mezinárodní ekonomické kooperace.

Jeden z nestandardních, přitom ale nosných, pokusů o vysvětlení cyklického charakteru společenského vývoje v industriální éře kapitalismu poskytuje inovační teorie dlouhých vln. Předpokládá, že každých 40-60 let dochází k zásadnímu obnovení používaných technik a technologií (inovacím nejvyšších řádů, materializujících se, v příslušných investicích), což otevírá prostor také pro významné společenské změny. Východisko představují kvalitativní změny reprodukčního procesu – klíčové bazické inovace a jejich nerovnoměrný výskyt v čase. Základní stavební kameny pro objasnění mechanismu dlouhodobých ekonomických cyklů i pro soudobou teorii inovací pak, v návaznosti především na N. D. Kondratěva, položil J. A. Schumpeter. A právě na jeho odkaz, v marxistickém duchu, přímo navazuje F. Valenta.

Pojetí inovací a inovační řády

F. Valenta je označován za již klasického autora teorie a metodologie inovací, a bývá řazen k velikánům typu J. A. Schumpetera (zakladatele moderní teorie inovací) či P. F. Druckera. V pojetí Schumpetera jsou nové kombinace⁶⁶ chápány jako absolutní inovace (jako světové naprosté novinky) a jsou klasifikovány do pěti případů.⁶⁷ Rozpracována je též i souvztažnost mezi úspěšnými inovacemi a mimořádným inovačním ziskem, který je pouze dočasný. Mizí, když se dosud nové komodity stávají všeobecně vyráběnými a prodávanými. Připomeňme, že J. A. Schumpeter⁶⁸ dynamický vývojový prvek kapitalistického hospodářského systému spatřoval právě v inovacích, pomocí nichž vysvětluje i klíčové ekonomické kategorie (kapitál, zisk, úrok, konkurence, inflaci aj.). Na

⁶⁵ Valenta pojetí inovačních řádů zpřesňuje. V kontextu poslední klasifikace (Valenta, 2000, 2001) Kitchinovy a Juglarovy cykly spojuje se střídáním generací (řád 6) – a to spotřebního zboží, resp. výrobních prostředků. K-vlny spojuje se skupinami inovací definovaných jako nové rody (řád 8).

⁶⁶ Termín inovace (z latinského *innovare* = vnášet něco nového, obnovovat, též anglické *innovation* ve smyslu obnovení, novosti) původně figuroval v americké sociologii meziválečného období jako označení vývojové změny sociálních struktur. Schumpeter přímo o inovacích hovoří až v textech psaných v USA (Schumpeter, 1989). Klíčová kniha z roku 1912 (Schumpeter, 1987) používá označení „*nové kombinace výrobních činitelů*“.

⁶⁷ „*Nové kombinace*“ mohou mít podobu: 1. výroby nového výrobku; 2. použití nové výrobní techniky (technologií); 3. získání nového trhu; 4. získání nových surovinových zdrojů; 5. využití nové ekonomické organizace výroby, a mohou nastávat společně – s odkazem na (Schumpeter, 1987, s. 196-197).

⁶⁸ Život, dílo a odkaz J. A. Schumpetera podrobněji představují texty (Sirůček, 2016a,b).

inovacích spočívá jeho objasnění cyklů i vize dalších perspektiv kapitalismu – evoluční koncepce samolikvidace. Schumpeter též odlišuje invence (objevy, vynálezy)⁶⁹ a inovace (zavedení do systému).⁷⁰ Na těchto základech je vystavěna rozhodující část poválečných inovačních koncepcí. Postupně jsou zpřesňována i vymezení inovací, nicméně nalézt vyčerpávající a obecně platnou definici zřejmě ani možné není.

Valenta inovace pojímá širěji, včetně i již jinde zavedených novinek, avšak aplikovaných prvně v daném systému (relativní inovace).⁷¹ „*Jakoukoli změnu ve vnitřní struktuře výrobního organismu označujeme jako inovaci*“ (Valenta, 1969, s. 42).⁷² Připomíná však, že ne každá změna je změnou k lepšímu, ne každá novinka má nutně pozitivní efekty. Vedle pozitivních, kladných inovací, existují inovace záporné, negativní jako důsledky záporné lidské aktivity.

Průmyslové inovace se rodí v podniku, a skrze něj vstupují do ekonomiky. Invence se transformují na výsledky ve finančním vyjádření a umožňují subjektu obstát v konkurenci. Inovace lze považovat za elementární součást činností či přímo projevu existence podniku. A dle Valenty stěží může být sporu o tom, že inovace jsou endogenním ekonomickým faktorem.

Jedno z důležitých hledisek klasifikace inovací reprezentuje hledisko skupin a řádů inovací. Soudobé učební, resp. odborné texty⁷³ podle stupně složitosti např. deset pozitivních inovačních řádů rozčleňují do tří skupin inovací – inovací racionalizačních, inkrementálních (přírůstkových) a radikálních. Samotný Valenta rozpracovává problematiku odstupňované složitosti inovací do řádů inovací, jejichž rostoucí hodnota je významnou příčinou rostoucího ideálního efektu z inovace. Změny jednotlivých faktorů ve výrobních jednotkách se měří pomocí řádů. Řád inovace nazírá coby kategorii rozměru či stupně vývojového procesu.⁷⁴ Inovace představují změny v reálné struktuře podnikové

⁶⁹ „*Invence čili vynalézavost je schopnost člověka vyřešit reálnou změnu*“ (Valenta, 2001, s. 97).

⁷⁰ Moderně se též hovoří o tzv. Schumpeterově triádě ve smyslu vazby invencí, inovací a imitací, která má tvořit základy firemního růstu. Invence (z latinského invenio = vynalézavost, nápaditost, představivost, ale i schopnost tvořivého myšlení aj.) je objekt, postup či technika, jejímž znakem je prvek novosti. Zjednodušeně: invence = prvotní myšlenka, inovace = prvotní zhmotnění myšlenky a imitace = všechna další zhmotnění.

⁷¹ „*Ovšem „mimořádný inovační zisk“ je důsledkem jen úspěšných absolutních inovací*“ (Vlček, 2010, s. 7).

⁷² „*Inovace je jakákoli změna ve společenské praxi, v jejích reálných i ideálních strukturách ... Zahrnuje veškeré myslitelné změny ve společnosti od přezbrojování výrobní jednotky až po nástup nových náboženských rituálů*“ (Valenta, 2001, s. 12).

⁷³ (Švejda a kol., 2002), (Vlček, 2010) aj.

⁷⁴ „*Jistý rozměr, jenž inovaci charakterizuje, nebo-li různé vzdálenosti, o které se nové výrobky či jiné činnosti vzdalují od jejich původního stavu před inovací, nazýváme řád inovace*“ (Valenta, 2001, s. 39). Inovace jsou změny v reálné struktuře podnikové jednotky a řád inovace pak stupeň, v němž je reálná struktura změněna.

jednotky a řád inovace pak stupeň, v němž je reálná struktura změněna. Měřítka vzdálenosti vývojového pohybu způsobeného inovacemi vykazují povahu kvalitativní. K určité inovaci tudíž lze přiřadit určitý řád podle znaků, které má společné s nejbližším příbuzným dosavadním produktem či výrobním procesem na straně jedné a podle znaků, kterými se od tohoto na straně druhé liší. „*Tedy podle toho, co se inovací zachovává a co se při ní mění*“ (Švejda a kol., 2002, s. 24).

V původním pojetí⁷⁵ rozlišuje Valenta obvykle 0-7 řád inovací (Valenta, 1969). Nultým řádem rozumí udržování výroby na stálé kvantitativní a kvalitativní úrovni, kdy mimo oprav a údržby neexistují žádné vědomé zásahy. 1. řád představuje kvantitativní zvětšení výroby za kvalitativně nezměněných podmínek. Obsahem inovací 2. řádu jsou prosté organizační změny vedoucí ke zvětšení produkce, přitom se ale výrobek, ani technologický postup nemění. V 3. řádu již dochází ke kvalitativnímu zlepšení postupu, výrobek se sice nemění, ani princip postupu, ale výrobní zařízení se lépe uzpůsobuje požadavkům výroby (tzv. adaptační kvalitativní změna). V 4. řádu se mění již některý z prvků výroby či některá funkce výrobku, jedná se o kvalitativní změnu nazývanou vznikem nové varianty. Inovace 5. řádu představuje změnu všech prvků výroby nebo několika funkcí výrobků – jde o vznik nové generace. 6. řád je charakterizován změnou koncepce výrobku nebo výroby, tj. vznikem nového druhu. Vrcholem je nejvyšší, 7. řád inovací (vznik nového rodu), vyznačující se změnou samotného principu technologického postupu (jde o principiální změnu – o technický převrat).

Členění lze zpřesňovat, sám Valenta sedmiřádkové členění rozšířil na patnáct dalších stupňů, zpracoval i schéma komplexních inovací výrobního organizmu aj. (Valenta, 1973). (Valenta, 2000, 2001) modifikuje klasifikaci a upravuje, s ohledem na nové skutečnosti i empirická zkoumání původních pojetí řádů. Klasifikace inovační řádů vystupuje nejnověji v podobě: řád minus n (degenerace), řád 0 (regenerace),⁷⁶ racionalizační

⁷⁵ Valenta sám uvádí, že původní klasifikace inovací pochází z roku 1965 a končila na úrovni nového druhu (Valenta, 1966). Tato byla v knižních publikacích z konce 60. let (Valenta, 1969) doplněna o nový rod, „*avšak prostá kvantitativní změna byla spojena do jednoho řádu s intenzifikací operací*“ (Valenta, 2001, s. 45). Nejmodernější klasifikace (Valenta, 2000, 2001, 2002) rozlišuje mezi uvedenými dvěma inovacemi (1. a 2. řád) a kvalitativní změny doplňuje o nový kmen. V polovině 60. let (před vynálezem mikroelektronického čipu a před genovou manipulací) byly inovace spojené s nástupem počítačů zařazovány do nového rodu. „*Pokrok a štěpení mikroelektroniky a zejména nástup dalších mikro- a nanotechnologií poskytly průkaz pro odlišení původního makrotechnologického kmene od nově nastupujícího kmene mikro- a nanotechnologií*“ (Valenta, 2001, s. 46).

⁷⁶ Obnovovací čili regenerační změny Valenta označuje „*za inovace nultého řádu (zachovávají daný stav) a degeneračním změnám přisuzujeme označení inovace záporných řádů*“ (Valenta, 2001, s. 40). U degenerace se nic nezachovává, změny se týkají úbytku vlastností, příkladem může být opotřebení. U regenerace se zachovává objekt, změny se týkají obnovy vlastností a příkladem jsou údržby a opravy.

inovace – racionalizace (řád 1-4), kvalitativní inovace (řád 5-8) a technologický převrat – mikrotechnologie (řád 9).

Řád 1 reprezentuje „změnu kvanta“ – „prostá kvantitativní změna“ (změna počtu strojů, pracovníků). Zachovávají se všechny vlastnosti, mění se četnost faktorů. Řád 2 je označován coby „intenzita“ – „intenzita v provádění jednotlivých operací“ např. při záběhu, nicméně organizace výroby se nemění. Zachovává se kvalita a propojení, mění se rychlost operací (např. zvýšený posun pásu). Řád 3 označuje jako „reorganizaci“ – úpravy „organizace výroby“ (např. přesuny operací mezi pracovišti). Nemění se konstrukce, použité materiály či přípravky. Zachovávají se kvalitativní vlastnosti. Řád 4 figuruje jako „kvalitativní adaptace“ – „změněná vzájemná adaptace výrobních faktorů zúčastněných ve výrobě neměnné varianty“ (Valenta, 2001, s. 41). Zachovává se kvalita pro uživatele, mění se vazba na jiné faktory a za příklad poslouží technologické konstrukce. Ohledně racionalizačních inovací Valenta uvádí: „V empirických průzkumech inovačního semináře na VŠE v Praze jsme od konce 50. let rozpoznali celkem čtyři řády racionalizačních inovací“ (Valenta, 2001, s. 41). Zejména s racionalizačními inovacemi jsou spojeny Schumpeterovy „nové kombinace“ existujících výrobních faktorů, umožňující snížení nákladů na neměnné výrobky.⁷⁷

Kvalitativní inovace (coby kvalitativní změny výrobků) jsou nejnověji představovány inovačním řádem 5 varianta, 6 generace, 7 druh a 8 rod.⁷⁸ Řád varianta zachovává konstrukční řešení, mění se dílčí kvalita (např. rychlejší stroj). Řád generace zachovává konstrukční koncepci, mění se konstrukční řešení (stroj s elektronikou aj.). Řád druh zachovává princip technologie, mění konstrukční koncepci (např. tryskový stav). Řád rod zachovává příslušnost ke kmeni, mění princip technologie (netkané textilie, vznášedlo apod.). Valenta přitom upozorňuje, že rozlišování mezi sousedními řády kvalitativních inovací nemusí být jednoznačné, k čemuž může přispívat pojmenování nebo číslování

⁷⁷ „... Nové kombinace uvedené v jeho první knize se prakticky kryjí se skupinou racionalizačních inovací v našem pojetí ...“ (Valenta, 2001, s. 49). Valenta též dokladuje, že inovace racionalizační skupiny „nebývají rovnoměrně rozloženy v průběhu roku, často se vyskytují v hnízdech s vyšším počtem ...“ (Švejda a kol., 2002, s. 33). Dále Valenta připomíná, že v situaci centrálního plánování byly racionalizační inovace (a i inovace vyšších řádů) z plánovacích důvodů ponejvíce realizovány na počátku roku. „... aby bylo možno za roční plánovací období vykázat co nejvyšší ukazatele, např. úspory domácností. Soustředění racionalizačních inovací do „hnízd“ realizovaných zároveň však a efektivní u příležitosti realizace inovací vyšších řádů ...“ (tamtéž).

⁷⁸ Valenta tyto dále ještě člení na kvalitativní kontinuální inovace (řád 5 a 6) a kvalitativní diskontinuální inovace (řád 7 a 8). „Přechod k výrobě nového druhu výrobku opouští kontinuální zdokonalování dosavadního výrobního programu podniku. Nástup nového druhu výrobků do výroby a prodeje se proto označuje jako diskontinuální, resp. „radikální“ inovace“ (Švejda a kol., 2002, s. 25).

použité v praxi konkrétním podnikem.⁷⁹ Nejvyšším řádem je technologický převrat – mikrotechnologie, řád 9 – kmen. Nezachová se nic, mění se přístup k přírodě a za příklad slouží genová manipulace.

V souvislosti s inovačními řády je nejenom z manažerského hlediska zajímavá představa o tzv. rozptylu efektů z pozitivní inovace, kterou prezentuje již text z roku 1969. Valentovy stěžejní práce (Valenta, 1969, 2001) obsahují řadu dalších poznatků o inovacích (ohledně frekvencí, akčního rádia, efektů z inovací, výrobních rezerv, pravidel efektivně prováděných inovací).

Inovace a hospodářské cykly

Valentovy teoretické úvahy vychází z předpokladu existence přirozeného cyklického řádu podniku či ekonomiky. A to v duchu inovačního přístupu Schumpetera, pro kterého se inovace staly východiskem pro zkoumání hospodářské dynamiky probíhající v periodicky se opakujících cyklech. Cyklické výkyvy spojuje s nerovnoměrným rozložením inovací v čase, k jejichž realizaci dochází kumulativním způsobem. Objevují se ve vlnách – shlucích, kdy shluk vede k rozmachu, s vyčerpáním potenciálu vlny inovací určitého řádu souvisí recese.

Valenta prokazuje, že inovace jednotlivých řádů se zpravidla střídají v pravidelných časových úsecích.⁸⁰ Obecně platí, že inovace vyšších řádů vykazují nižší frekvenci a větší délku vlny, v níž se střídají, nežli inovace nižších řádů.⁸¹ Frekvencí inovací vyšších řádů (nežli je generace) se zabýval (Schumpeter, 1989). Jeho interpretace cyklů různého řádu empiricky dokládá, že cykly jsou vyvolávány inovacemi většího či menšího významu. „Schumpeter přisuzoval „řád“ jednotlivým vlnám, nikoli inovacím, jimiž byly vyvolány“ (Švejda a kol., 2002, s. 33). F. Valenta připomíná, že Schumpeter též uvádí, že ekonomické cykly, resp. vlny mají různý řád, přičemž cykly vyššího řádu jsou složeny z uceleného počtu cyklů nižšího řádu. Z různých hospodářských cyklů Schumpeter sestavil ucelený systém – hierarchii hospodářských cyklů.

⁷⁹ Na základě empirických dat z inovačního semináře z 60. let sestavuje Valenta definice jednotlivých kvalitativních inovací, pomocí nichž lze identifikovat, zda nový výrobek (či nově pořízené zařízení) je novou variantou, novou generací či novým druhem.

⁸⁰ „Například nové generace osobních automobilů v posledních několika desítkách let nastupují v pravidelném rytmu po 4 až 5 letech“ (Švejda a kol., 2002, s. 27).

⁸¹ „Vyšší frekvenci než varianty mají inovace racionalizační skupiny“ (Švejda a kol., 2002, s. 33).

Z hlediska Valentova rozpracování inovační teorie hospodářských cyklů je klíčový první oddíl textu (Valenta, 2000).⁸² Úvodem naznačuje výchozí kategorie v čele s průmyslovou inovací v návaznosti na nové kombinace u Schumpetera a další kategorie jeho dynamiky. Vymezeny jsou tři křivky šíření a ústupu výrobků (v kontextu rozšiřování a ústupu výrobních inovací),⁸³ včetně konkrétních příkladů. Naznačeny jsou i okolnosti střídání generací výrobků stejného určení apod. Valenta přitom operuje s cykličností v obměnách výrobků a „delfíním skokem“. Což představuje efekt, kdy dříve než předcházející generace zcela ustoupí z výroby, nastupuje další generace, přičemž před dalším růstem celkové výroby nastává přechodný pokles jejího objemu.⁸⁴ „Delfíní skok“ přitom platí nejen na úrovni podniku (tj. ve smyslu vlivu nových výrobků na objem výroby a tržeb podniku), ale i v měřítku celého národního hospodářství (pro nové výrobky zaujímající dominující roli v sortimentu). „Cyklický vývoj národního hospodářství, jaký je v zárodku patrný na křivkách „delfíního skoku“, je generován inovačním procesem“ (Valenta, 2000, s. 20).

Na základě rozpracování grafů a propočtů Schumpetera F. Valenta konstatuje, že „opakování „delfíních skoků“ vyvolává hospodářské cykly“ (Valenta, 2000, s. 21). Což dokumentuje údaje o hospodářských cyklech ve 20. století v USA, týkajících se výdajů domácností nebo vývoje investic. Identifikuje vlny Juglarovy (s tím, že ve 20. století jsou znatelně kratší než 9 až 10 let),⁸⁵ vyvolané po sobě jdoucími generacemi výrobních prostředků a jim odpovídajícími cykly investičních aktivit. Tříleté či o něco delší cykly (Kitchinovy) jsou vyvolané novými generacemi spotřebního zboží. Navíc Valenta hovoří o vlnách Wardwellových⁸⁶ (resp. vlnách Kuznetsových či Frischových) v délce 25, resp. 15 či 22 let, nicméně především klade důraz na dlouhé K-vlny. Valenta empiricky dokumentuje „inovační původ Kondratěvovy vlny...“ (Švejda a kol., 2002, s. 34). „Kondratěvovy vlny jsou podle Schumpetera vyvolány radikálními inovacemi, jimiž je nástup

⁸² Nese název *Inovace a hospodářské cykly* a zahrnuje pět stěžejních kapitol (Valenta, 2000).

⁸³ S křivky, R křivka blízká křivce Gaussova rozdělení četnosti a DR křivka blízká sinusoidě (Valenta, 2000, 2001).

⁸⁴ Na jeho bázi jsou definovány tři typické strategie firmy (znovuzrození, sanace a prosperita), lišící se časováním nástupu po sobě jdoucích inovací stejného řádu. V textu z roku 2001 jsou uváděny „tři typické delfíní strategie, které se liší tím, v jaké fázi vývoje výroby předcházející generace nastupuje další generace“ (Valenta, 2001, s. 24). Jde o delfíní strategie regenerace neboli obnova, sanace, prosperita.

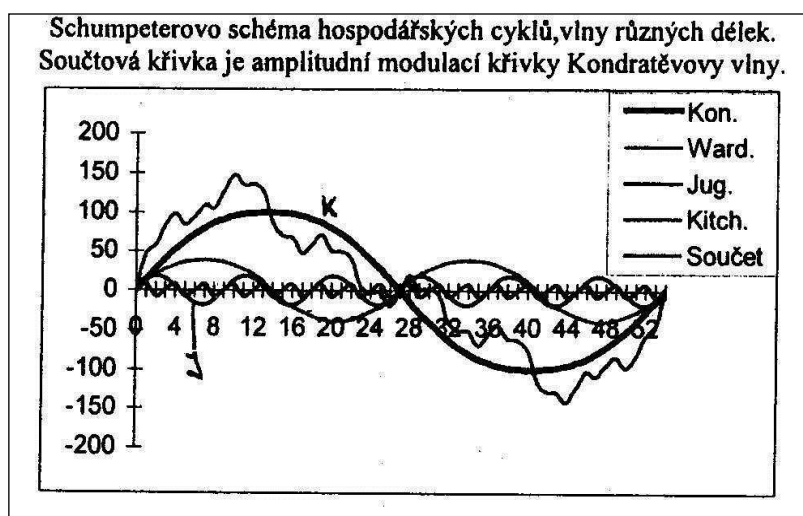
⁸⁵ „Juglarovy cykly jsou ve dvacátém století znatelně kratší, než jím definovaná délka 9 až 10 let. Jsou vyvolávány po sobě jdoucími generacemi výrobních prostředků a jim odpovídajícími cykly investičních aktivit“ (Valenta, 2000, s. 24).

⁸⁶ Které Schumpeter (1989) neuvažuje především z praktických důvodů.

a šíření zcela nových odvětví. Jde o skupiny inovací, které v naší klasifikaci definujeme jako nové rody“ (tamtéž, s. 36).

(Valenta, 2000, 2001) tudíž operuje s koncepcí multicyklického vývoje, včetně provázanosti cyklů, a odkazuje na dílo Schumpetera, které rozpracovává.⁸⁷ Pracuje s cykly Kitchinovými, Juglarovými (J-vlny), Wardwellovými (W-vlny) a Kondratěvovými (K-vlny). Snaží se dokladovat, že jedna K-vlna (cca 50 let) obsahuje dvě W-vlny, jedna W-vlna (22-25 let) tři J-vlny (cca 9-11leté) a jedna J-vlna tři cykly Kitchinovy (o délce cca 3 let).⁸⁸ Konstatuje, že: „Joseph A. Schumpeter v knize *Business Cycles* sestavil z cyklů různé délky ucelený systém a příčinu jejich vzniku přisoudil nástupům a šířením inovací různého typu (v našem pojetí inovací různého řádu...). Schumpeterovo schéma hospodářských cyklů různého řádu uvádíme na obrázku ... (Schéma jsem doplnil křivkou Wardwellovy vlny)“ (Valenta, 2001, s. 30).

Multicykličnost ekonomického vývoje podle Valenty⁸⁹

⁸⁷ Významné je např. obsáhlé Valentovo mapování zdrojů a mechanismu inovačního zisku. Inovační zisky Valenta přitom považuje např. za základ sociálně tržní ekonomiky v Západní Evropě. V průběhu IV. K-vlny masa realizovaného inovačního zisku v zemích vyspělých postupně rostla, během cca 90. let však „významně klesala. Období rostoucích výnosů vystřídalo období klesajících výnosů“ (Valenta a kol., 2001, s. 70). Valenta konstatuje (2000, 2001 aj.), že masa inovačního zisku narůstala a udržovala se v předních zemích téměř tři dekády, zhruba v období 1960-90. „*Ekonomická prosperita v předních zemích Západní Evropy umožnila realizovat koncepci sociálně tržního hospodářství*“ (Švejda a kol., 2002, s. 43-44). Ovšem ke konci IV. K-vlny „s vysycháním inovačních zisků znatelně slábly i zdroje financování sociálních výdajů“ (tamtéž).

⁸⁸ J-cykly ve 20. století mají být kratší a jsou vyvolané po sobě jdoucími generacemi výrobních prostředků a odpovídajícími cykly investic. Cykly Kitchinovy jsou vyvolané novými generacemi spotřebního zboží.

⁸⁹ Pramen: (Valenta, 1999a, s. 169) s využitím (Schumpeter, 1989, s. 175).

Dlouhé K-vlny jsou vyvolány inovacemi radikálními,⁹⁰ „jimiž nastupují nová odvětví a obory výroby. Schumpeter je označuje jako „tahouny“ (carriers) ... Uprostřed K-vlny začíná na bázi dříve vzniklých nových odvětví několik dalších příbuzných nových oborů Wardwellovy vlny“ (Valenta, 2001, s. 31). Uprostřed K-vlny, zhruba 25 let „od nástupu příslušných nových odvětví a skupiny z nich vyvinutých druhů“ (Švejda a kol., 2002, s. 36), přichází „nástup nové skupiny druhů, které vyvolávají druhou Wardwellovu vlnu příslušné K-vlny. Inovace řádu „druh“ mají frekvenci danou přibližně čtvrtinou století“ (dtto). „Nástup každé Kondratěvovy vlny nezačíná objevem principu, na němž je založen budoucí „tahoun“, ani jeho ojedinělým praktickým uplatněním, nýbrž významnou expanzí nových odvětví a oborů, která má znatelný odraz v ekonomickém vývoji“ (Valenta, 2001, s. 32).⁹¹ Nová odvětví, jimiž nastupuje další K-vlna vyvolávají pomocí nových druhů investičních statků novou investiční vlnu. Příbuzné spotřební statky dlouhodobého užití podněcují obdobnou vlnu rostoucích nákupů domácností. Počáteční nerovnováha projevující se přehlasem poptávky po nových druzích se během K-vlny vyrovnává.⁹² Ke konci K-vlny se druhy výrobků, které ji vyvolaly, stávají běžným produktem. Poptávka po nich je s nabídkou vyrovnána, původně nová odvětví se stávají zavedenými.

Chronologie dlouhých K-vln a magie pátého (?) Kondratěva

Ve vyspělých zemích od první průmyslové revoluce Valenta identifikuje: I. K-vlnu (od konce 18. století-1842, vyvolanou parním strojem a stroji na páru, uprostřed přichází uplatnění stacionárního parního stroje jako pohonu dopravních prostředků a lokomotiv ve vnitropodnikové dopravě); II. K-vlnu (1842-98, „tahounem“ je expanze investic do veřejných železnic a rozmach ocelářství, uprostřed začíná šíření průmyslové anorganické chemie); III. K-vlnu (1898 - cca 1950,⁹³ začíná expanzí elektroenergetiky, elektrotechniky, automobilů a letadel, uprostřed nastupují nové obory využívající elektřinu – vakuová

⁹⁰ Coby radikální inovace Valenta ve své poslední klasifikaci označuje řád 7 – „nový druh“, resp. 8 – „nový rod“. V kontextu dlouhodobých cyklů J. A. Schumpeter hovoří o inovacích hlavních, G. O. Mensch zase o bazických. Skupiny inovací klíčových pro K-vlny Valenta klasifikuje „jako nové rody ... Střídání inovací řádu „rod“ má frekvenci danou zhruba polovinu století, což znamená, že od průmyslové revoluce každá polovina století přinesla šíření dalších nových odvětví výroby“ (Švejda a kol., 2002, s. 36).

⁹¹ Valenta – s odkazem na (Schumpeter, 1989) – připomíná, že: „Schumpeter stanovil počátky prvních tří K-vln podle dolních úvrátí křivky vývoje indexů běžných cen, který definuje jako původ a příčinu sekundárního inovačního zisku“ (Valenta, 2001, s. 32). Ve svých studiích Valenta uvažuje i křivky sledující klouzavé průměry tří dvouletých průměrů či křivku „vyrovnání“, která je „sestrojena metodou profesora Frische“. Dolní úvrátí této křivky souhlasí se Schumpeterem uváděnými počátky K-vln“ (Valenta, 2001, s. 32).

⁹² „Obnovu investiční vlny přináší uprostřed K-vlny opět nová W-vlna“ (Valenta, 2001, s. 31).

⁹³ Valenta uvádí rok 1950 (Schumpeterovo úmrtí) i rok 1947, kdy je vynalezen první polovodičový tranzistor.

elektronika, rozhlas a později televize) a IV. K-vlnu, s trváním od roku 1947 cca do 90. let.⁹⁴ Startuje vynálezem polovodičového tranzistoru, brzy začíná expanze tranzistorových sálových počítačů, televize s druhým programem a pronikání elektronické regulace do výrobních zařízení. Na tomto základě začíná investiční obnova strojního parku a výroba elektronicky regulovaných strojů pro domácnosti. W-vlna nastupuje kolem roku 1975 expanzí aplikací mikroelektronického čipu (do výpočetní a regulační techniky, výroby, dopravy, lékařství, komunikace, zábavy, domácností). „Expanze mikroelektroniky vrcholí před koncem 20. století globálním informačním systémem s tendencí „everybody on-line““ (Valenta, 2001, s. 33). Produkty mikroelektroniky se stávají běžnými a původně nová odvětví se zařazují mezi zavedená. „Přibližně ve stejné době, kdy vznikl ... čip, vynesla Wardwellova vlna ... inženýrství genové manipulace jako další větev mikrotechnologií vedle mikroelektroniky“ (tamtéž).

Zopakujme, že Valentu k novým studiím z počátku 21. století podněcuje „... stále zřetelnější nástup a diverzifikace mikrotechnologií, přinášející pátou Kondratěvovu vlnu a s ní i „novou ekonomiku““ (Valenta, 2000, s. 2). Připomeňme ovšem, že Valentou predikovaná „nová ekonomika“ však nebyla totožná s mainstreamovým chápáním tzv. nové ekonomiky (ale i nové ekonomie) v 90. letech a s ní spojenou bublinou.⁹⁵ Samotný F. Valenta uvažuje o konci IV. dlouhé K-vlny i o nástupu V. dlouhé K-vlny, a to např. v USA již v 90. letech 20. století. Hospodářský útlum, který postihuje Evropu v 90. letech, měla americká ekonomika již za sebou v průběhu 80. let.⁹⁶ K příznakům počátku V. dlouhé K-vlny řadí např. růst HDP, pokles nezaměstnanosti, nízkou inflaci či nárůst hmotných rezerv. Nejzávažnější změny měly být vyvolány nástupem souboru dalších mikrotechnologií v průběhu 90. let 20. století. „Zcela nová odvětví a obory však⁹⁷ nastupují

⁹⁴ „Čtvrtá Kondratěvova vlna zabírá druhou polovinu 20. století a byla nesena expanzí polovodičové elektroniky a mikroelektroniky“ (Švejda a kol., 2002, s. 36). Startuje vynálezem prvního polovodičového tranzistoru. Dále brzy začíná expanze tranzistorových sálových počítačů, televize s druhým programem (UHF) a pronikání elektronické regulace do výrobních zařízení. Na tomto základě nastupuje investiční obnova strojního parku a výroba elektronicky regulovaných strojů pro domácnosti (pračky, ledničky, myčky na nádobí apod.).

⁹⁵ Internetová bublina (dot-com-bubble) bylo označení pro období hromadného rozkvetu internetových firem, které neměly promyšlený obchodní model a brzy zkrachovaly, nicméně dokázaly přilákat mohutné investice. Toto období je datováno cca 1995-2001, s vrcholem kolem roku 2000.

⁹⁶ V USA dlouhodobý hospodářský útlum nastává již o cca 10 let dříve, „kdežto devadesátá léta se zde vyznačují ekonomickým růstem, poklesem nezaměstnanosti a nízkou inflací“ (Valenta, 2001, s. 34). Konec IV. vlny a počátek V. K-vlny⁹⁶ se „mezi vyspělými zeměmi posouvá v čase. V tomto ohledu se přední evropské země oproti USA opozdily zhruba o deset let, s výjimkou Velké Británie, jejíž zpoždění je kratší ...“ (dtto).

⁹⁷ Valenta připomíná, že nástup zcela nových odvětví je zpočátku zastřen „dominujícím jevem přelomu tisíciletí, kterým je globální a komunikační systém ...“ (Švejda a kol., 2002, s. 37).

v podobě dalšího vějíře mikrotechnologií, které překračují informační a regulační meze mikroelektroniky“ (Švejda a kol., 2002, s. 37).

Na počátku V. K-vlny „rolí „tahouna“ obstarává stále širší praktické využívání celosvětového informačního a komunikačního systému Internetu jako plodu předcházející mikroelektronické vlny“ (Valenta, 2001, s. 37). Nicméně Valenta upozorňuje, že „v pozadí za zjevnou expanzí firem pro e-business ... se v USA již téměř deset let rozvíjejí zcela nová odvětví výroby“ (dtto). Za nejvýznamnější označuje produkci tzv. MEMS (mikro-elektro-mechanické systémy), kterou jsou pořízovány stejnou technologií jako mikročipy a jsou určeny pro provádění rozličných pracovních operací, na rozdíl od informační a regulační funkce dosavadních elektronických systémů.⁹⁸ Blízkými příbuznými MEMS jsou „extrémně miniaturizované „klasické“ mechanismy“ (umělý hmyz, miniaturní auta či helikoptéry). Další větve mikrotechnologií vstupují do procesu vzniku nové materiálové a energetické základny. Mikroelektronizace se stává technologií pro získávání nových druhů materiálů (nasycených mikroelektronickými částicemi) např. nových slitin oceli. Jinou větví nových produktů se mají stát způsoby řešení mikroenergetiky, resp. mikroenergetických zdrojů (mikrogenerátory atd.). Intenzívně probíhá výzkum a vývoj v oblasti nanotechnologií čili manipulací s atomy a molekulami neživé hmoty, původně inspirované genovou manipulací. Uvedené Valenta píše na počátku 21. století – je ale diskutabilní, do jaké míry se jeho predikce zatím naplnily, resp. nenaplnily. A to i pod zorným úhlem technologií i4.0 (tedy tzv. čtvrté průmyslové revoluce).

Valenta přitom uvádí, že všechna nová odvětví mikrotechnologií i nanotechnologií a jejich nové druhy výrobků a služeb mají společné znaky svého původu: „Jsou to produkty lidské výrobní činnosti, která vstupuje bezprostředně do vnitřní struktury neživé i živé hmoty“ (Valenta, 2001, s. 38). Tímto se podstatně odlišují od nových odvětví prvních třech K-vln i od řemeslných odvětví dřívějších.⁹⁹ V kontextu inovačních řádů konstatuje, že nástup a šíření mikrotechnologií a rozšiřování vějíře nových odvětví a oborů na tomto základě „je inovací vyššího řádu, než jakou bylo například zavedení parního stroje a mechanických strojů v průmyslové revoluci. Je srovnatelný s nástupem makrotechnologií

⁹⁸ „Inovační proces reprezentovaný mikro-elektro-mechanickými systémy je ... pokračováním mikroelektroniky, ovšem v jiných oblastech, než které mikroelektronika dříve obsadila“ (Švejda a kol., 2002, s. 37).

⁹⁹ Valenta všechna tato dávno zavedená („klasická“) odvětví řadí do společného kmene „makrotechnologií“, majících společný znak: „Produkují výrobky a služby, které jsou výsledkem bezprostředního působení lidí na vnější vlastnosti předmětů neživé i živé přírody“ (Valenta, 2001, s. 39).

před 12 tisíci lety“ (Valenta, 2001, s. 40). Odvětví vzniklá ve IV. K-vlně, založené na polovodičové elektronice a mikroelektronice, *„zahajují existenci nového kmene mikrotechnologií“* (tamtéž, s. 39). Společným rysem mikrotechnologií přitom je minimalizace přírodních zdrojů vtahovaných do reprodukčního procesu a značná redukce znečišťování přírody. Nové technologie naznačují, že další rozvoj lidstva by nemusel být nutně založen na vyčerpání a devastaci přírodních zdrojů.¹⁰⁰ I zde ale reálný vývoj v 21. století Valentům optimismus příliš (zatím?) nenaplnuje.

V rámci úvah o strategiích ČR ve světle tzv. čtvrté průmyslové revoluce stojí za zopakování, jak (Valenta, 2000, 2001) naznačoval možný prostor vstupu ČR do jádra V. K-vlny. Přitom Valenta přiznává, že náš *„průmysl, i když si zachoval inovační sílu v tradičních oborech, fakticky degradoval na dodavatele běžného zboží“* (Švejda a kol., 2002, s. 45).¹⁰¹ Náš průmysl ve IV. K-vlně degradoval na dodavatele běžného zboží se všemi důsledky pro hospodářskou prosperitu země. *„O degradaci můžeme hovořit proto, že v prvních třech K-vlnách český výzkum a průmysl patřil mezi sice nenejpřednější, avšak přesto mezi producenty a dodavatele „tahounů““* (Valenta, 2001, s. 73-74).¹⁰² Coby úzký můstek pro možný vstup naší ekonomiky do V. K-vlny viděl nové malé firmy působící od 90. let v oblastech informačních technologií a internetových aktivit. Jinou cestou k tahounům mělo být prosazení mikrotechnologických komponentů plnicích pracovní (nejenom regulační) funkce v klasických mechanismech aj. Valenta připomínal, že česká

¹⁰⁰ „Může se uskutečnit stejný obrat ve vývoji lidstva, jaký nastal před mnoha tisíci lety, když zemědělské civilizace našly nový způsob obživy a překonaly tak omezení před tím převládajících pastevectví, jehož stáda dobytka přeměňovala Zemi v poušť“ (Valenta, 2001, s. 39).

¹⁰¹ „Při vstupu do třetího tisíciletí máme šanci začít transformovat průmyslovou strukturu s využíváním produktů moderních mikrotechnologií a vrátit se mezi technologicky přední země. Tato šance by neměla být promarněna“ (Švejda a kol., 2002, s. 45). Prizmatem roku 2017 dodejme, že zatím pravděpodobně promarněna byla.

¹⁰² Valenta připomíná, že česká věda a ekonomika *„patřila v prvních třech Kondratěvových vlnách mezi průkopníky nových odvětví“* (Švejda a kol., 2002, s. 45). Uvádí pokusy J. Božka s použitím stacionárního parního stroje k pohonu lodí i pozemních dopravních prostředků uprostřed I. K-vlny či lodní šroub. Druhou K-vlnu *„pomáhali rozjíždět otec a syn Gerstnerovi stavbou veřejných železnic“* (dtto). Na počátku III. K-vlny k praktickému využití elektřiny přispívá F. Křižík a tuto vlnu pomáhají rozjíždět i další čeští výzkumníci a podnikatelé. V 19. a na počátku 20. století se české země stávají průmyslovou základnou Rakousko-uherské monarchie (díky inovačnímu a podnikatelskému úsilí v ocelářství, strojírenství, v průmyslu automobilovém, leteckém, ale i v tradiční textilní výrobě). Mezi válkami se ČR nachází mezi dvaceti nejvyspělejšími zeměmi. Český průmysl náležel k dodavatelům výrobků nových rodů a druhů. Vzpomenut je A. Svoboda, který v polovině 20. let (před začátkem IV. K-vlny) postavil samočinný počítač předtranzistorové éry a později se zúčastnil vzniku Silocon Valley. Inovační proces u nás sice pokračoval, *„ale v oborech mimo hlavní elektronický tah“* (Valenta, 2001, s. 74) – připomenuta je makromolekulární chemie (Wichterlovy hydrogely a kontaktní čočky) a textilní stroje (tryskový stav a bezvřetenové dopřádání). Za poslední vynález českého textilního strojírenství označuje víceprošlupní tkalcovský stav z první poloviny 60. let, který ale nebyl dotažen do běžné výroby. *„Český průmysl se ve zbytku 20. století musel spokojit s výrobou a dodávkami běžného zboží bez naděje na inovační zisk z výrobků elektronického hlavního inovačního tahu a jejich aplikací“* (tamtéž).

věda a průmysl nemohou aspirovat na vstup do těchto sfér na široké frontě – mohou ale nalézat „zatím nedotčené stopy a „škvíry“, do nichž by bylo možno rychle proniknout“ (Valenta, 2001, s. 75). A to nejen při tvorbě softwaru, internetových aktivit a elektronických obchodů. Za překážku označuje bariéru mezi „mladou vědou“ a „mladou podnikatelskou vrstvou“, s možným překonáváním hlavně cestou podpor rozvíjení neformálních vztahů mezi nimi, spíše nežli pomocí udělování grantů a státních podpor.¹⁰³

Závěrem dodejme, že ukončení IV. K-vlny, resp. (ne)nástup V. K-vlny zůstávají otevřené. Někteří přiznávají, že o V. K-vlně v globálním měřítku možná stále ještě nelze hovořit. Řada autorů (tuzemských typu I. Švihlíkové, S. Heczka, V. Proroka či P. Sirůčka) konstatuje, že možná ještě dobíhá IV. dlouhá K-vlna (svět je stále „zaseklý“ na IV. vlně), včetně možných modifikací, mezietap etc. A je teprve připravován (resp. i záměrně oddalován) náběh V. K-vlny, alespoň v globálním měřítku. V. K-vlnu přitom někteří spojovali (Sirůček, 2016a), či spojují, s informační revolucí, a to dříve s predikovaným vrcholem např. v období 2020/30.

Jiní ovšem operují naopak se zkracováním K-cyklů a někteří už i s nástupem VI. dlouhé K-vlny. L. A. Nefiodow 5. K-cyklus rámuje roky 1950-80 až 2000-05 (a spojuje s informačními technologiemi a informačními komunikacemi), 6. K-cyklus datuje od let 2000-05, kdy tento má být nesený biotechnologiemi, psychosociálním zdravím a celostním zdravím (Nefiodow, Nefiodowová, 2015). L. E. Grinin a A. L. Grinin zase 6. K-vlnu datují 2020-30 až 2050-60 a tuto spojují s technologiemi MBNRIC (med-bio-nano-robo-info-cognitive), kdy zdůrazňují zdravotnické služby a plně vědeckou kybernetiku. U 5. K-vlny (1980-2020) má být klíčová mikroelektronika, osobní počítače, vysoce kvalifikované služby a počátky vědecké kybernetiky (Grinin, Grinin, 2014). Kybernetická revoluce 6. K-vlny by zde mohla eventuálně snad i částečně korespondovat s aktuálně módními technologiemi i4.0... Nebo je historický terén pro V. dlouhou K-vlnu adekvátně vyčištěn až krizí konce první dekády 21. století? A jeho nástup je opožděn cca o 10-20 let (především pod vlivem pádu Východu, který Západu prospěl a zpomalil tlak na masovější aplikaci technologií V. K-vlny)? A v duchu F. Valenty (a multicyklu K-W-J-Ki) vln by pak nástup technologií i4.0 mohl znamenat W-vlnu V. K-vlny? Nebo měl nakonec F. Valenta

¹⁰³ „Obrazně řečeno, mladí podnikatelé by měli chodit na pivo do stejných hospod jako mladí fyzici, chemici a biologové. Něco podobného se dělo v české společnosti před zhruba sto lety, když Křížík a další naši vědci a podnikatelé pomáhali rozjždět třetí Kondratěvovu vlnu“ (Valenta, 2001, s. 75-76).

pravdu a V. K-vlna opravdu začíná už někdy v 90. letech s internetem & co. A po 20-25 letech je její příslušná W-vlna nesena dnešní tzv. revolucí 4.0?

Výběr z publikací F. Valenty

- Valenta, F. (1964): *Efektivnost socialistického průmyslu*. Praha: NPL. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1966): *Doplňk k ekonomice průmyslu*. Praha: VŠE v Praze. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1967): *Absorption of Innovations in an Industrial Organism*. Praha: SPN. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1969): *Tvůrčí aktivita – inovace – efekty*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1973): Inovace. In *Inovační proces v průmyslu*. Vědecké informace. Řada A – FVE VŠE v Praze, č. 4, s. 5-15. ISSN nemá.
- Valenta, F. (1978): *Inovační proces v socialistickém průmyslu*. Praha: SPN. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1983): Mechanismus „fungování“ a mechanismus vývoje. *Politická ekonomie*, roč. 31, č. 12, s. 1245-1250. ISSN 0032-3233.
- Valenta, F. (1984): *Výrobní organismy v inovačním procesu*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1986): Příspěvek k rozvoji ekonomické teorie po XVII. sjezdu KSČ. *Politická ekonomie*, roč. 34, č. 8, s. 785-798. ISSN 0032-3233.
- Valenta, F. (1991): *Adaptace průmyslových podniků na nové vnitřní a vnější podmínky na přelomu let 1990-1991*. Praha: EÚ ČSAV. ISBN nemá.
- Valenta, F. (1999a): *Surfing podle Schumpetera: Zachyťme nástup páté Kondratěvovy vlny*. In Sborník mezinárodní odborné konference Management a ekonomika firmy 99. Praha: FPH VŠE v Praze, s. 167-170. ISBN 9788070790113.
- Valenta, F. (1999b): Svět podle Schumpetera. *Ekonom*, roč. 43, č. 49, s. 64-65. ISSN 1210-0714.
- Valenta, F. (2000): *Od Schumpetera k nové ekonomice*. Verze určená pro internet na <http://fph.vse.cz/fakulta/katedry/kpe> [cit. 20. 1. 2001]. Praha: FPH VŠE v Praze. ISBN nemá. Též viz rozbor in *Marathon*, 2001, roč. 5, č. 3, s. 50-56, resp. též *Marathon*, 2001, roč. 5, č. 4, s. 41-46. ISSN 1211-8591.
- Valenta, F. (2001): *Inovace v manažerské praxi*. Praha: Velryba. ISBN 8085860112.
- Valenta, F. (2002): Přehled teorie inovace. In Švejda, P. a kol. (2002): *Základy inovačního podnikání*. Praha: Asociace inovačního podnikání ČR, s. 23-45. ISBN 8090315313.
- Valenta, F., Kováč, F., Hadraba, J. (1981): *Řízení vědeckotechnického rozvoje v průmyslu*. Praha: SPN. ISBN nemá.

Valenta, F., Trhlíková, B. (1982): *Ke statistickému šetření o inovačním procesu*. Praha: VÚSEI. ISBN nemá.

Valenta, F., Trhlíková, B. (1983): *Inovační proces v socialistickém průmyslu*. Praha: SPN. ISBN nemá.

Doplňující informace a další prameny

Dvořák, J. a kol. (1980): *Ekonomika socialistického průmyslu: Vybrané kapitoly*. Praha: SPN. ISBN nemá.

Grinin, L. E., Grinin, A. L. (2014): The Sixth Kondratieff Wave and the Cybernetic Revolution. In Korotayev, A. V., Devezas, T. C., Grinin, L. E. (eds.) (2014): *Kondratieff Waves: Juglar – Kuznets – Kondratieff*. Volgograd: Uchitel Publishing House, s. 354-377. ISBN 9785705742820.

Hábová, V., Vaner, J. (1975): *Příspěvek k pracovní teorii inovací*. VPE č. 308. Praha: Ekonomický ústav ČSAV. ISBN nemá.

Marx, K. H. (1978): *Kapitál. Díl I*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.

Nefiodow, L. A., Nefiodowová, S. (2015): *The Sixth Kondratieff: The New Long Wave in the Global Economy*. CreateSpace Independent Publishing Platform 2015. ISBN 9781496140388.

Schumpeter, J. A. (1987): *Teória hospodárskeho vývoja: Analýza podnikateľského zisku, kapitálu, úveru, úroku a kapitalistického cyklu*. Bratislava: Pravda. ISBN nemá.

Schumpeter, J. A. (1989): *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. Philadelphia: Porcupine Press. ISBN 0879912634.

Sirůček, P. (2005): Teorie inovací J. A. Schumpetera a její rozpracování F. Valentou. *Ekonomie a Management*, roč. VIII, č. 3, s. 6-13. ISSN 1212-3609.

Sirůček, P. (2016a): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání*. Praha, Fórum společenských věd Klubu společenských věd, ročník 2016 (IV.). ISSN 2336-7679. <http://forum.klubspolved.cz/Sirucek160407-ch.htm>.

Sirůček, P. (2016b): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: J. A. Schumpeter. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2016, roč. 24, č. 3, s. 78-86. ISSN 0572-3043.

Sirůček, P. (2016c): Polozapomenuté postavy ekonomického myšlení: F. Valenta. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2016, roč. 24, č. 4, s. 71-79. ISSN 0572-3043.

- Sirůček, P. (2017): *Bublifuk 4.0? Marathon*, 145, roč. 21, zvláštní číslo, s. 3-34 + příloha 56-64. ISSN 1211-8591.
- Švejda, P. a kol. (2002): *Základy inovačního podnikání*. Praha: Asociace inovačního podnikání ČR. ISBN 8090315313.
- Toms, M. (1968): *Invence, inovace a Cobb-Douglasova produkční funkce*. *Politická ekonomie*, roč. 16, č. 3, s. 260-276. ISSN 0032-3233.
- Vaner, J., Hájek, M., Klacek, J., Samek, S., Toms, M. (1977): *Národohospodářská efektivnost: Teorie a měření*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Vlček, R. (2010): *Inovace v hospodářské praxi*. Olomouc: Moravská vysoká škola Olomouc. ISBN 9788087240427.

Abstrakt

F. Valenta byl český ekonom, akademik, zaujímající čelné místo v rozpracování mikro-, mezo- i makroekonomických souvislostí inovací. Předmětem jeho vědeckého zájmu byl vědeckotechnický rozvoj, efektivnost a inovační procesy. Vytvořil ucelenou teorii inovací, v čele s klasifikací inovací pomocí inovačních řádů. Jeho dílo je inspirativní pro teorii i praxi.

Abstract

F. Valenta was a Czech economist, member of academic board. He is famous for his research in micro and macro (even the consequences) theory of innovations. He was interested in the development of the science and technology, efficiency and innovation processes. He has created the comprehensive theory of innovations. This theory is breakthrough for the classifications of innovations with innovation orders. His ideas are inspirational even nowadays both in the theory and in practice.

Klíčová slova *F. Valenta – marxistická teorie inovací – inovační řády – dlouhé K-vlny*

Keywords *F. Valenta – marxist theory of innovations – innovation orders – long K-waves*

**Kolektiv autorů
Alternativy – časopis CSTS
Číslo 1., ročník 2017
Periodicita – půlročník**

Texty neprošly jazykovou úpravou a vyjadřují názory autorů.

Redakční rada:

Ing. Jiří Dolejš, RNDr. Václav Exner CSc., prof. Ing. Pavel Sirůček Ph.D.,
RSDr. František Stoklasa, Ing. Lubomír Vacek CSc.

Vydavatel:

Centrum strategických a teoretických studií
Politických vězňů 9, 111 21 Praha 1

Ke stažení na www.kscm.cz/cs/nasi-lide/csts

Kontaktní e-mail: csts@kscm.cz